

สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยบูรพา
จ.แสนสุข อ.เมือง จ.ชลบุรี 20131

รายงานการวิจัย

ใบแจ้งรายชื่อเอกสารที่ขอสงวนลิขสิทธิ์

ภาคการวิจัยเรื่อง

ประวัติศาสตร์นิพนธ์หลวงวิจิตรวาทการ

เสนอโดย

นางสาวโสภา ชานะมุต

ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยบูรพา

14 ส.ย. 2545

153924

โครงการวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนจากงบประมาณเงินรายได้ ประจำปี 2542

ของคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

ISBN 974-352-103-8

คำนำ

รายงานวิจัยเรื่อง “ประวัติศาสตร์นิพนธ์หลวงวิจิตรวาทการ” ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยการสนับสนุนงบประมาณจากเงินรายได้ประจำปี 2542 ของคณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ซึ่งผู้ทำวิจัยขอขอบพระคุณมา ณ ที่นี้

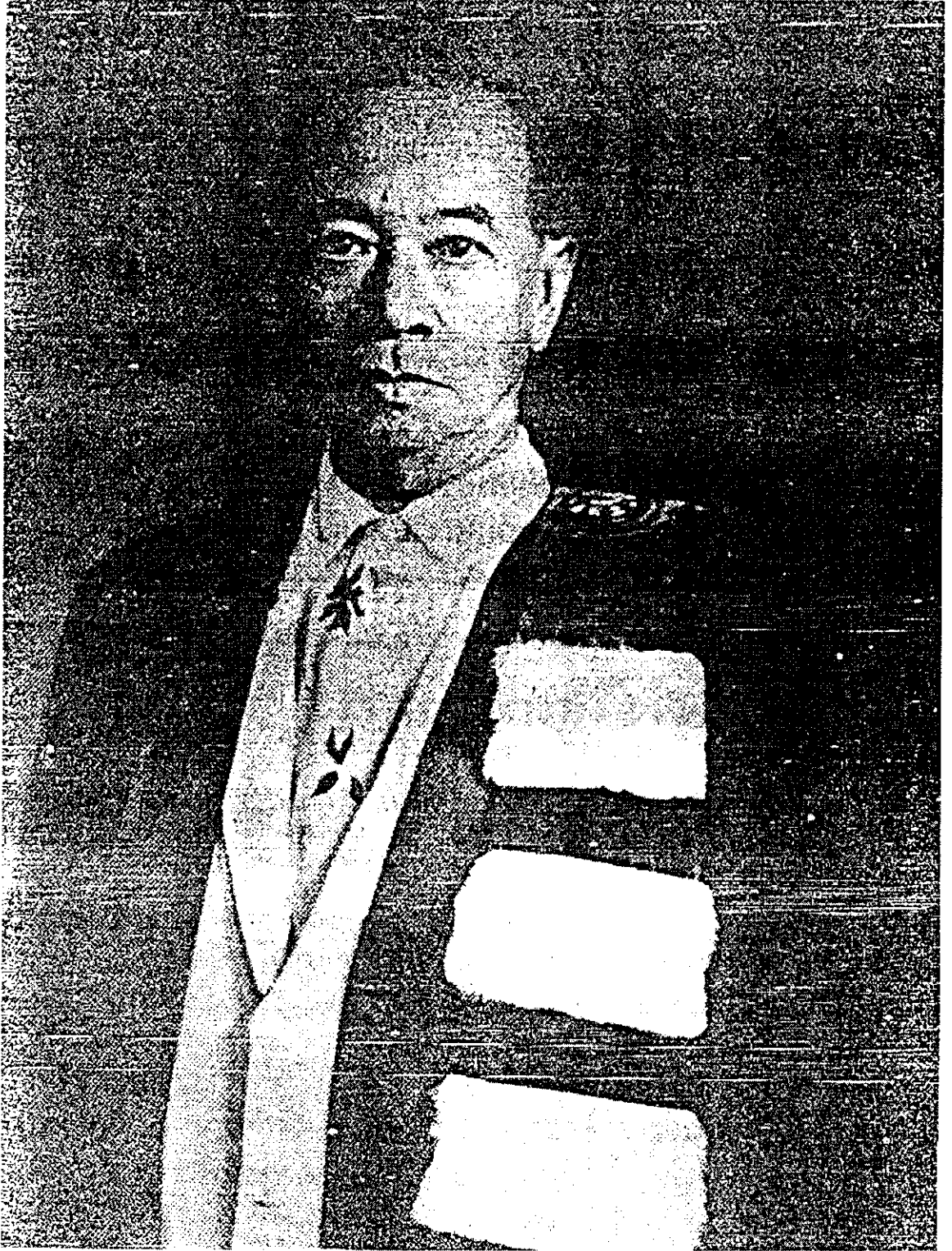
ผู้วิจัยหวังว่ารายงานวิจัยชิ้นนี้จะเป็นประโยชน์แก่นิสิต นักศึกษา และบุคคลที่สนใจโดยทั่วไป

โสภา ชานะมุล

มีนาคม 2545

หลวงวิจิตรวาทการ

(พ.ศ.2441-2505)

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	
บทนำ	5
บทที่ 1 จารึกการเขียนประวัติศาสตร์ไทยในสังคมไทย	8
1.1 จารึกการเขียนประวัติศาสตร์แบบเดิม	8
1.2 การเขียนประวัติศาสตร์สกุลคำรกราชานุกาพ	10
1.3 ความสืบเนื่องและความเปลี่ยนแปลงการเขียนประวัติศาสตร์ไทย ทศวรรษ 2470-2480	13
บทที่ 2 หลวงวิจิตรวาทการกับการเติบโตในกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย	20
2.1 พัฒนาการแนวความคิดของหลวงวิจิตรวาทการตั้งแต่วัยเด็ก	20
2.2 การเติบโตในระบบราชการ	26
2.3 การเติบโตในระบบการเมืองไทย	30
บทที่ 3 ประวัติศาสตร์นิพนธ์ของหลวงวิจิตรวาทการในทศวรรษ 2470-2500	31
3.1 แนวคิดของหลวงวิจิตรวาทการกับประวัติศาสตร์ไทย	31
3.2 งานประวัติศาสตร์นิพนธ์ของหลวงวิจิตรวาทการ	38
1) สยามกับสุวรรณภูมิ	38
2) ประวัติศาสตร์ไทยตอนเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส	40
3) งานค้นคว้าเรื่องชาติไทย	44
4) ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย	45
บทที่ 4 บทสรุป	51
บรรณานุกรม	53

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

ปี พ.ศ. 2541 เป็นปีที่มีการจัดงานครบรอบวาระวันเกิด 100 ปี ของหลวงวิจิตรวาทการ มีการจัดพิมพ์งานเขียนของหลวงวิจิตรวาทการออกมามากมาย โดยเฉพาะหนังสือประเภทสารคดี วิชาการหรือบทความ และนวนิยาย ซึ่งมีการนำมาพิมพ์ใหม่มากที่สุด อาจกล่าวได้ว่านับแต่ทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา หลวงวิจิตรวาทการได้ผลิตงานเขียนออกมานับไม่ถ้วน เช่น บทละคร นวนิยาย งานวิชาการต่างๆ อาทิ บทบรรยาย คำสอน ปาฐกถา บทความ และงานเขียนทางประวัติศาสตร์ จนกล่าวได้ว่าเป็นนักเขียนที่มีผู้นิยม ติดตามผลงานมากที่สุดคนหนึ่งตั้งแต่อดีตจวบจนถึงปัจจุบัน งานของเขายังเป็นที่นิยมอ่านโดยทั่วไปมาถึงทุกวันนี้

หากย้อนกลับไปพิจารณาชีวิตประวัติของหลวงวิจิตรวาทการก็มีความน่าสนใจไม่แพ้งานเขียนจำนวนมากมายของเขา สิ่งนั้นคือบทบาทของเขาทั้งในฐานะข้าราชการระดับสูง ซึ่งเคยเป็นทั้งอธิบดีกรมศิลปากร เอกอัครราชทูตประจำประเทศต่างๆ และบทบาททางด้านการเมือง เคยเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจ และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ตลอดทั้งเป็นคณะกรรมการในระดับสูงอีกมากมายหลายตำแหน่ง ตำแหน่งสำคัญเหล่านี้ได้ เกื้อหนุนให้ หลวงวิจิตรวาทการมีบทบาทสำคัญในการช่วยสร้างอุดมการณ์ของรัฐ คือการสร้าง “นโยบายชาตินิยม” ขึ้น ในสมัยรัฐบาลจอมพลแปลก พิบูลสงคราม

ในฐานะที่ก้าวมาจากบุคคลสามัญชน และจากพื้นฐานครอบครัวไม่ได้ร่ำรวยหรือมาจากกลุ่มชนชั้นสูง กล่าวได้ว่าหลวงวิจิตรวาทการสามารถสร้างตัวเอง จนประสบความสำเร็จในชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งเขามีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการสร้างสำนึกเรื่อง “ชาติไทย” ในสมัยรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม กล่าวได้ว่าเขาเป็นปัญญาชนคนหนึ่งของยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยในช่วงทศวรรษ 2470-2490 ทั้งในแง่เป็นผู้ที่อยู่ในยุคสมัยของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 และเป็นผู้ที่อยู่ในยุคสมัยการสร้างชาติ (2480-2490) ซึ่งเขาได้กลายเป็นพลังสมองที่สำคัญให้แก่ลัทธิรัฐในการสร้างกระแสความรู้รักชาตินิยมให้แก่สังคมไทย

สิ่งหนึ่งที่นำพิจารณาอย่างยิ่งคือบทบาทในการสร้างงานประวัติศาสตร์ หรือประวัติศาสตร์นิพนธ์ อันเป็นงานเขียนที่เขาสืบทอดการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์กระแสหลัก คือสืบทอดจารีตการเขียนประวัติศาสตร์จากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ อย่างไรก็ดีตามสิ่งที่เป็นผลผลิตของงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ของหลวงวิจิตรวาทการ คือสิ่งที่เป็นผลผลิตของยุคสมัย ฉะนั้นการพิจารณาผิวเผินเฉพาะ โครงเรื่องงานเขียนประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการ อาจทำให้มองไม่ เห็นความแตกต่างของงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ ระหว่างสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการกับงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ของหลวงวิจิตร

วาทกรรมในฐานะที่งานเขียนทั้งสองมุ่งสร้างกรอบโครงอัตลักษณ์ของสำนักเรื่อง “ชาติ” เหมือนกัน จนทำให้งานที่เขียนเกี่ยวกับหลวงวิจิตรวาทการที่ผ่านมาละเลยการพินิจบริบทของความต่างการสร้างสำนักเรื่องอัตลักษณ์ (identity) ของรัฐสองสมัย คือรัฐแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กับรัฐประชาธิปไตย (*) ตลอดจนเงื่อนไขของความต่างของสถานภาพผู้ผลิตงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ ระหว่างราชานิภูลกับสามัญชน ย่อมสะท้อนความต่างของมโนทัศน์ที่มี พื้นฐานที่มาแตกต่างกันด้วย ฉะนั้นการพิจารณางานเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ของหลวงวิจิตรวาทการควบคู่ไปกับการอธิบายเรื่องอัตลักษณ์ของ “ชาติไทย” จึงเป็นสิ่งที่น่าศึกษาค้นคว้า

แม้ว่าจากการศึกษางานเขียนที่เกี่ยวกับหลวงวิจิตรวาทการที่ผ่านมาพบว่ามียุ่จำนวนหนึ่ง เช่น งานของ กอบแก้ว สุวรรณทัต-เพียร ในบทความเรื่อง “การเขียนประวัติศาสตร์แบบชาตินิยม : พิจารณาหลวงวิจิตรวาทการ” (2519) และงานของอัจฉราพร กมฺพพิสมัย เขียนเรื่อง “แนวการเขียนประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการ” (2519) อย่างไรก็ตามงานทั้งสองชิ้น เน้นการอธิบายแนวคิดชาตินิยมในงานเขียนของหลวงวิจิตรวาทการมากกว่าจะให้น้ำหนัก การอธิบายเชิงบริบทในขณะนั้นที่ส่งต่อการผลิตงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ของหลวงวิจิตรวาทการ และประเด็นที่ยังไม่มีการกล่าวถึงคือ กรอบแนวคิดในงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ของหลวงวิจิตรวาทการอาจไม่จำเป็นต้องเป็นแนวความคิดว่าด้วยชาตินิยมอย่างเดียว แม้ดูว่าเหมือนจะไม่ต่างจากกรอบโครงเรื่องเก่าของงานเขียนก่อนหน้านั้น โดยสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ แต่สิ่งที่ปรากฏแนวคิดของทศวรรษที่ 2470 เป็นต้นมา ผู้เขียนคิดว่า มีการนิยามอัตลักษณ์ “ชาติ” ในมิติใหม่ ที่ซ้อนทับมิติเดิมอยู่ และเป็นนัยยะที่แตกต่างจากเดิมอย่างสิ้นเชิง “ชาติ” ในความหมายในงานเขียนของหลวงวิจิตรวาทการ ย่อมต่างจาก “ชาติ” ที่นิยามโดยสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ นอกเหนือจากงานเขียนที่วิจารณ์งานประวัติศาสตร์นิพนธ์ของหลวงวิจิตรวาทการ ได้มีผู้ศึกษาถึงผลงานด้านอื่นๆ เช่นกัน เช่นงานของประอรรัตน์ บุรณมาตร์ เรื่อง “หลวงวิจิตรวาทการกับบทละครประวัติศาสตร์” (2528) และ งานศึกษาเชิงชีวประวัติของ อรรถ อรรถวุฒิกร เรื่อง “พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ” (2538)

ฉะนั้นการศึกษาวិชาัยครั้งนี้ จึงมุ่งศึกษาวิเคราะห์งานประวัติศาสตร์นิพนธ์ของหลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งถึงแม้จะมีงานชิ้นหลักๆ ไม่มากนัก อาทิ “สยามกับสุวรรณภูมิ ภาคหนึ่ง อดีต” “ประวัติศาสตร์ไทย ตอนเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส” และ “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย” และบทความบางชิ้นปรากฏในรูปปาฐกถา คำบรรยายรายวิชาประวัติศาสตร์ เป็นต้น หากแต่การวิเคราะห์ให้แน่ชัดประวัติศาสตร์นิพนธ์ในที่นี้

(*) คำเรียกรัฐทั้งสองแบบนี้ผู้เขียนใช้เรียกตามที่มีผู้นิยามไว้แล้ว ดูใน สมเกียรติ วันทะนะ, “เมืองไทยยุคใหม่ : สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนัก” ใน สมบัติ จันทรวงศ์, ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ บรรณาธิการ **อยู่เมืองไทย** รวมบทความทางสังคมการเมือง เพื่อเป็นเกียรติแด่ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ ๖๐ ปี กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2530 หน้า 71-121.

ยังหมายรวมถึงงานเขียนรูปแบบอื่นที่เกี่ยวข้องกับสำนักทางประวัติศาสตร์ แม้ไม่ใช่งานเขียนประวัติศาสตร์โดยตรง เช่น นวนิยาย บทละคร และบทเพลง เป็นต้น เพื่ออธิบายภาพของหลวงวิจิตรวาทการในฐานะที่เป็นผลผลิตของยุคทศวรรษ 2470-2490 ซึ่งอาจช่วยให้เกิดความเข้าใจหลวงวิจิตรวาทการในฐานะผู้พยายามสร้างประวัติศาสตร์สำนักเรื่อง “ชาติ” แบบใหม่ กับความพยายามที่จะทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงบริบททางสังคมของทศวรรษ 2470-2490 ไปพร้อมๆ กันด้วย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ของหลวงวิจิตรวาทการ
2. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์ของหลวงวิจิตรวาทการที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคมในห้วงทศวรรษ 2470-2490
3. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์ของหลวงวิจิตรวาทการที่เกี่ยวข้องกับสำนัก เรื่องอัตลักษณ์ของ “ชาติไทย” ในช่วงเวลานั้น

ขอบเขตงานวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้จำกัดขอบเขตการศึกษาวิจัยเฉพาะประเด็นหลักคือ การศึกษางานประวัติศาสตร์นิพนธ์ของหลวงวิจิตรวาทการ ในช่วงเวลาสามทศวรรษ คือ ตั้งแต่ทศวรรษ 2470 ถึงทศวรรษ 2490

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาหัวข้อนี้ใช้วิธีการศึกษาทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) คือการศึกษาวิเคราะห์จากเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) และเอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) และใช้กระบวนการวิเคราะห์ หากความหมายจากเอกสาร และนำมาเรียบเรียงเขียนแบบพรรณนา

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เป็นการเพิ่มเติมองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยใหม่
2. ก่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ เจาะลึกในการสร้างงานประวัติศาสตร์ในทศวรรษที่ 2470-2490
3. สามารถมองเห็นกระบวนการคลี่คลายและเปลี่ยนแปลงในงานเขียนประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง “ชาติ” ในทศวรรษ 2470-2490

บทที่ 1

จารีตการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ในสังคมไทย

1. จารีตการเขียนประวัติศาสตร์ไทยแบบเดิม

หากย้อนไปในอดีต จารีตการเขียนประวัติศาสตร์พื้นเมืองของท้องถิ่นในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งรวมถึงไทยด้วยนั้น จารีตการบันทึกเรื่องราว หรือการเขียนที่ เก่าแก่ของคนพื้นเมืองแถบนี้ คือ การจารึก ซึ่งในประเทศไทย ปรากฏหลักฐานการค้นพบจารึกเก่าแก่ คือจารึกในสมัยทวารวดี จารึกจัดว่าเป็นจารีตการบันทึกยุคต้นๆ ซึ่งหมายถึง “การเขียนรอยลึกเป็นตัวอักษร บนแผ่นศิลาหรือโลหะ” (นาฏวิภา ชลิตานนท์ : 2524, 17) เรื่องราวที่มีการจารึกเป็นเรื่องการบันทึกของพระมหากษัตริย์ หรือการบันทึกเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา และจารีตอย่างที่สองเรียกว่าตำนาน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นตำนานพุทธศาสนา ซึ่ง อานันท์ กาญจนพันธ์ ได้วิเคราะห์ตำนานคัมภีร์ของล้านนาว่าสะท้อนแนวคิดการเขียนประวัติศาสตร์แบบสากล อันเนื่องจากการที่ตำนานไม่ได้ระบุ กาล เวลา สถานที่ อย่างชัดเจน และเหตุการณ์ใดๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเสด็จของพระสมณโคดมสามารถเกิดได้ทุกแห่งหน (ชาญวิทย์ เกษตรศิริและสุชาติ สวัสดิ์ศรี บก. : 2527: 67)

ถัดจากตำนาน ได้แก่ การเขียนหรือบันทึกเรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวกับพระราชกรณียกิจหรือบทบาทของพระมหากษัตริย์ เช่น การทำศึกสงคราม ซึ่งปรากฏการเขียนในรูปแบบที่เรียกว่า “พงสาวดาร” อันเป็นการเขียนประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในสมัยอยุธยา และต่อเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ กล่าวได้ว่างานเขียนประวัติศาสตร์พงสาวดารมีอิทธิพลต่อการสร้างการรับรู้เรื่องราวในอดีตของไทยที่มีผลสืบต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน คือประวัติศาสตร์แบบพงสาวดาร ที่เราเรียกว่าเป็น การเขียนประวัติศาสตร์โครงเรื่องแบบราชวงศ์

ฉะนั้น สิ่งที่ต้องการชี้ให้เห็นในส่วนแรกของบทนี้คือความสืบเนื่อง ระหว่างประวัติศาสตร์นิพนธ์สมัยใหม่ที่เริ่มโดยสมเด็จพระยาตากสินมหาราชที่เริ่มในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นการสืบทอดจารีตการเขียนพงสาวดารก่อนที่จะก้าวเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ชาติ

1.2 การเขียนประวัติศาสตร์สกุลดำรงราชานุภาพ

ในการเขียนประวัติศาสตร์สมัยใหม่ มักเป็นที่ยอมรับตรงกันว่าเริ่มในสมัยรัชกาลที่ 5 อันเป็นยุคที่เริ่มการปฏิรูปประเทศ และการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ ซึ่งมีความจำเป็นต้องสร้างอดีตขึ้นมารองรับรัฐบาลใหม่ที่มีภาพความเข้มแข็งของราชวงศ์ อดีตนั้นจึงมีพระมหากษัตริย์เป็นตัวเอกและมีความสืบเนื่อง

ของราชธานีเป็นศูนย์กลางอำนาจของพระมหากษัตริย์ ฉะนั้นจึงเป็นที่มาของการเขียนประวัติศาสตร์แบบราชวงศ์

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า จารีตการเขียนพงสาวดารก็คือการเรียบเรียงประวัติของราชสำนักหรือราชวงศ์แต่ละราชวงศ์ ในแง่นี้พงสาวดารจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการเขียนประวัติศาสตร์แบบราชวงศ์ เพียงแต่ข้อมูลของพงสาวดารที่ให้ภาพเฉพาะภารกิจของกษัตริย์ในการเสด็จออกเพื่อการสู้รบกับศัตรู ยังไม่เพียงพอต่อการสร้างความมั่นคงของรัฐชาติสมัยใหม่ที่ต้องให้ภาพความยิ่งใหญ่ของสถาบันผู้ปกครอง ฉะนั้นภาพภารกิจแห่งการสร้างชาติมีความจำเป็นเพื่อให้สอดคล้องกับการสร้างรัฐสมัยใหม่ด้วย ดังนั้นการเขียนประวัติศาสตร์แนวใหม่ที่ตะวันตกได้สร้างแบบแผนไว้แล้ว อาจเรียกได้ว่าเป็นความพยายามเขียนตามแนวทางที่เรียกกันว่าแบบวิทยาศาสตร์ คือการใช้หลักฐานและวิพากษ์หลักฐาน (*)

อย่างไรก็ตาม อำนาจการเขียนประวัติศาสตร์ในยุคนั้นยังอยู่ในมือของกลุ่มผู้ปกครอง หรือกลุ่มพระราชวงศ์เท่านั้น ฉะนั้นรูปแบบการเขียนประวัติศาสตร์ในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ถึงแม้จะมีการนำแนวทางการเขียนประวัติศาสตร์แนวใหม่เข้ามาใช้ เช่น การวิพากษ์หลักฐานที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพพยายามอธิบายด้วยหลักเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ หากแต่กรอบโครงวิธีการนำเสนอยังคงเน้นศูนย์กลางอยู่ที่พระมหากษัตริย์ ในเวลาต่อมาได้กลายเป็นแบบแผนการเขียนประวัติศาสตร์ไทยเช่นนี้สืบต่อมา โดยยึดเอามติตามสิ่งที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทำแนวทางเอาไว้จนมีผู้เรียกแนวทางการเขียนประวัติศาสตร์แนวนี้ว่า “สกุลดำรงฯ” (โปรดดู นิธิ เอียวศรีวงศ์ : 2519: 208-244 และกอบเกียรติ สุวรรณทัต-เพียร :2519: 27-61)

การกล่าวถึงสกุลดำรงฯ ในที่นี้จึงหมายถึง การที่นักประวัติศาสตร์รุ่นหลังลอกเลียนพระราชดำริของพระองค์ในการวินิจฉัยประวัติศาสตร์ไทย ที่ปรากฏในข้อเขียนเรื่องต่างๆที่ทรงมีพระราชวินิจฉัย ดังที่ นิธิ กล่าวไว้ว่า

(*) ในตำราเกี่ยวกับประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก กล่าวถึงการเฟื่องฟูการเขียนประวัติศาสตร์ที่สามารถพิสูจน์ได้คล้ายวิธีการทางวิทยาศาสตร์นับแต่ช่วงครึ่งหลังศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา โดยมีกลุ่มที่มีอิทธิพลในการเขียนแนวทางนี้คือ กลุ่ม Positivism และ Historicism โดยเฉพาะกลุ่ม Historicism มีงานเขียนของ Leopold Van Ranke ที่มีอิทธิพลต่อยุคแรกของการเขียนประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ โปรดดูการอธิบายเรื่อง Historicism ในธนศ วงศ์ยานนาวา, “Historicism หลังเฮเกล : รันเกและโครเซ่) ใน รัฐศาสตร์สาร (ธรรมศาสตร์) 9 : 3 กันยายน – ธันวาคม 2526 หน้า 1 – 28.

“...ทรงเป็นผู้มีอิทธิพลอย่างใหญ่หลวงต่อการศึกษาวิชานี้สืบมาจนถึงปัจจุบันอย่าง
ไม่เสื่อมคลาย อิทธิพลของพระองค์มิได้แสดงออกดังที่นักประวัติศาสตร์ปัจจุบัน
พูดสิ่งที่พระองค์ตรัสไว้เท่านั้น แต่ยังคงถามปัญหาเดียวกับที่ทรงถามมาแล้ว...คิดด้วย
วิธีคิดอย่างเดียวกับที่ทรงคิด และยึดถือคุณค่าของสิ่งเดียวกันอยู่ตลอดมา...”

(นิธิ เอียวศรีวงศ์ :2519: 208)

การศึกษาประวัติศาสตร์ที่เรียกว่าสกุลคำรงนี้ มีลักษณะการเขียนที่แฝงไว้ด้วยการเทิดทูน
สรรเสริญกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง (กอบแก้ว สุวรรณทัต-เพ็ชร :2519:35) กรอบโครงในงานเขียนประวัติ
ศาสตร์แนวนี้จึงเน้นความสำเร็จและบทบาทของตัวบุคคล คือพระมหากษัตริย์ เป็นผู้นำมาซึ่งความสำเร็จ
ความมั่นคงของอาณาจักร นอกจากนี้อดีตได้ถูกสร้างขึ้นเพื่อยืนยันความเป็น “ชาติ” ที่มีพัฒนาการความ
เป็นมาจากความรุ่งเรืองในอดีตจนถึงปัจจุบัน ความรุ่งเรืองที่พอมีหลักฐานสำหรับการสร้างอดีตก็คือภาพ
อดีตของอาณาจักรสุโขทัย ได้กลายเป็นอาณาจักรเริ่มแรกจากการยืนยันความมีอยู่ของสุโขทัยจากศิลา
จารึกหลักที่ 1 ซึ่งค้นพบโดยรัชกาลที่ 4 และจากการเสด็จประพาสเมืองกำแพงเพชร สุโขทัย สวรรคโลก
ของรัชกาลที่ 6 ในพ.ศ. 2450 ชากโบราณวัตถุ โบราณสถานก่อให้เกิดจินตนาการ และนำมาสู่พระราช
นิพนธ์ “เที่ยวเมืองพระร่วง” ขึ้น นับเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างอดีตของ “ชาติ” ที่มีความสืบเนื่องมาจน
ถึงกรุงรัตนโกสินทร์ พระราชนิพนธ์ชิ้นนี้ชี้ให้เราเห็นความหมายของการนิยามอดีตของ “ชาติ” ของรัช
กาลที่ 6 อย่างชัดเจน ดังความว่า

“...ชาติไทยเราไม่ใช่ชาติใหม่ และไม่ใช่ชาติที่เป็นคนป่า หรือที่เรียกตาม
ภาษาอังกฤษ “อินชิวไลย์” ชาติไทยเราได้เจริญรุ่งเรืองมามากแล้ว...”

(มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ :เที่ยวเมืองพระร่วง: คำนำ)

ขณะที่สมเด็จพระยาจักรพรรดิราชานุภาพก็ได้สร้างภาพอดีตที่ชี้ให้เห็นความเป็นอันหนึ่งอันเดียว
กันของ “ชาติไทย” เช่นกันโดยใช้ภาษาเป็นตัวกำหนดถึงความเป็นพวกเดียวกัน คือภาษาไทย ภาพประวัติ
ศาสตร์จากงานพระนิพนธ์คือความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชนชาติไทย ดังในงานพระนิพนธ์ของพระ
องค์ที่แสดงให้เห็นนัยของการแบ่ง “พวกเรา” และ “พวกเขา” อย่างชัดเจน การที่กลุ่มใดถูกจัดสรร
(classify) ว่าใครเป็นพวกเราใครเป็นพวกอื่น ดูเหมือนจะทรงทำให้ “พวกเรา” มีลักษณะเป็นอันหนึ่งอัน
เดียว (monolithic) มากจนเกินจริง ลักษณะทางวัฒนธรรมที่นำมาใช้เป็นเกณฑ์แบ่งในที่นี้ก็คือ “ภาษา” ใน
พระนิพนธ์เรื่อง “คนต่างจำพวก” ได้พยายามแยกย่อยกลุ่มคน ที่เป็นพลเมืองของสยามโดยแท้และพลเมือง
ที่ไม่ได้เป็นสยามโดยแท้ ดังที่กล่าวในเรื่องนี้ไว้คร่าวเสด็จเยี่ยมมณฑลอุดรและอีสานว่ายังมีคนจำพวกอื่น
ที่ผิดกับไทยล้านช้าง และมีชื่อเรียกอื่น ๆ ต่างหากอีกหลายจำพวก ดังแบ่งเป็น 7 จำพวกต่างกันคือ 1. พวก
ผู้ไทย 2. พวกกะเลิง 3. พวกข้อ 4. พวกแสก 5. พวกไชย 6. พวกกะตาก 7. พวกกะโซ่ นอกจาก

ภาษาจะผิดแผกแตกต่างแล้วทรงกล่าวว่าบางกลุ่มยังมีประเพณีที่ดูประหลาด เช่น การเล่น “เต็นสาก” หรือ ประเพณี “พวกกะโไซ้ชอบแะจะจ้อ” เป็นต้น และทรงสรุปในตอนท้ายว่า

“...ฉันอยากรู้ว่าคนที่เรียกชื่อต่าง ๆ กันดังพรรณนามา จะเป็นเชื้อสาย
มนุษย์ชาติต่างกันสักกี่ชาติได้ลองพิสูจน์อย่างหยาบ ๆ เมื่อพบจำ
พวกไหนให้อามคำปริมาณตั้งแต่ 1 จน 10 ตามภาษาของคนจำพวกนั้น
จดไว้แล้วเอาเทียบดู ได้ความว่ามีแต่เชื้อชาติไทยกับเชื้อชาติข่า 2 ชาติ
เท่านั้น เมื่อฉันขึ้นไปมณฑลอีสานครั้งหลัง ไปพบ “เขมรป่าดง”
อีกจำพวกหนึ่ง...รวมความว่าด้วยคนต่างจำพวก ที่เป็นมณฑลอุดร
และอีสาน มีไทยมากกว่าจำพวกอื่นทั้งหมด รองลงมาก็ข่ากับเขมร...”

(สมเด็จพระบรมราชาธิราช : 2516 : 34)

สิ่งที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชทรงบันทึกในสารคดีชุดนี้คือการใช้เกณฑ์มาตรฐานทาง “ภาษา” ใน
การเปรียบเทียบเพื่อชี้ให้เห็นว่าการใช้ภาษาที่ต่างกันหมายถึง “คนต่างจำพวก” ฉะนั้นกลุ่มที่ พูดภาษาไทย
เท่านั้นจึงจะได้รับการยอมรับว่าเป็น “ไทย”

ทั้งหมดที่ได้กล่าวมานี้เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า ถ้าโครงเรื่องการเขียนประวัติศาสตร์ไทยที่นับแต่เริ่มใน
สมัยรัฐชาติ อาจเป็น “การสร้างประวัติศาสตร์แห่งอดีตให้กลับเข้ามาเป็น ความรู้สึกนึกคิดปัจจุบัน ต้องดึง
ภาพจากอดีตมาจากความบังคาลใจ ความเข้าใจ ทั้งนี้เพื่อ สร้างชีวิตขึ้นมาใหม่ ก็คือต้อง สร้างเงา
อาการเคลื่อนไหว ความขัดแย้ง ภูมิภาค ความยากลำบาก ค้นหาพลังของสังคมของอดีตแต่ละส่วนขึ้นมา”
ปรัชญาการมองประวัติศาสตร์แง่นี้อาจเป็นความจริงเพียงบางส่วนเพราะผู้เขียนประวัติศาสตร์สมัยรัฐชาติ
สมัยใหม่เลือกสิ่งที่เขาคิดว่าสำคัญที่สุดมาเป็นเค้าโครงหลักในการสร้างชุดใหญ่ ๆ คือ “โครงเรื่องประวัติ
ศาสตร์รัฐราชวงศ์” ที่มีศูนย์กลางอยู่ที่พระมหากษัตริย์ เป็นตัวละครเอกในโครงเรื่องนี้ มีสถานที่คือศูนย์
กลางราชธานีของอาณาจักรต่าง ๆ ที่เริ่มต้นด้วยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และ รัตนโกสินทร์ สืบเนื่องต่อกันมา
มิขาดสาย มีเวลาที่เรียงตามลำดับความเปลี่ยนแปลงของแต่ละราชวงศ์ และการขึ้นครองราชย์ของพระมหา
กษัตริย์ และท้ายที่สุดแล้วเป็นโครงเรื่องที่พยายามจะสร้างอัตลักษณ์ของ “ชาติ” ที่มีเอกภาพเป็นอันหนึ่ง
อันเดียวกันของชนชาติไทยและความสูงส่งของวัฒนธรรมไทย (วัฒนธรรมราชสำนักหรือวัฒนธรรมภาค
กลาง) ที่เพิ่มถูกปรุงแต่งในเวลาเดียวกันกับการสร้างรัฐสมัยใหม่ไปพร้อม ๆ กัน ไม่ว่าจะเป็นการสำรวจ
ทางโบราณคดีเพื่อหาร่องรอยความรุ่งเรืองแห่งอดีตของสยาม มีการทำในเชิงสัญลักษณ์ของการประกาศ
ทางวัฒนธรรมที่เป็นอารยะ เช่นการจัดหาพระพุทธรูปเก่ามาประดับพระระเบียง โบสถ์วัดเบญจมบพิตร
การรื้อฟื้นพระราชประเพณีสิบสองเดือนเพื่อลดบทบาทของประเพณีของท้องถิ่น มีการค้นพบหลักศิลา
จารึกสุโขทัยและทำการแปลเพื่อประกาศถึงการประดิษฐ์อักษรไทยที่ถือเป็นสุดยอดแห่งอารยธรรมไทย
การสร้างสำนึกเรื่องภาษา (ไทย) กลายเป็นเครื่องมือหรือกลไกของรัฐนับแต่นั้นในการสร้างความเป็นไทย

และเพื่อมิให้เกิดความรู้สึกที่เป็นไทยหรือไม่เป็นไทย จึงใช้เกณฑ์ภาษาภาคกลางเป็นมาตรฐาน “ชาติ” ในจินตนาการ ด้วยการสื่อสารทางภาษาประจำชาติ มีการขยายตัวของสำนึกนี้มากขึ้นด้วยระบบการพิมพ์สมัยใหม่ ออกมาเป็นหนังสือโดยเฉพาะชุดประชุมพงสาวดาร รวมทั้งการพยายามนิยามถึงความเป็นไทยหรือสยามว่า คือ ใครเพื่อตอบโต้กระแสของตะวันตก ในที่สุดแล้วจะพบว่า ภายใต้เค้าโครงประวัติศาสตร์และการสร้างการรับรู้ที่ขยายตัวด้วยสื่อและกลไกระบบข้าราชการ จึงทำให้การนำไปสู่การละเลยหรือเหยียดหยาม หรือทำลายภาษาท้องถิ่นและภาษาของชนกลุ่มน้อยให้ตกขอบไปไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง แล้วจัดตั้งให้ภาษากลางเป็นภาษาของชาติที่ถูกบังคับให้เรียน รัฐราชวงศ์จึงเป็นชุมชนที่ไม่สนใจคนต่างคำวหรือชนชาติส่วนน้อย ยิ่งเมื่อมีการปฏิรูปการจัดระเบียบบริหารราชการเพื่อตั้งอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง และ รวมไปถึงการปฏิรูป องค์การสงฆ์ทั้งในแง่พุทธิปรัชญา พิธีกรรม โดยใช้ส่วนกลางเป็นแบบแผน และ ยุบหรือจัดการจารีตสงฆ์ท้องถิ่นให้หมดคนไป ดังเกิดกรณีทั้งในอีสานและล้านนา

อย่างไรก็ตามจุดนี้เป็นเพียงจุดเริ่มต้นเค้าโครงประวัติศาสตร์ “ชาติ” ในระยะเริ่มต้นเท่านั้น หากจะพบว่าเค้าโครงนี้ได้ถูกผลิตซ้ำ เพิ่มเติม และขยายเค้าโครงให้วิจิตรมากยิ่งขึ้น ในระยะเวลาต่อมาที่อาจเรียกว่าในสมัยรัฐประชาชาติ หรือช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ที่เค้าโครงนี้กลับถูกยกยอบทบาทให้เด่นมากยิ่งขึ้น และกลายเป็นประวัติศาสตร์กระแสหลักมาจนกระทั่งถึงทุกวันนี้

และต่อมารัชกาลที่ 6 ได้ทรงเน้นจุดร่วมของสำนึกเรื่อง “ชาติ” จนกลายเป็นอัตลักษณ์ของการนิยาม “ชาติไทย” โดย หมายถึง “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” เพราะทรงเห็นว่าการใช้ภาษาเป็นเกณฑ์กำหนดอย่างเดียวยังไม่เพียงพอ “เพราะการตัดสินว่าผู้ใดเป็นชาติใดโดยแท้จริงนั้นต้องพิจารณาว่าผู้นั้นมีความจงรักภักดีต่อใคร” (อศวพาหุ : 2520 : 15) โดยทรงกล่าววว่า

“...ถ้าเราจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามเขาจึงเป็นไทยแท้ แต่ถ้าใครแสดงตนว่าเป็นอิสระแก่ตน ไม่มีความจงรักภักดีต่อผู้ใดดังนี้ ต้องจัดว่าคนผู้นั้นเป็นคนไม่มีชาติ...”

(อศวพาหุ : 2520 : 16)

จากบทพระราชนิพนธ์ ซึ่งให้เห็นความพยายามที่จะสร้างสำนึกเรื่อง “ชาติ” ของรัชกาลที่ 6 ขณะเดียวกัน ทั้งพระองค์และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ได้สร้างโครงเรื่องประวัติศาสตร์ราชวงศ์ขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับการสถาปนารัฐสมัยใหม่ขึ้นไปพร้อมๆกับการสร้างความศิวิไลซ์ให้ตะวันตกได้เห็น อันเป็นการตอบโต้การถูกกล่าวหาจากตะวันตกว่ากลุ่มรัฐจารีตในแถบอุษาคเนย์มีความป่าเถื่อน หรือบาบาริเยน ในหลายบทความของพระองค์ชี้ให้เห็นว่า ประชาชนยังไม่เข้าใจ เรื่อง “ชาติ” ซึ่งพระองค์พยายามสร้างขึ้น (ดู Matthew Copland : 1993)

1.3 ความสืบเนื่องและความเปลี่ยนแปลงการเขียนประวัติศาสตร์ไทยทศวรรษ 2470-2480

เมื่อใดก็ตามที่มีความจำเป็นต้องใช้เวลา หรือเหตุการณ์มาใช้แบ่งเวลาในประวัติศาสตร์สมัยใหม่ ดูเหมือนว่า ตัวเลข 2475 กลายเป็นตัวเลขหลังที่กลายเป็นตัวเลขแบ่งเวลาในประวัติศาสตร์ไทยไปโดยปริยายสำหรับผู้ที่ต้องการแยกให้เห็นความต่างบางอย่างระหว่างรัฐสมบูรณาญาสิทธิกับรัฐประชาชาติ ทั้งที่บางเรื่องอาจไม่จำเป็นต้องใช้ตัวเลขที่เป็นปีแห่งการการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นตัวแบ่งเลขก็ได้ ในที่นี้จะขอใช้ช่วงทศวรรษ 2470 เป็นการมองภาพความสืบเนื่องและหรือความเปลี่ยนแปลงในเค้าโครงเรื่องการเขียนประวัติศาสตร์ไทย เนื่องจากมีความเปลี่ยนแปลงเชิงสำนึกบางอย่างเกี่ยวกับอัตลักษณ์เรื่อง “ชาติไทย” ที่เริ่มปรากฏขึ้นและมีผลต่อการเขียนเค้าโครงเรื่องประวัติศาสตร์

จากที่กล่าวมาได้ชี้ให้เห็น โครงเรื่องประวัติศาสตร์ที่ผลิตโดยชนชั้นนำของสยามในช่วงสมัยการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ โดยมี สมเด็จพระยามกุฎราชกุมารเป็นผู้นำสร้างเค้าโครงประวัติศาสตร์ซึ่งต่อมากลายเป็นแบบแผนที่กลุ่มชนชั้นกลางสามัญชนกลุ่มหนึ่งได้รับเอาอิทธิพล และแนวทางการเขียนดังกล่าวมาต่อเติมชีวิตให้กับประวัติศาสตร์ไทยในช่วงทศวรรษ 2470 ซึ่งนำแปลกอย่างยิ่งว่ามรดกการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์กลับไม่ได้รับการสืบทอดจากชนชั้นเจ้า น่าจะเป็นดังเหตุผลที่นิธิได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า เจ้านายในชั้นหลัง(พระราชโอรสและพระราชนัดดา) ที่จบการศึกษาจากต่างประเทศไม่สนใจที่จะผลิตผลงานทางประวัติศาสตร์ แม้ว่าหลายพระองค์จะโปรดการทรงพระอักษรภาษา หรือหนังสือพิมพ์ ขณะที่กลุ่มชนชั้นเจ้านายรุ่นเก่าที่เป็นผลผลิต “นักเรียนใน” มีภูมิหลังการศึกษาแบบเก่า เช่น สมเด็จพระยามกุฎราชกุมาร เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการและแม่ไต้รัชกาลที่ 5 เองต่างพบว่าตัวเองกำลังเผชิญหน้ากับวิกฤตการณ์ทางเอกบัณฑิอย่างแหลมคมในการถูกท้าทายและถูกคุกคามจากอิทธิพลของตะวันตก จนทำให้ต้องผลิตงานชุดประวัติศาสตร์ไทยขึ้นมาเพื่ออธิบายความมี อารยะและ “ตัวตน” ของสยาม

แต่พอถึงทศวรรษที่ 2470 ซึ่งเป็นช่วงที่สมเด็จพระยามกุฎราชกุมารวางมือจากการนิพนธ์งานด้านประวัติศาสตร์ กลับปรากฏกลุ่มที่สืบทอดการผลิตงานประวัติศาสตร์กลับเป็นกลุ่มข้าราชการ เช่น ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์) เขียน *หลักไทย* (2471) *หลวงวิจิตรวาทการ* (วิจิตร วิจิตรวาทการ) เขียน *สยามกับสุวรรณภูมิ* (2476) และ *งานค้นคว้าเรื่องชาติไทย* (2479) ขุนศิริวัฒนา อาณาทร (ผล ศิริวัฒนกุล) เขียนเรื่อง *เมืองทองหรือสุวรรณภูมิ* (ปรับปรุงจากคำบรรยายและตีพิมพ์ 2479) *หลวงโกษาวิจารย์* (บุญศรี ประภาศิริ) เขียนเรื่อง *บทวิเคราะห์ถิ่นไทยและเมืองเก่า* (2491) พระบริหารเทพธานี รวบรวมเรื่อง *พงศาวดารชาติไทย* (2496) และพระยาอนุমানราชชน (เสถียร โกเสส) เขียนเรื่อง *ชนชาติไทย* (2483) และ *แหลมอินโดจีนสมัยโบราณ* (2497)

นอกเหนือจากนี้จะเป็นงานเขียนประวัติศาสตร์ในกลุ่มชุดแบบเรียนประวัติศาสตร์ไทย ซึ่งการจะให้ได้นักเรียนแบบเรียนประวัติศาสตร์ในสมัยนั้น จากรายงานของกระทรวงศึกษาธิการพบว่ามี การขออนุญาตพิมพ์หนังสือแบบเรียนเพื่อใช้สอนในโรงเรียน โดยมีข้าราชการสังกัดหน่วยงานต่าง ๆ ได้เรียบเรียง

ประวัติศาสตร์ (ทั้งประวัติศาสตร์ไทยและประวัติศาสตร์สากล) ขึ้นและส่งไปให้กระทรวงศึกษาธิการพิจารณาเพื่อขออนุญาตพิมพ์ซึ่ง นับเป็นสิ่งที่ปรากฏตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2460 เช่น ขุนวราเทพวิสุทธิ ส่งเรื่อง ประวัติศาสตร์ไทยและสยามประเทศ เล่ม 1 มาให้ตรวจในปี 2469 และขุนประสงค์จรรยา ขออนุญาตพิมพ์หนังสือพิมพ์ ภูมิศาสตร์ประเทศอินโดจีนฝรั่งเศส ในปี 2469 และนับแต่ทศวรรษ 2470 เป็นต้นมาได้มีการขออนุญาตพิมพ์หนังสือแบบเรียนประวัติศาสตร์ จำนวนมากอันเป็นจุดที่น่าสังเกต เพราะแต่เดิมงานเขียนประวัติศาสตร์เป็นสิทธิเฉพาะชนชั้นเจ้านั้น คงจะเป็นได้จากกรณี ก.ศ.ร. กุหลาบที่เคยเขียนประวัติศาสตร์ฉบับ (สามัญชน) ขึ้นและกลายเป็นสิ่งผิดและต้องห้ามในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาแล้ว ขณะที่ก่อนเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองกระแสตื่นตัวเรื่องการเขียนประวัติศาสตร์กลับเพิ่มปริมาณมากขึ้น โดยกลุ่มสามัญชนที่เป็นกลุ่มข้าราชการ อันแสดงให้เห็นถึงสำนึกทางประวัติศาสตร์ได้แพร่สู่สามัญชนและต่างตระหนักว่า สามัญชนก็เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ด้วย ฉะนั้นจากรายงานกระทรวงธรรมการจะพบว่ามีผู้ขออนุญาตพิมพ์ประวัติศาสตร์ที่พวกเขาเขียนหรือเรียบเรียงขึ้น เช่น นายเนื่อง ชูโต ขอพิมพ์ “ตำนานไทยสังเขป” (2470) ขุนสุนทรภานิต ขออนุญาตพิมพ์เรื่อง พระนเรศวรกับเรื่องอื่นๆ (2471) พระปวโรฬารวิทยา ขออนุญาตพิมพ์หนังสือ ประวัติศาสตร์ไทย ครั้งที่ 2 (2477) นอกจากนี้กระทรวงศึกษาธิการยังได้ให้มีการพิมพ์แบบเรียนเพิ่ม อาทิ เช่น ประวัติศาสตร์สยามสังเขป (2480) หัวข้อประวัติศาสตร์มัธยมบริบูรณ์ สำหรับโรงเรียนมัธยมวัดเบญจมบพิตร ของพระยาประมวถวิชาวุฒ (2474,2477,2481.) ประวัติศาสตร์ไทยภาคสยามและภาคต่างประเทศ (2481,2490) นายชาญ นาคพงศ์ เรียบเรียง ประวัติศาสตร์สยาม โดยคณะผู้เรียบเรียง หลวงถ้อยล้ำศาสตร์ (2478,2480) ตำราคู่มือประวัติศาสตร์ บурพประเทศตอนประเทศสยาม โดยคณะผู้เรียบเรียง นายชูด มหาจันทร์ (2472) ประวัติศาสตร์สยามโดยสังเขป เล่ม 1 โดยหลวงชาญพิทยากิจ (2480) ประวัติศาสตร์สยาม ภาคพุทธศาสนา กรุงสุโขทัย, ศรีอยุธยา กับ ภาคกรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ รวบรวมโดย คณะพระปวโรฬารวิทยา (2478,2480) แบบเรียนประวัติศาสตร์ ตำนานไทยสังเขป โดยพระยาบริรักษ์ (ผึ่ง ชูโต) (2471)

โดยภาพรวมของแบบเรียนนั้น ส่วนหนึ่งคือการคัดลอกมาจากพระราชพงศาวดาร เพราะฉะนั้นส่วนนี้คือการสืบทอดจารีตการเขียนเค้าโครงประวัติศาสตร์แบบรัฐราชวงศ์ ก้อยกย่องสถาบันกษัตริย์และความสืบเนื่องของราชธานี บางส่วนได้รับอิทธิพลเค้าโครงจากงานเขียนว่าด้วย “ถิ่นกำเนิดคนไทย” ที่กลายเป็นโครงเรื่องสำคัญที่ผลิตโดยกลุ่มข้าราชการเช่นขุนวิจิตรมาตราและหลวงวิจิตรวาทการ โดยเฉพาะนับแต่ทศวรรษ 2470 เป็นต้นมาซึ่งจะกล่าวถึงข้างหน้า และบางส่วนจากงานของชาวต่างประเทศ เช่นงานของนาย William Dodd ที่มีอิทธิพลสูงอย่างยิ่งต่อการเป็นฐานข้อมูลให้มีการเขียนโครงเรื่อง “ที่มาของคนไทย” ในเวลาต่อๆ การกำหนดหลักสูตรการเรียนการสอนหลังพ.ศ. 2475 ได้มีการแถลงนโยบายว่า

“...ให้มีแบบเรียนที่มีเนื้อเรื่อง ประวัติของผู้กล้าหาญประเทศสยาม....

พานักเรียนไปดู สถานที่สำคัญๆ ให้เห็นไปในทางกอบกู้และทรงไว้

ซึ่งอิสรภาพของไทย....พาไปคูศิลปะของชาติให้ได้สำนึกว่าบรรพบุรุษ
ของเราก็มีความสามารถ....แสดงว่าเรามีรกรากเช่นชาติที่เจริญทั้งหลาย..."

(ราม วัชรประดิษฐ์ :2539 : 224)

สำหรับหลักสูตรภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ รัฐบาลได้กำหนดจุดมุ่งหมายของการเรียนการสอน เพื่อ "ให้รู้จักประเทศใกล้เคียง พอเป็นการเปิดหูเปิดตา และให้รู้จักประวัติศาสตร์โดยย่อของชาติไทยว่า เดิมสืบกันมาแต่ไหน แล้วเปลี่ยนมาเป็นลำดับ จนตั้งหลักปักฐานดังปรากฏเป็นประเทศสยามทุกวันนี้ได้ อย่างไร" (พระปวโรฬารวิทยาและคณะ : 2480 :2)

มีแบบเรียนบางเล่มที่พยายามที่จะเขียนถึงประวัติศาสตร์บางเหตุการณ์ที่ไม่ได้อยู่ในกรอบประวัติศาสตร์ เดิม เช่นการเพิ่มเหตุการณ์ ร.ศ. 130 มีการใช้ข้อมูลสัมภาษณ์ตัวบุคคล และเพิ่มเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 (ชาญ นาคพงศ์ : 2490 :11) บางเล่มได้มีหัวข้อว่าด้วย "สยามในระบอบรัฐธรรมนูญ" และกล่าวถึงเหตุการณ์หลังสงครามโลกครั้งที่สอง แบบเรียนประเภทนี้ เขียนขึ้นหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองไม่นานนัก ฉะนั้นอิทธิพลของสำนึกต่อการมีส่วนร่วมใน "ชาติ" จึงอาจส่งผลให้มีการเพิ่มบางหัวข้อเกี่ยวกับเหตุการณ์เหล่านี้ลงไป แต่ก็ยังไม่ได้เป็นการเขียนประวัติศาสตร์ที่มีการวิพากษ์หลักฐานตามแบบสมัยใหม่ อาจกล่าวได้ว่าถึงแม้ดูเหมือนจะมีการตีพิมพ์ประวัติศาสตร์ไทยออกสู่สาธารณะมากขึ้น และมีกระบวนการสร้างความรู้ประวัติศาสตร์โดยผ่านกระบวนการศึกษาในระบบ ในระดับความรู้ตั้งแต่ชั้นมัธยมขึ้นไป แต่กลายเป็นการสร้างการรับรู้และถ่ายทอดประวัติศาสตร์ กระแสหลักผู้ตั้งคัมมากขึ้น

อย่างไรก็ตามสิ่งที่เห็นจากความเปลี่ยนแปลงของการเฟื่องฟูของการเขียนแบบเรียนประวัติศาสตร์เหล่านี้ คือการเข้ามามีบทบาทของกลุ่มข้าราชการในระดับล่างต่อการมีส่วนร่วมในการสร้างประวัติศาสตร์ "ชาติ" มากขึ้น พวกเขาอาจไม่ได้รู้หรือทะเลาะกรอบโครงประวัติศาสตร์กระแสหลักก็จริงเพราะส่วนใหญ่ยังคงเขียนตามพระราชพงศาวดาร หากแต่บางฉบับได้เพิ่มเติมประวัติศาสตร์เหตุการณ์ร่วมสมัย เช่น กบฏ ร.ศ. 130 และเหตุการณ์ 2475 เข้าไป อันอาจชี้ให้เห็นว่าอย่างน้อยก็มีความสำนึกทางประวัติศาสตร์ของสามัญชนเหล่านี้เกี่ยวกับเรื่อง "ชาติ" ที่เป็นสำนึกคนละชุดกับชนชั้นเจ้า เพราะการผนวกเหตุการณ์ ทั้งสองเหตุการณ์เข้าไปในโครงเรื่องประวัติศาสตร์ได้แสดงนัยของพลังของสามัญชนในประวัติศาสตร์เช่นกัน เป็นที่น่าเสียดายว่าเมื่ออำนาจรัฐตกอยู่กับกลุ่มเผด็จการในเวลาต่อมา รัฐเข้ามาจัดการผูกขาดการเขียนประวัติศาสตร์ในหนังสือแบบเรียนเสียทั้งหมด รวมทั้งการครอบงำการเขียนประวัติศาสตร์แบบ "ชาตินิยม" อีกทอดหนึ่งทำให้โครงเรื่องประวัติศาสตร์ไทยไม่ได้ถูกท้าทายอีกเลยจนกระทั่งทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา

ทศวรรษ 2470 มีเหตุการณ์ที่สำคัญต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่สำคัญในสังคมไทยคือเหตุการณ์ 2475 ซึ่งงานของนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ได้อธิบายพลังที่มาทางภูมิปัญญาของการเปลี่ยนแปลงนี้ไว้แล้วว่า เป็นสิ่งที่มีนัยของสำนึกของความต้องการเปลี่ยนแปลงแอบซ่อนอยู่ในระบบสม

บูรณาณาสีทรีที่เริ่มอ่อนแอลงเพราะไม่สามารถตอบสนองต่อโครงสร้างทางสังคมที่เกิดการเปลี่ยนแปลงมาอย่างต่อเนื่องได้ ฉะนั้นพลังของ 2475 จึงไม่ใช่การกระทำของคนเพียงกลุ่มเดียว หรือเป็นการกระทำที่ไม่มีส่วนร่วมจากประชาชน หากแต่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของกระแสมุมิปัญญาในสังคมไทย (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ : 2540) โดยเฉพาะถ้าหากพิจารณาให้ดีก็จะพบว่าแท้จริงแล้ว 2475 อาจเป็นรอยตะเข็บที่เชื่อมต่อกันระหว่างรัฐราชวงศ์จักรี กับรัฐประชาชาติที่เกิดช่วงหลัง 2475 เป็นต้นมา แต่ดูเหมือนว่าจะเป็นรอยตะเข็บของ 2475 ยังเป็นตะเข็บแบบหลวมๆ และจำเป็นต้องปะทุใหม่อยู่เสมอ เพื่อให้เหตุการณ์ทั้งก่อนหน้าและภายหลังเหตุการณ์ไหลเลื่อนไปด้วยกันอย่างต่อเนื่อง (Craig J Reynolds : 1992 : 319)

คำถามที่อาจมีการถามกันไปแล้วแต่ยังไม่มีความชัดเจนตายตัวคือ การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 มีผลต่อการเปลี่ยนโครงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติเพียงใด ทั้งๆที่แบบสอนอ่านหน้าที่พลเมืองได้บอกว่ารายนามทุกคนเป็นหน่วยของชาติ และรายนาม มาจาก”รัฐ” แปลว่า แวนแคว้น บ้านเมือง คือคนที่อยู่ในบ้านเมืองหรือประเทศนั้นๆ เช่นคนที่เกิดและอยู่ในประเทศสยาม เรียกว่าคนไทยหรือชาวสยาม หรือเรียกว่า “ราษฎรของประเทศสยาม” (สบ. 9.2/253 2476) จิตสำนึกนี้จะถูกนำมาปรากฏอยู่ในโครงเรื่องประวัติศาสตร์ “ชาติ” หรือไม่ ถ้าหากพิจารณาจากแบบเรียนประวัติศาสตร์ในปลายทศวรรษ 2460-2470 อาจพบเชื้อของสำนึกเรื่องประวัติศาสตร์ “ชาติไทย” แบบนี้แฝงอยู่แต่ก็ไม่มากพอที่จะมีใครลุกขึ้นมาเขียนแบบแผนประวัติศาสตร์ใหม่โดยทันทีทันใด โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาในกลุ่มคณะราษฎรที่เหมือนจะมีปรีดีพนมยงค์ ที่พยายามจะให้ความหมายใหม่ แก่รัฐไทยหลัง 2475 ซึ่งเขาพยายามจะอธิบายถึงลักษณะความเป็น “ชาติ” (state) ว่า “...ชาติปัจจุบันชนิดที่ ประกอบขึ้นโดยรวมหลายกลุ่ม,เผ่าพันธุ์, หลายกลุ่มชนชาติ, เป็นเวลาช้านานจนกระทั่งเผ่าพันธุ์และชนชาติต่างๆ ได้มีความเคยชินและจิตสำนึกว่าเป็นสมาชิกแห่งชาติเดียวกัน ชาติดังกล่าวนี้ก็มีฐานะที่จะเป็นหรือเป็นหรือเป็น “รัฐ” อันหนึ่งอันเดียว ของชาตินั้นได้...” (ปรีดี พนมยงค์ : 2526 : 33) แม้ปรีดี จะมองเห็นว่า “ชาติ” แบบใหม่เต็มไปด้วยความหลากหลายของผู้คนและชาติพันธุ์ แต่เขาก็ไม่ใช่ผู้ที่จะมาเขียนประวัติศาสตร์ชุดใหม่ แม้ในช่วง พ.ศ. 2482 เขาเป็นผู้ที่พยายามจะคัดค้านการเปลี่ยนชื่อประเทศจาก “สยาม” เป็น “ไทย” โดยการพยายามหาหลักฐานมายืนยันความเป็น “ประเทศสยาม” ก็ตาม เรื่องนี้สะท้อนแนวความคิดของปรีดี พนมยงค์ ว่าให้ความสำคัญกับการเป็นสถาบันการเมืองของรัฐประชาชาติ มากกว่าจะเห็นความสำคัญของโครงเรื่องในประวัติศาสตร์ไทย เช่น เขาให้ความสนใจ กับระบบรัฐธรรมนูญ มากกว่าจะเน้นการหาหรือการสร้างอัตลักษณ์ของ “ชาติ” ชุดใหม่ของรัฐประชาชาติอีกทั้งเขาได้ให้ความสนใจประเด็น “สัญชาติ” มากกว่าเรื่อง “ชาติ” หรือ “เชื้อชาติ” ในการนิยามความเป็นไทย (ปรีดี พนมยงค์ : 2526 : 30 -37) นอกจากปรีดีแล้ว ก็มีผู้ที่พยายามจะให้ความหมายแก่รัฐหรือชาติ ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 คือพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปฯ (หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร) ได้ทรงแปลคำอังกฤษ “nation” ว่า “ประชาชาติ” ซึ่งหมายถึงชาติที่ประกอบด้วยประชากรกลุ่มต่างๆ แต่ในการพยายามของปรีดีและหม่อมเจ้าวรรณไวทยากรในการหานิยามหรือหาความหมายให้แก่รัฐหลัง 2475 ดูเหมือนไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรอันเนื่องมาจากสภาพการเมืองหลัง 2475 เพราะฉะนั้น

เมื่อกลับมามองดูโครงเรื่องประวัติศาสตร์ไทยจึงเป็น โครงเรื่องเก่าที่ไม่มีผู้ใดกล้าเปลี่ยนแปลง โครงเรื่องที่มีศูนย์กลางอยู่ที่กษัตริย์และความสืบเนื่องของราชธานีจึงยังคงเป็นแกนหลักของงานเขียนประวัติศาสตร์ไทยจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามในท่ามกลางความสืบเนื่องได้ ปรากฏความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นด้วย แม้จะไม่ใช่ความเปลี่ยนแปลงโครงเรื่องแบบตอนรากลอนโคลน แต่ความเปลี่ยนแปลงในที่นี้ทำให้โครงเรื่องประวัติศาสตร์ไทยมีชีวิต ซิวาและอาจดู ตื่นเต้นมากขึ้นด้วยการเพิ่มสีสันแห่งถิ่นกำเนิดชนชาติไทยเข้าไปในโครงเรื่องเก่าดังเราจะเห็นได้จากงานของหลวงวิจิตรวาทการ ขุนวิจิตรมาตรา และงานของพระยาอนุমানราชชนที่แม้ว่าจะมีผู้กล่าวว่างานเหล่านี้ไม่ใช่งานเขียนประวัติศาสตร์ที่เขียนขึ้นด้วยวิธีการเขียนแบบประวัติศาสตร์สมัยใหม่ที่อาศัยการค้นคว้าหลักฐาน หากแต่เป็นงานที่เรียบเรียงจากงานพระราชพงศาวดารและเพิ่มเติมงานของนักเขียนตะวันตกที่เขียนถึงกลุ่มชนชาติต่างๆ นำมาซ้อนอดีตของชาติไทยให้เก่าขึ้นกว่าเดิม และดูยิ่งใหญ่ขนาดแต่อดีตงานประวัติศาสตร์กลุ่มนี้ดูเหมือนจะไม่ได้รับการยอมรับค่อนนักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่ที่ต้องดำเนินงานเขียนภายใต้อิทธิพล “ชาตินิยม” แต่อย่างไรก็ตามหากแต่อีกด้านหนึ่งถ้ากลับไปพิจารณาของหลวงวิจิตรวาทการใหม่ บางทีงานของเขาก็สะท้อนนัยการเล่าเรื่องใหม่ ที่สามารถร้อยรัดโครงเรื่องรัฐราชวงศ์เข้ากับโครงเรื่องรัฐชาติหลัง 2475 ได้อย่างกลมกลืน อันเป็นสิ่งที่สมเกียรติ วันทะนะเรียกกลวิธีแบบนี้ว่าเป็นการใช้ “ภาษาเปรียบเทียบ” หรือ “อุปมา” (metaphor) เขาเสนอว่าวิธีการที่หลวงวิจิตรวาทการมองวิถีดำเนินของประวัติศาสตร์ไทยนั้นมีโครงเรื่องที่เด่นชัดพอสมควร โครงเรื่องดังกล่าวนี้ “โลดโผน ยิ่งกว่าประวัติศาสตร์ของประเทศทั้งหลาย” ความโลดโผนดังกล่าวเป็นการคลี่คลายของปมขัดแย้งระหว่างสงครามกับ สันติภาพ ระหว่างความเจริญกับความเสื่อม ระหว่างเลือดดีกับเลือดชั่ว ฯลฯ ความโลดโผนของประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการพัฒนาบางจุดขึ้นไปจนถึงระดับที่เราอาจเรียกได้ว่าเป็นชนิด “พาฝัน” (romantic) (สมเกียรติ วันทะนะ : 2531 :104) โครงเรื่องของหลวงวิจิตรวาทการจึงผสมปนเปไปด้วยกลวิธีการเขียนแบบนวนิยายคือความสนุกเร้าใจมีสีสัน ฉะนั้นทั้งงานเขียนประวัติศาสตร์นวนิยายอิงประวัติศาสตร์ บทละครประวัติศาสตร์ จึงดำเนินไปท่ามกลางโครงเรื่องเดียวกันทั้งสิ้น (ประอรรัตน์ บูรณมาตร : 2528) เคิร์ก เจ. เรย์โนลด์ส กล่าวว่าการบรรยายเรื่องของหลวงวิจิตรวาทการมักใช้ใจความสำคัญ (motif) เป็นเรื่องวีรบุรุษนักรบผู้กู้บ้านเมืองจากการปกครองของต่างชาติ หรือผู้ปกป้องแผ่นดินจากผู้รุกรานภายนอก (Craig J. Reynolds : 1992 : 323) ใจความสำคัญนี้ทำให้พระมหากษัตริย์ไทยในอดีตกลายเป็นวีรบุรุษผู้กู้บ้านเมือง เช่น พ่อขุนรามคำแหงผู้กู้บ้านเมืองจากขอม พระนเรศวรทรงกอบกู้บ้านเมืองจากพม่า พระนารายณ์ทรงกอบกู้ไทยพ้นจากอำนาจฝรั่งเศส ทั้งหมดนี้จึงทำให้เกิดนามมหาราชต่อท้ายกษัตริย์เหล่านี้จนได้ กลายเป็นวีรบุรุษแห่งชาติ (ตามกรอบความคิดของรัฐสมัยใหม่)

สิ่งหนึ่งที่เป็นที่รับรู้กันคือหลวงวิจิตรวาทการได้รับอิทธิพลจากลัทธิชาตินิยมจากยุโรป ที่ดำรงอยู่ครั้งแรกของศตวรรษที่ 20 ซึ่ง Benedict Anderson เห็นว่าเป็นรูปแบบที่ชนชั้นนำในโลกที่สามและราชวงศ์เก่าแก่ต่างๆ ในยุโรปได้ลอกเลียนหรือขโมยมาใช้ เมื่อหลวงวิจิตรวาทการนำมาดัดแปลงใช้ในวงที่เข้าไปมีบทบาทสำคัญของกลไกอำนาจรัฐ เขาจึงอาศัยกลไกของรัฐเหล่านี้ช่วยสร้างรัฐชาตินิยมขึ้น มีงาน

หายจีนที่เขาเปรียบเทียบถึงฝรั่งเศสและเยอรมันถึงการปฏิวัติต่างๆในประเทศเพื่อนบ้านใน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คำอธิบายนี้ในงานของ เคิร์ก เจ. เรย์โนลด์ เขาเห็นว่า มิใช่เพียงแต่ความตั้งใจของหลวงวิจิตรวาทการ ที่จะถ่ายทอดลัทธิชาตินิยมสู่ประเทศไทยเท่านั้นแต่ยังตั้งใจให้บรรลุถึงความเข้าใจเกี่ยวกับฐานะของประเทศตนในชุมชนโลก ข้อเขียนเรื่อง “ประวัติศาสตร์สากล” ของหลวงวิจิตรวาทการเริ่มต้นด้วยบทวิจารณ์ว่าชาวต่างประเทศไม่มี ความรู้เลยเกี่ยวกับที่อยู่ทางไปรษณีย์ของประเทศสยาม เพราะบางที่เจ้าหน้าที่ไปรษณีย์นานาชาตินี้ไม่รู้ว่าเจ้าประเทศที่ห่างไกลนี้ตั้งอยู่ที่ไหน นี่เป็นข้อสังเกตของ “คนอาณานิคม” ผู้เคยแวะไปนครอันยิ่งใหญ่ของยุโรป (หลวงวิจิตรฯ เคยไปประจำการในฐานะเอกอัครราชทูตหลายประเทศในยุโรป) และกลับตระหนักถึงความเป็นคนต่างจังหวัดของตนเอง ฐานะของสยามในสันนิบาตชาติ ถือเป็นความภูมิใจอันยิ่งใหญ่ของชายหนุ่มผู้มาจากเขตรอบนอกของสิ่งที่เขาถือว่าเป็นอารยธรรมโลก(Craig J.Reynold : 1992 : 322)

หากพิจารณาภูมิหลังของหลวงวิจิตรฯ มิใช่เฉพาะหลวงวิจิตรฯเท่านั้น ที่ผลักดันตัวเองจากเด็กวัดจนก้าวเข้ามาสู่ความสำเร็จในหน้าที่การงาน และสามารถเข้าสู่กลไกอำนาจรัฐได้ส่วนหนึ่ง เมื่อพิจารณาคนอื่นๆ ที่มีบทบาทในการช่วยสร้างอดีตของโครงการประวัติศาสตร์ไทย ไม่ว่าจะเป็นพระยาอนุমানราชชน ขุนวิจิตรมาตรา และกลุ่มข้าราชการที่สังกัดยังหน่วยงานต่าง ๆ เช่น กระทรวงศึกษาธิการ (ธรรมการ) ที่มีส่วนช่วยสร้างสรรค์เรียบเรียง ประดิษฐ์ ตกแต่ง และขยายฐานความรู้ประวัติศาสตร์ไทยในหนังสือแบบเรียนต่างๆ ดังที่กล่าวมาข้างต้น ล้วนแล้วแต่เป็นกลุ่มที่เรียกว่าเป็นกลุ่มสามัญชนหรือชนชั้นกลางที่อาศัยความรู้ได้เต้าขึ้นมาสู่ความสำเร็จดังในงานของอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ได้อธิบายถึงความเปลี่ยนแปลงในสำนักบรรดากลุ่มสามัญชนในระบบข้าราชการเหล่านี้ว่า เกิดจากการก่อตัวของระบบราชการแบบใหม่นับแต่มีการปฏิรูประบบราชการสมัยรัชกาลที่ 5 จนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลง 2475 โดยกลุ่มคนเหล่านี้ได้ตระหนักถึงความสำคัญของปัจเจกบุคคลในฐานะผลรวมของหน่วยย่อยซึ่งทุกคนมีส่วนร่วมในความก้าวหน้าหรือเสื่อมโทรมของ “ชาติ” ทั้งสิ้น ที่สำคัญความเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจเกิดขึ้นคือการผลิตงานเขียนประวัติบุคคลหรือสายบบบกลุ่มที่ไม่ใช่เจ้านายหรือเชื้อพระวงศ์ขึ้น ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เช่นงานของ ก.ส.ร. กุหลาบ พระอุบาลีปมาจารย์ หรือที่ปรากฏในหนังสืออนุสรณ์งานศพต่างๆ ซึ่งเป็นความสนใจใคร่รู้และการ แสวงหาอดีตความเป็นมาของต้นตระกูลบรรพบุรุษของคน นอกจากนี้แล้วราชกรและข้าราชการในยุคดังกล่าวยังมีความมุ่งมั่นที่จะเห็นและช่วยสร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่ประเทศชาติของคน ดังจะเห็นจากความเคลื่อนไหวของนักเขียนหนังสือพิมพ์ภายหลังปี 2475 เช่น “คณะยูวสาร” ซึ่งมีนโยบายทำหนังสือราคาถูกลง เช่น สยามกับสงครามโลกคราวหน้า (2477) สยาม ร.ศ. 112 (2478) เนื้อหาของหนังสือเหล่านี้เน้นการปลุกความรู้สึกทางการเมืองเผยแพร่วิทยาการทางการเมืองแบบใหม่ รวมทั้งได้อธิบายคำเก่าคือ คือคำว่า “ชาติ” ในความหมายใหม่ และได้แปลความหมายของคำว่า nationalism ให้เป็นที่เข้าใจสำหรับผู้อ่านหนังสือภาษาไทยโดยที่คณะยูวสาร กล่าวว่า ได้เคยมีผู้แปล nationalism เป็นไทยว่า ลัทธิชูชาติ บ้างและแปลโดยขยายศัพท์ว่า “ลัทธิที่เอาชาติเป็นใหญ่” บ้าง (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ : 2542 : 29)

ฉะนั้นแม้กรอบโครงประวัติศาสตร์ “ชาติ” จะไม่หลุดไปจากกรอบโครงเดิมที่ผลิตโดยกลุ่มเจ้า แต่ทว่าสำนักที่ปรากฏในกลุ่มชนชั้นกลางที่เป็นผู้ผลิตงานประวัติศาสตร์ในเวลาต่อมาก็เป็นสำนักคนละชุดกับกลุ่มเจ้า ดังจะปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนที่โครงเรื่องประวัติศาสตร์ทศวรรษที่ 2470 ที่จะเริ่มต้นด้วยการหาที่มาของ “ชนชาติไทย” ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการกล่าวถึงกลุ่มคนในแง่ ethnicity หรือเริ่มสืบสาวหาความเป็นเชื้อชาติ (race) ซึ่งมีจุดต่างจากกรอบงานเขียนกระแสหลักตรงที่ โครงเรื่องประวัติศาสตร์ฉบับราชสำนักมองหาความแตกต่างของกลุ่มคนและกลุ่มเชื้อชาติ เพื่อแยกออกจากความเป็นคนไทย ขณะที่โครงเรื่องของหลวงวิจิตรวาทการคือการรวบรวมความต่างให้เป็นความเหมือนและเป็นชนชาติไทยเดียวกันทั้งหมด

บทที่ 2

หลวงวิจิตรวาทการกับการเติบโตในกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย

ทศวรรษ 2440-2490 เป็นช่วงเวลาที่ชีวิตของหลวงวิจิตรวาทการได้ผ่านความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย ในแง่ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองกล่าวได้ว่าหลวงวิจิตรวาทการได้ผ่านร้อนหนาวของกระแสการเปลี่ยนแปลงทั้งในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และระบอบประชาธิปไตยหลัง 2475 ได้เข้าร่วมกับรัฐบาลหลายสมัย โดยเฉพาะรัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามสองสมัย และรัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นอกจากนี้หลวงวิจิตรวาทการยังได้เข้าสู่ตำแหน่งข้าราชการหลายระดับตั้งแต่ระดับล่างจนถึงระดับสูง ความเปลี่ยนแปลงในชีวิตของหลวงวิจิตรวาทการจึงนับว่ามีส่วนสะท้อนต่อสภาพสังคมไทยนับเป็นเวลากว่าหกทศวรรษ

2.1 พัฒนาการแนวความคิดของหลวงวิจิตรวาทการตั้งแต่วัยเยาว์

ประมาณพุทธศักราช 2441 ริมคลอง ตำบลสะแกกรัง จังหวัดอุทัยธานี เด็กชายกิมเหลียง เกิดในครอบครัวค้าขาย ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการได้เขียนว่า “ข้าพเจ้าเกิดในคลอง...เมื่อรู้ความเห็นบิดามารดาของข้าพเจ้ามีเรือพายม้าลำหนึ่ง แม่แจวหัวและพ่อแจวท้าย พวกข้าพเจ้าเป็นพวกมีลูกมาก แม่ของข้าพเจ้ามีลูกถึง ๘ คน” (วิจิตรวาทการ : 2541: 7) เมื่อโตขึ้นได้เข้ามาเรียนยังวัดมหาธาตุและได้กล่าวถึงไว้ในปาฐกถาเรื่อง “สมเด็จพระอาจารย์” คือ พระคุณพระธรรมไตรโลกาจารย์ (เฮง เขมจารี) ซึ่งต่อมาได้รับสถาปนาเป็นพระวันรัต ไว้ว่า

“ตัวข้าพเจ้าเอง ก็นับเป็นเชื้อสายชั้นหลานของสมเด็จพระอาจารย์ และอยู่บ้านติดกันตั้งแต่เกิดมาข้าพเจ้าก็ไม่เคยเห็นมีเงินอยู่ในบ้านของสมเด็จพระอาจารย์จนคนเดียว มีประเพณีพิเศษอยู่อย่างหนึ่งในจังหวัดอุทัยธานี (เวลานั้น) คือ บิดามารดามีชื่อเป็นไทยแท้ๆ แต่ลูกต้องมีชื่อเป็นจีน บิดาของข้าพเจ้าชื่ออิน มารดาชื่อคล้าย ซึ่งเป็นชื่อไทยแท้ ข้าพเจ้าเห็นบิดาของข้าพเจ้าบวชในบวรพุทธศาสนา ไม่เคยไหว้เจ้า และทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไทย แต่ตัวข้าพเจ้ากลับได้ชื่อเป็นจีน น้องคนหลังๆ เมื่อเกิดมาได้ชื่อให้เป็นเสียงไทย แต่พ่อข้าพเจ้ากลับไปยุโรปกลับมา เห็นเขาเปลี่ยนชื่อเป็นเสียงจีนไปหมด อิทธิพลของจีนในจังหวัดอุทัยธานี นับว่าสิ้นเหลือ”

(วิจิตรวาทการ : 2541 : 11)

เมื่อเด็กชายกิมเหลียงเดินทางเข้ามาศึกษาในวัดมหาธาตุกรุงเทพฯ พ.ศ.2453 มาอยู่กับมหาชู้ ซึ่งเป็นอา อยู่ที่คณะเลข 1 มีเจ้าพระคุณสมเด็จพระวันรัต (จิต อุทุมมาเถร) เป็นเจ้าคณะ และเป็นเจ้าอาวาส อยู่ในขณะนั้น เด็กชายกิมเหลียงเข้าเป็นนักเรียนบาลีวิทยาลัยรุ่นแรก ในโรงเรียนบาลีวิทยาลัย ซึ่งตั้งขึ้นใหม่ในวัดมหาธาตุ มีสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี) ซึ่งขณะนั้นเป็นพระราชาคณะที่พระศรีวิสุทธิวงศ์ เป็นผู้อำนวยการสอน เด็กชายกิมเหลียงเป็นคนรู้ภาษาไทยดีมาจากหลวงสกลรักษาผู้เป็นตา เพราะได้รับฝึกหัดให้เป็นเสมียนเขียนร่างคำฟ้องอยู่เสมอ เมื่อมาเข้าศึกษาบาลีอยู่ในวัดมหาธาตุจึงเป็นคนมีชื่อว่า รู้ภาษาไทยดี ขณะเขียนนี้ สืบประวัติไม่ออก ว่าเด็กชายกิมเหลียงบวชเป็นสามเณรในปีใดแน่ แต่คาดว่า ศึกษาในบาลีวิทยาลัยอยู่เพียง 3-4 ปี มีความรู้พอจะเข้าสอบเป็นเปรียญได้ จึงได้บรรพชาเป็นสามเณรและสอบได้เปรียญ 3 ประโยค (พ.ศ. 2457) เมื่ออายุ 17 ปี สอบไล่ได้เป็นเปรียญ 4 ประโยค (พ.ศ.2458) อายุ 18 ปี และสอบไล่ได้เป็นเปรียญ 5 ประโยค อายุ 19 ปี (สอบไล่เป็นที่ 1 ในประเทศไทย ได้รับประกาศนียบัตรหมายเลข 1 จากพระราชหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) พอสอบเป็นเปรียญ 5 ประโยค ได้แล้วก็ได้เป็นครูวิทยาลัย ร่วมกับเพื่อน ๆ รุ่นเดียวกันเวลานั้น มีหลวงสรนิตยาکم (มหาบุญช่วย) ผู้พิพากษา มหาเทียบ (ผู้พิพากษา) มหาปุ่น อัยการ หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ และนายทอง (มหากิม) หงส์ถาวรภัก เป็นต้น

ระหว่างนั้น มีเหตุการณ์ทางบ้านเมืองอย่างหนึ่ง ผูกพันเข้ามาถึงชีวิตของพวกเขาและนักเรียนบาลีวิทยาลัยที่อยู่ในวัดมหาธาตุหลายเรื่องด้วยกันจะยกเอาแต่เรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของสามเณรกิมเหลียง ดังเช่น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชปรารภให้ตั้งกอง “มหาดเล็กราชการ” โดยวิธีให้คัดเลือกเอาพวกมหาดเล็กเด็ก ๆ หรือพวกข้าราชการหนุ่ม ๆ ที่มีปัญหา ว่องไว ไหวพริบ เอามาฝึกฝนอบรม ปฏิบัติงานใกล้ชิดพระองค์ แล้วส่งออกไปรับราชการฝ่ายปกครองต่างพระเนตรพระกรรณ การตั้งกองมหาดเล็กราชการ ทำให้ได้คนดีมีปัญญามาใช้งานเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองมาก

ชะรอยข่าวการอบรมข้าราชการ ได้ผลคืออย่างนี้ คงล่วงรู้เข้ามาในวัดมหาธาตุ ท่านมหากิม (ทอง) หงส์ถาวรภัก ซึ่งมีสมเด็จพระอุปัชฌาย์ คือ สมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารี) ขณะนั้นเป็นที่พระศรีวิสุทธิวงศ์ เห็นควรเอาแบบอย่างเข้ามาใช้ในวัดได้ โดยวิธีตั้งกองคัดเลือก พระภิกษุสามเณรที่ดีมีปัญญาเข้ามาศึกษาและอบรมโดยใกล้ชิดท่านองมหาดเล็กราชการขึ้นในวัดบ้าง แต่พวกกองมหาดเล็กราชการในวัด ท่านเจ้าคุณผู้อำนวยการบาลีวิทยาลัยเอาตัวมาเป็นกำลังการศึกษา และการปกครองของวัด ไม่ใช่ส่งไปเป็นข้าราชการฝ่ายปกครองบ้านเมือง ภิกษุสามเณรรูปใดที่ท่วงที่มีปัญญาสามารถจะเป็นกำลังของวัดต่อไปได้ในภาคหน้า ท่านเจ้าคุณฯ ก็เรียกตัวมาอยู่ที่คณะเลข 2 ซึ่งท่านเป็นเจ้าคณะ เท่ากับเรียกตัวเข้ามาอบรมอยู่ในกองมหาดเล็กราชการ สามเณรกิมเหลียงเป็นคนหนึ่ง ที่ถูกเรียกจากคณะเลข 1 ไปอยู่ที่คณะเลข 2 อยู่กุฏิตรงมุมโบสถ์วัดมหาธาตุเดี๋ยวนี้ ขณะนั้นมหาชู้ อาจารย์ของสามเณรกิมเหลียง ลาสิกขาบทไป สามเณรกิมเหลียงจึงอยู่ในความอุปการะของท่านเจ้าคุณศรีวิสุทธิวงศ์สืบต่อมา (วิจิตรวาทการ : 2541 : 11-14)

เด็กวัดคนหนึ่ง เดิบโตมาด้วยข้าวสุกวัด มีวัดและผู้ครองกาสาวพัสดุเป็นหอสมุด ได้ใช้บทเรียนและอานุภาพที่ได้รับมาจากวัด ฝึกหัด อบรมตัวเอง สร้างตัวเองขึ้นถึงตำแหน่งสูงสุดอยู่ในราชการบ้านเมือง เด็กวัดคนนั้น พุดกับลูกศิษย์ด้วยกันอยู่เป็นนิจว่า “ขอให้เสียงของสำนัก มากระซิบไว้เสมอเถอะ จะไม่ตก

ต่ำเลย” (วิจิตรวาทการ : 2541 : 15) เพื่อศึกษาพระปริยัติธรรม ณ สำนักวัดพระมหาธาตุฯ จนสอบได้เปรียญ 5 ประโยคเมื่ออายุ 19 ปี แต่การเรียนพระปริยัติธรรมมิใช่เป้าหมายที่แท้จริงชีวิตของหลวงวิจิตรวาทการ เพราะเขาปรารถนาความสำเร็จทางโลกมากกว่า ขณะบวชเป็นสามเณรหลวงวิจิตรวาทการเป็นคนแรกในหมู่ศิษย์มหาธาตุที่คิดตั้งนามสกุลของตนขึ้น โดยตั้งว่า “วัฒนปฤดา” ซึ่งแปลว่ายินดีในความเจริญหรือมีความเจริญเป็นที่ยินดีสะท้อนถึงความปรารถนาที่จะสร้างวงศ์ตระกูลให้เจริญก้าวหน้า หลวงวิจิตรวาทการพยายามหาความรู้ทางโลก ด้วยการอ่านหนังสือพิมพ์เป็นประจำแม้ว่าทางวัดจะมีกฎหมาย เขาเคยเขียนไว้ในหนังสือ การเมืองการปกครองของกรุงสยาม ซึ่งแต่งขึ้นในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2475 ว่า

“เมื่อราว 20 ปีมาแล้ว ในขณะที่ประเทศจีนเปลี่ยนการปกครองแล้วใหม่ ๆ ข้าพเจ้ามีอายุ 15 ปี แต่ก็พอใจอ่านความเห็นของอัสวาทูที่ได้ตอบกับหนังสือพิมพ์จีนโนสยามวารศัพท์ ข้าพเจ้าอ่านซ้ำซากจนเกือบจะจำถ้อยคำของอัสวาทูได้ทุกคำ...”

(วิจิตรวาทการ : 2475 : 197)

หลวงวิจิตรวาทการเป็นคนชอบอ่านหนังสืออย่างยิ่ง จนกระทั่งเคยใฝ่ฝันที่จะเป็นผู้บริหารหอสมุด ซึ่งรู้จักกันในนามหอสมุดแห่งชาติในปัจจุบัน หลวงวิจิตรวาทการเขียนไว้ในเมื่อ พ.ศ.2475 ว่า “ตำแหน่งหน้าที่สูงสุดที่ข้าพเจ้าต้องการในชีวิตนี้คือเป็นผู้บัญชาการหอสมุดแห่งประเทศไทย” (หลวงวิจิตรวาทการ : 2505: 19) ในทัศนะของหลวงวิจิตรวาทการ การอ่านหนังสือและการศึกษาหาความรู้เป็นช่องทางสำคัญที่นำไปสู่ความก้าวหน้าในชีวิต โดยเฉพาะการศึกษาทางด้านอักษรศาสตร์ ซึ่งเขาเห็นว่าทำให้สติปัญญาเฉียบแหลมยิ่งกว่าวิชาการด้านอื่น ดังนั้นหน่วยราชการที่หลวงวิจิตรวาทการเลือกทำงานตั้งแต่ต้น คือกระทรวงการต่างประเทศ ซึ่งทำให้เขามีโอกาสเดินทางไปศึกษาหาความรู้ในต่างประเทศ และมีโอกาสใช้ความรู้เพื่อสร้างความก้าวหน้าในตำแหน่งการงาน ดังนั้นหลวงวิจิตรวาทการจึงใฝ่เรียนรู้ภาษาต่างประเทศ ตั้งแต่ยังเป็นสามเณรกิมเหลียง ซึ่งเป็นข้อห้ามสำหรับภิกษุสามเณรในขณะนั้น อย่างไรก็ตามหลวงวิจิตรวาทการก็ได้เรียนรู้ภาษาต่างประเทศจนเรียกได้ว่าเชี่ยวชาญพอที่จะแปลพงศาวดารเยอรมันออกเป็นภาษาไทย ลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์วัดซึ่งเป็นการรวมตัวกันของพระหนุ่มๆในสมัยนั้น จัดตั้งขึ้นเป็นสมาคมเรียกว่า “สมาคมสัมพหุลา” หลวงวิจิตรวาทการใช้นามปากกาครั้งแรกว่า “แสงธรรม” (อัจฉราพร กมฺพพิสมัย : 2519 : 263) นับเป็นก้าวแรกในการเขียนหนังสือของเขาซึ่งในเวลาต่อมาเขาได้ใช้พรสวรรค์นี้สร้างสรรค์บทละคร นวนิยาย เพลง เพื่อการสร้างชาติ

นอกจากนี้หลวงวิจิตรวาทการยังมีความมุ่งมั่นใฝ่สูงในการทำงานอย่างยิ่ง ดังที่เคยกล่าวเอาไว้เองว่า “ไม่เป็นการยากลำบากเกินไปเลยที่จะสร้างความเด่นความสำคัญให้แก่ตัว ขอแต่เพียงให้มี ความมุ่งมั่นใฝ่สูงในการทำงาน และสร้างความดีเด่นของตนด้วยงาน” (หลวงวิจิตรวาทการ : 2505 : 29)

ทั้งความรู้และความต้องการความสำเร็จในการทำงานเพื่อได้มาซึ่งเกียรติยศ ทำให้หลวงวิจิตรวาทการอ่านหนังสือที่คนชั้นสูงเขียนไว้อย่างกว้างขวาง หลวงวิจิตรวาทการมีความนิยมชมชอบเป็นพิเศษต่อพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนิพนธ์ในสมเด็จพระปรมหาราชบรมราชาธิบดี รัชกาลที่ ๖ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา และพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์

เมื่อหลวงวิจิตรวาทการได้รับตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากรนั้น แม้ว่าจะทำงานให้แก่รัฐบาลในระบบใหม่ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่เขาก็พยายามสืบทอดงานของเจ้านายที่เป็นนักปราชญ์ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ดังที่ท่านบันทึกไว้ว่า

“ท่านจอมพล ป. พิบูลสงคราม และท่านปรีดี พนมยงค์ มีความเห็นสอดคล้องต้องกัน และยืนยันให้ข้าพเจ้าไปอยู่กรมศิลปากรในเวลานั้น...ข้าพเจ้าเข้าไปด้วยความเคารพต่อทุกสิ่งทุกอย่าง งานหอสมุดก็ดี งานพิพิธภัณฑ์ก็ดี งานช่างก็ดี เจ้านายชั้นผู้ใหญ่ที่ควรเคารพนับถือของชาวไทยทั่วไป ได้ทรงสร้างไว้ด้วยความเหนื่อยยากและอุตสาหะพยายามเป็นอย่างยิ่งงานพิพิธภัณฑ์เป็นงานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นผู้ทรงก่อกำเนิด และทรงสร้างขึ้นมาเป็นงานใหญ่น่าพิศวง งานหอสมุดนั้นเจ้านายสองพระองค์ คือ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระนามมาแล้ว และพระราชวรรังษีเธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงสร้างไว้ ข้าพเจ้าเข้าไปด้วยความเคารพบูชา และตั้งปณิธานอันแน่วแน่ว่า สิ่งที่ท่านได้สร้างไว้แล้ว ข้าพเจ้าจะไม่ยอมให้เสื่อมโทรมเลยเป็นอันขาด แผนการและนโยบายของพระองค์ท่านมีอยู่อย่างไร ข้าพเจ้าจะดำเนินรอยและทำต่อไปตามแผนการ ให้งานเจริญก้าวหน้า และแตกกิ่งก้านสาขาออกไป...”

(หลวงวิจิตรวาทการ : 2505 : 56)

จากภูมิหลังของชีวิต เห็นได้ชัดว่าหลวงวิจิตรวาทการมีโอกาสสัมผัสหรือรับรู้ชีวิตชาวบ้านในชนบทน้อยมาก เพราะบิดามารดามิใช่ชาวนาซึ่งต้องร่วมมือกับเพื่อนบ้านในกระบวนการผลิต แม้ตัวเขาเองแม้จะเคยบวชเณรที่วัดในบ้านเกิดแต่ก็จำพรรษาอยู่ในท้องถิ่นไม่นาน ทั้งยังอยู่ในวัยเด็กและใช้เวลาส่วนใหญ่ไปในการศึกษาเล่าเรียนเพื่อเตรียมตัวที่จะเข้าเรียนต่อในกรุงเทพฯ ดังนั้นจึงขาดความเข้าใจในคุณค่าและพลังของสังคมชาวนา ตรงกันข้ามหลวงวิจิตรวาทการกลับมีความใกล้ชิดกับวัฒนธรรมทางความคิดของคนชั้นสูง จนอาจกล่าวได้ว่าการบวชเรียนในวัดและการอ่านหนังสือที่คนชั้นสูงเขียนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้หลวงวิจิตรวาทการเป็นปัญญาชนอนุรักษนิยม มีความชื่นชมในศิลปวิทยาการและวิถีชีวิตของคน

ชั้นสูงอย่างยิ่ง การสร้าง “ความเป็นไทย” หรืออัตลักษณ์ไทยเพื่อเป็นกรอบในการอ้างอิงสำหรับ “คนไทย” ทั้งหมด เป็นผลโดยตรงมาจากความชื่นชมและความรู้ดังกล่าวนี้

ส่วนหนังสือของชาวตะวันตกที่เขาอ่านก็เน้นหนักไปทางประวัติศาสตร์การเมือง (ในความหมายแคบ) ปรัชญาและจิตวิทยาซึ่งในเวลานั้นเป็นศาสตร์สำหรับคนชั้นสูงและคนชั้นกลางที่มุ่งไปในทางพัฒนา มั่นสมองและจิตใจให้เข้มแข็ง และความสนใจพิเศษของเขาอยู่ที่เรื่องราวของมหาบุรุษที่มีชื่อเสียงระดับโลกซึ่งส่วนใหญ่เป็นสามัญชนยากจนที่สามารถสร้างชีวิตของตนให้ยิ่งใหญ่ โดยมีความชื่นชมเป็นอันมาก ต่อไปเลียนและมุสโสลินีซึ่งเคยยากจนข้นแค้นอย่างที่สุด แต่สามารถบรรลุถึงการมีอำนาจระดับสุดยอด ด้วยการฝึกตนเองให้มีหัวใจเข้มแข็งและมีมั่นสมองเฉกียวลลาด มีความเพียรและมีความมุ่งมั่นเหนือมนุษย์ธรรมดา หนังสือเรื่อง มหาบุรุษ ซึ่งเขียนเมื่อ พ.ศ.2471 สะท้อนให้เห็นแนวคิดของหลวงวิจิตรวาทการที่ว่า มนุษย์สามารถกำหนดชีวิตของตนเอง ของชาติ และของโลก สามารถปัดเป่าเคราะห์กรรมทั้งของตนเอง ของชาติและของโลกให้เป็นไปตามความปรารถนา

ประสบการณ์ชีวิตที่หลวงวิจิตรวาทการสามารถก้าวพ้นจากเด็กยากจนในชนบทจนบรรลุความสำเร็จเหนือระดับที่เคยใฝ่ฝัน คือเป็น “ปราชญ์” ที่กำหนดอนาคตของประเทศ (หลวงวิจิตรวาทการ : 2505 : 126) ทำให้เขาเชื่อมั่นในการสร้างชีวิตของปัจเจกบุคคลอย่างลึกซึ้ง แม้แต่ข้อบกพร่องที่เขาเคยมีในวัยเด็ก เช่นการติดอ่างอย่างมาก ซึ่งบิดามารดาได้พยายามแก้ไขแต่ไม่สำเร็จนั้นเขาก็สามารถแก้ไขได้ด้วยตนเองจนกลายเป็นนักพูดที่มีชื่อเสียง ดังนั้นเขาจึงเชื่อมั่นว่า หากมีความพยายามก็จะสามารถพัฒนาตัวเองในทุกด้าน และเมื่อมีคุณสมบัติต่าง ๆ มากพอแล้วก็จะประสบความสำเร็จในการทำงานอย่างแน่นอน เช่นในการลงทุนทางเศรษฐกิจนั้น “แม้ไม่มีทุน ถ้ามีมั่นสมองก็จะมีทางหาทุนได้”

แม้แต่ “ชาติ” ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการให้ความสำคัญสูงสุด “ชาติ” ของเขาก็มิได้จินตนาการถึงในรูปแบบของ “ชุมชน” ที่คนทั้งหมดในชาติสัมพันธ์เชื่อมโยงกันหรือมีปฏิสัมพันธ์กัน ในมิติต่าง ๆ ของชีวิตอย่างซับซ้อนรอบด้าน เป็นแต่เพียงกลุ่มคนที่สืบสายเลือดเดียวกัน และมีวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมเดียวกัน โดยปัจเจกบุคคลต่างทำหน้าที่ของตน ไม่ก้าวก่ายหน้าที่ของคนอื่นเท่านั้น

นอกจากนี้ปัจเจกบุคคลต้องสร้างความเจริญให้แก่ตนเอง ซึ่งจะส่งผลให้ส่วนรวมคือชาติเจริญขึ้นด้วย เพราะ “ความเจริญส่วนตัวบุคคลก็เป็นธาตุผสมให้กลายเป็นความเจริญของบ้านเมือง”

อาจกล่าวได้ว่ากรณีที่ “ชาติ” ในจินตนาการของหลวงวิจิตรวาทการมิได้เน้นปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในชาติทั้งระดับปัจเจกบุคคลและระดับกลุ่ม ทำให้ “ชาติ” ที่หลวงวิจิตรวาทการปลูกฝังให้คนรับรู้นั้นไม่กลายเป็น “ชุมชน” ที่ผืนดินทุกคนและทุกกลุ่มเข้าหากันอย่างแท้จริง ขณะเดียวกันประชาชนที่ประกอบกันขึ้นเป็นชาติก็ไม่ตระหนักว่าตนมีพลังหรืออำนาจอันเกิดจากการผนึกกันเป็น “ชุมชน” ทุกคนเป็นแต่เพียงปัจเจกบุคคลที่อาจแสดงความคิดเห็น เสียสละ และทำหน้าที่ตามสถานภาพของตนเท่านั้น พลังหรืออำนาจรวมศูนย์อยู่ที่ “ผู้นำ” ซึ่งจะเป็นผู้ตัดสินใจในเรื่องสำคัญทุกอย่างของชาติแต่เพียงผู้เดียว แม้แต่ตัวหลวงวิจิตรวาทการซึ่งถือตนเองเป็น “ปราชญ์” และเป็นเสมือน “ที่ปรึกษา” ของผู้นำ ก็ไม่ได้ถือว่าตัวเขามี

ส่วนในการตัดสินใจของผู้นำ เป็นแต่เพียงผู้สนองหรือทำให้ผู้นำพอใจเท่านั้น ดังปรากฏในบทกวี “ความสุขของฉัน” ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการเขียนเมื่อ พ.ศ.2485

หลวงวิจิตรวาทการให้ความสำคัญแก่สิทธิและเสรีภาพของชาติเป็นอย่างมาก ทั้งนี้ด้วยเหตุที่มีพื้นฐานความคิดแบบชาตินิยมซึ่ง “ถือส่วนรวมเป็นสำคัญกว่าส่วนย่อย” ซึ่งเขียนไว้เมื่อ พ.ศ.2481 ว่า “โดยที่ชาตินิยมหนักมาในทางคน จึงเป็นลัทธิที่ชวนให้เกิดความร่วมมือร่วมใจ ร่วมเป็นความตาย เพื่อสิทธิและเสรีภาพของชาติซึ่งหมายถึงส่วนรวมของคน (วิจิตรวาทการ : 2528 : 38) การเน้นสิทธิและเสรีภาพของชาติเช่นนี้สะท้อนว่าหลวงวิจิตรวาทการไม่ให้ความสำคัญแก่สิทธิและเสรีภาพของปัจเจกบุคคลด้วยเช่นกัน เพราะเมื่อมีเหตุจำเป็นปัจเจกบุคคลด้วยเช่นกัน เพราะเมื่อมีเหตุจำเป็นปัจเจกบุคคลจะต้องสามารถสละสิทธิและเสรีภาพของตนเพื่อสิทธิและเสรีภาพของชาติเสมอ โดยที่ผู้กุมอำนาจรัฐย่อมเป็นผู้ผูกขาดอำนาจในการตีความว่าอะไรคือเหตุจำเป็น หรือเมื่อใดได้เกิดเหตุจำเป็นขึ้นแล้ว

หลวงวิจิตรวาทการแสดงความชื่นชมมหาบุรุษหลายคนที่ได้ฆ่าคนอย่างเหี้ยมโหด เมื่อพิจารณาเห็นว่าคนเหล่านั้นได้ทำประโยชน์แก่ชาติของเขาในแง่การสร้างชาติให้เข้มแข็งยิ่งใหญ่ ไม่ว่าจะเป็น ฮิตเลอร์ มุสโสลินี สตาลิน ฯลฯ หลวงวิจิตรวาทการได้แสดงปาฐกถาเรื่อง “รัฐบุรุษคนสำคัญในปัจจุบัน” ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 29 มกราคม พ.ศ.2482 มีความตอนหนึ่งว่า

“...การที่จะให้คนตั้งร้อยล้านก้าวเดินไปพร้อม ๆ กันนั้น ไม่ใช่ของง่าย ๆ และการที่สตาลินทำสำเร็จได้ก็เพราะสตาลินใจแข็งพอที่จะฆ่าคนซึ่งไม่ยอมเดินพร้อมกัน...งานปฏิวัติต้องทำด้วยมือเหล็ก และไม่ต้องกลัวว่ามือนั้นจะเปื้อนเลือดการฆ่าคนมาก ๆ ไม่ได้ทำให้ความนิยมเสื่อมใสในสตาลินน้อยลงไป เพราะในที่สุดประชาชนย่อมรู้เหตุผลและมองเห็นความดีที่สตาลินได้ทำ แล้วส่วนมากก็มีความเลื่อมใสเคารพบูชา ลัทธิคอมมิวนิสต์หรือวิธีการ โซเวียตจะดีเลวประการใดก็ตาม แต่ในตัวสตาลินนั้นมีดีอยู่มากทีเดียว...”

(หลวงวิจิตรวาทการ : 2541 : 193)

ด้วยนิสัยรักการอ่านอย่างกว้างขวางนี้เองที่เปรียบเสมือนประตูที่ไขไปสู่ความสำเร็จในชีวิตของหลวงวิจิตรวาทการที่ประสบความสำเร็จทั้งทางชีวิตราชการ และชีวิตทางการเมือง ดังที่จะกล่าวถึงต่อไป

2.2 การเติบโตในระบบราชการ

หลังจากศึกษาจากโลกบรรพชิตหลวงวิจิตรวาทการได้เข้าสู่ชีวิตการทำงาน โดยสมัครเข้าทำงานในกระทรวงการต่างประเทศ โดยรับตำแหน่งเสมียนในกองการกงสุล เขาได้กล่าวไว้ในบันทึกประวัติว่า

“ชีวิตทำงานของข้าพเจ้าเริ่มเมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ.2461 เมื่อข้าพเจ้าเหยียบย่างเข้าไปในกระทรวงการต่างประเทศ ในขณะที่ตนมีอายุได้ 20 ปี....กระทรวงการต่างประเทศในเวลานั้น ตั้งอยู่ในสถานที่ที่เป็นกรมบัญชีกลางของกระทรวงการคลัง ในเวลานี้ สถานที่เสียบเหงาซอมซ่อ ไม่โอโง่งสง่างามสมกับฐานะของกระทรวงที่ต้องรับชาวต่างประเทศ เป็นความจริงอันแปลกประหลาดอย่างหนึ่งในโลกหนึ่ง ที่กระทรวงการต่างประเทศซึ่งน่าจะมีสถานที่สง่างาม โอโง่งกว่ากระทรวงใด ๆ กลับซอมซ่อ กว่ากระทรวงอื่น กระทรวงการต่างประเทศในปารีสและลอนดอน สถานที่ด้อยกว่ากระทรวงอื่นเป็นอันมาก กระทรวงการต่างประเทศญี่ปุ่นเป็นเรือนไม้เก่าคร่ำคร่า แม้เยอรมนีในสมัยฮิตเลอร์ ซึ่งสนใจนักหนาในการสร้างความโอโง่งสง่างามของสถานที่ทำการ กระทรวงการต่างประเทศก็ตั้งอยู่ตึกเก่าสองชั้น ซึ่งไม่น่าจะอยู่ในนครหลวงที่รุ่งโรจน์...กระทรวงการต่างประเทศไทยในสมัยที่ข้าพเจ้าแรกเข้าไปอยู่นั้น มีลักษณะแปลกประหลาดอยู่อย่างหนึ่ง คือเสียบเหงาในเวลากลางวัน แต่คึกคักในเวลากลางคืน ที่เป็นเช่นนั้นเพราะเสนาบดี คือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ไม่ทรงทำงานในเวลากลางวัน แต่ทรงเริ่มทำงานในเวลาบ่ายค่ำ ทรงทำไปจนหมดงาน ซึ่งตามปกติมักจะเลยเวลาสองยาม หูดต่างประเทศที่ต้องการพบเสนาบดีจะต้องมากระทรวงในเวลาค่ำ

กระทรวงการต่างประเทศในสมัยที่ข้าพเจ้าเข้าไปนั้น ไม่มีกรม ไม่มีอธิบดีเหมือนกระทรวงอื่น มีแต่กอง แต่หัวหน้ากองนั้นมีฐานะเป็นเจ้ากรม กระทรวงการต่างประเทศเวลานั้น แบ่งออกเป็น 5 กอง คือ กองบัญชาการ, กองที่ปรึกษา, กองการทูต, กองการกงสุล และกองบัญชี พวกหัวหน้ากองเรียกกันว่า เจ้ากรมกองบัญชาการ, เจ้ากรมกองการทูต, เจ้ากรมกองการกงสุล ฯลฯ และที่ปรึกษานั้นเป็นชาวอเมริกัน

กองที่ปรึกษาไม่ได้อยู่ในกระทรวง แต่ไปตั้งอยู่ที่บ้านของที่ปรึกษาเอง ส่วนทางกระทรวงนั้น กองการทูต กองการกงสุล และกองบัญชี ทำงานกลางวัน ส่วนกองบัญชาการทำงานกลางคืน ฉะนั้นเวลากลางวันของกระทรวงการต่างประเทศในเวลานั้น จึงเสียบเหงา แม้แต่คณะทูตก็ได้เยี่ยมเยียนมากระทรวง เขามาแต่เวลากลางคืน หัวใจของกระทรวงการต่างประเทศอยู่ที่กองบัญชาการ มีข้าราชการมากกว่ากองอื่น เวลากลางคืนมีแสงไฟสว่างไสว และกระทรวงซึ่งมีความเสียบเหงาในเวลากลางวันก็คึกคักในเวลากลางคืน

ข้าพเจ้าได้เข้ารับราชการในกองการกงสุล และในสภาพที่เล่ามาข้างต้นนี้ ไม่เป็นการยากเลยสำหรับข้าพเจ้า ที่จะเป็นคนเด่นคนด้อยขึ้นมาในกอง ทั้ง ๆ ที่เป็นคนมาเข้าใหม่ เพราะเพียงแต่มาทำงานตรงเวลาเท่านั้นก็เป็นคนเด่นคนด้อยได้แล้ว บุคคลแรกที่ข้าพเจ้าไปยอมตัวเป็นสานุศิษย์ ก็คือนายเวรผู้แต่นั้นเอง แทนที่จะรอให้เขาจ่ายงานมาให้ ข้าพเจ้า

ไปของงานเขาทำ ขอให้เขาสอนให้ เริ่มจากงานง่ายไปหางานยากขึ้นโดยลำดับ ก่อนที่คนอื่นจะมาพร้อม ข้าพเจ้าทำงานเสร็จไปแล้วอย่างน้อยสองเรื่อง เป็นชื่อของข้าพเจ้า เพราะงานของกระทรวงการต่างประเทศนั้นคืองานร่างหนังสือ ใครเป็นคนร่างก็จดชื่อของคุณลงไปเหนือร่าง การเสนองานขึ้นไปจนกระทั่งถึงเสนาบดี มีระเบียบว่าต้องเสนอร่างขึ้นไปด้วย ชื่อของข้าพเจ้าในฐานะเป็นผู้ร่าง ได้สะกดคำผู้ใหญ่ไปทุกวัน และในช่วงระยะเวลาเล็กน้อยเท่านั้น ข้าพเจ้าก็กลายเป็นคนเด่นคนหนึ่งในกองการกงสุล ทั้ง ๆ ที่เป็นเสมียนชั้นต่ำที่สุด มีเงินเดือนเพียงเดือนละ 20 บาท...”

(หลวงวิจิตรวาทการ : 2541 : 17 – 20)

ภายหลังที่หลวงวิจิตรวาทการได้ทำงานดังกล่าวข้างต้นนี้ ในกองการกงสุล กระทรวงการต่างประเทศ เป็นเวลา 2 ปีกับ 3 เดือน เขาได้มีโอกาสออกไปยุโรปในตำแหน่งผู้ช่วยเลขานุการสถานทูตไทยประจำกรุงปารีส ด้วยมีการสอบความรู้ หลวงวิจิตรวาทการมีโอกาสก่อสร้างชีวิตการทูตให้แก่ตนเองและในกองการกงสุลนี้เอง อีก 9 ปีภายหลังเขาได้กลับมาเป็นหัวหน้ากอง เขากล่าวว่า

“กระทรวงการต่างประเทศได้ส่งข้าราชการไปคราวนี้ 2 คนหนึ่งคือ ข้าพเจ้า อีกคนหนึ่งคือจรูญ สิงหเสนี ซึ่งในภายหลังได้เป็นหลวงสิริราชไมตรีอัครราชทูตไทยประจำกรุงโรม จรูญ สิงหเสนีเคยไป ยุโรปมาครั้งหนึ่งแล้วรู้จักวิธีเดินทางดี และข้าพเจ้าได้อาศัยเพื่อนผู้นี้มากในระหว่างเดินทาง“พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากรได้ทรงเขียนไว้ในที่แห่งหนึ่งว่า การได้เข้าประชุมและทำงานสันนิบาตนั้นเท่ากับว่าได้ผ่านการศึกษาในมหาวิทยาลัยชั้นสูงสุด ไม่มีมหาวิทยาลัยใดจะสูงยิ่งไปกว่านี้ ถ้ารับสั่งของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากรในข้อนี้เป็นความจริง ข้าพเจ้าก็เห็นจะภูมิใจตัวเองได้ว่าผ่านการศึกษาในมหาวิทยาลัยสูงสุดมาแล้วเหมือนกัน และไม่ใช่ว่าผ่านเพียงครั้งสองครั้ง ต้องอยู่ประจำถึง 5 ปี แล้วก็ต้องเป็นคนเขียนรายงานการประชุมตั้งแต่ต้นจนปลาย รายงานการประชุมครั้งหนึ่ง ๆ เป็นหน้ากระดาษพิมพ์ดีดไม่น้อยกว่า 100 หน้า ข้าพเจ้าร่างเองพิมพ์เอง แต่อยู่ในคณะของพระสารสาสน์ประพันธ์ หรือ พระยาศรีวิสารวาท ทั้งสองท่านนี้ก็รวบรวมเอกสารมาให้ข้าพเจ้า บางทีก็ช่วยทำบันทึกให้ แต่บันทึกที่ท่านทั้งสองช่วยทำให้นั้นอันย่นย่อว่าเป็นภาษาไทย ฯลฯ บันทึกที่ท่านทั้งสองทำให้เป็นภาษาฝรั่ง ข้าพเจ้าต้องแปลลงเป็นไทยอีกชั้นหนึ่ง ฯลฯ

(หลวงวิจิตรวาทการ : 2544 : 29)

หลวงวิจิตรวาทการรับราชการอยู่ในปารีสได้ 6 ปี ได้ย้ายไปกรุงลอนดอน ซึ่งเขากล่าวว่า

“งานในสถานทูตลอนดอน มีลักษณะคนละอย่างต่างกันไกล
กับงานในสถานทูตปารีส งานในสถานทูตปารีสเป็นงานทางการเมือง
แต่งงานในสถานทูตของเราในเวลานั้น สะสมไว้ที่ลอนดอนเกือบทั้งสิ้น
บรรยากาศของมหานครทั้งสองนี้ก็ต่างกันไกล ปารีสเป็นเมืองแห่ง
ความสนุกสนาน ลอนดอนเป็นเมืองแห่งธุรกิจ อันที่จริงดูเหมือน
ข้าพเจ้าจะชอบชีวิตในลอนดอนมากกว่าในปารีส แต่วิธีการของ
ข้าพเจ้าก็ไม่เปลี่ยนแปลง ถนนในลอนดอนที่ข้าพเจ้าชอบที่สุดและ
ไปบ่อยที่สุด คือ ถนนซาริงครอส เพราะเป็นถนนที่ขายหนังสือเก่า
ตลอดทั้งถนน ไม่มีสถานที่แห่งใดที่ข้าพเจ้าจะรักและพึงใจมากกว่า
ที่ขายหนังสือ ข้าพเจ้าสามารถจะกวะเวียนไปมาอยู่ในถนนซาริงครอส
ได้ในบ่ายวันเสาร์ตลอดบ่าย และซื้อหนังสือมากที่สุดที่เงินในกระเป๋า
จะอนุญาตให้ซื้อได้ ทรัพย์สินสมบัติอันเดียวที่ข้าพเจ้ามี คือ หนังสือ
“ข้าพเจ้าอยู่ลอนดอนได้ไม่นาน ก็ได้ถูกเรียกกลับเข้ามารับราชการ
ในกรุงเทพฯ และตำแหน่งหน้าที่ที่ข้าพเจ้าได้รับในกรุงเทพฯ
ต่อจากนั้นมาได้ช่วยให้ข้าพเจ้าเรียนรู้งานของกระทรวงการต่างประเทศ
อย่างทั่วถึง เพราะถูกโยกย้ายสับเปลี่ยนหน้าที่ไม่หยุดหย่อน พ.ศ.2470
เป็นผู้ช่วยชั้น 1 กองที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศ พ.ศ.2471
ได้เป็นปลัดกรมกงสันนิบาตชาติ กระทรวงการต่างประเทศ
งานสันนิบาตเป็นงานที่ข้าพเจ้าจัดเจนมาแล้ว จึงทำงานได้ด้วยความ
สะดวกใจ พ.ศ.2472 ได้เป็นหัวหน้ากองการกงสุล กองซึ่งข้าพเจ้ามา
เริ่มชีวิตในกระทรวงการต่างประเทศเมื่อ 12 ปีมาแล้ว และเป็นกองที่
ข้าพเจ้ารักมาก แต่ได้เป็นหัวหน้ากองเพียง 6 เดือน ก็ย้ายไปเป็นหัวหน้า
กองการทูต อันที่จริงกองการทูตอยู่ในฐานะสูงกว่ากองการกงสุล
และงานก็สูงกว่า แต่ข้าพเจ้าย้ายไปด้วยความเสียดาย เหมือนถูกย้าย
จากบ้านเกิดของตัวเองไปอยู่ที่อื่น ผู้ที่มารับตำแหน่งหัวหน้ากอง
การกงสุลแทนข้าพเจ้าคือ พระศรีสยามกิจ เนติบัณฑิตไทย และ
เนติบัณฑิตอังกฤษ...”

(หลวงวิจิตรวาทการ : 2544 : 36-37)

พ.ศ. 2474 หลวงวิจิตรวาทการได้เป็นหัวหน้ากองการเมืองซึ่งเป็นฐานะสูงขึ้นไป แต่ก็อยู่ในตำแหน่งนี้เพียงครึ่งปี พอถึงวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2475 จึงรับตำแหน่ง ผู้ช่วยอธิบดีกรมการเมือง กระทรวงการต่างประเทศ

หลวงวิจิตรวาทการ คงจะมองเห็นความเคลื่อนไหวของบ้านเมือง และของนักการเมืองคืออยู่ข้างด้วยว่าใน “คณะราษฎร” ที่ประกาศเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ.2475 ก็มีเพื่อน ๆ ที่เคยอยู่ด้วยกันมาในปารีส และลอนดอนหลายคน ความขื่อนี้ชะรอยจะเป็นจริง

เพื่อน ๆ ที่เคยประจำกองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ไทยใหม่กล่าวว่า จะต้องออกไปรับต้นฉบับจาก หลวงวิจิตรวาทการที่กระทรวงการต่างประเทศเกือบทุกวัน ความส่อว่า เจ้าตัวเล่นหนังสือพิมพ์อยู่แทบทุกวัน ซึ่งเท่ากับเล่นการเมืองอยู่ทุกวัน

2.3 การเติบโตในระบบการเมืองไทย

การเล่น การเมืองของหลวงวิจิตรวาทการ เห็นกันทั่วไปตั้งแต่ยังมีได้ออกจากราชการ หนังสือพิมพ์ที่เขียน และหนังสือเล่มที่แต่ง แสดงว่าเจ้าตัวเล่นการเมืองกว้างขวางมาก

ในวันที่ 30 กรกฎาคม พ.ศ.2475 คณะราษฎรเปลี่ยนแปลงการปกครองได้เพียงเดือนกว่า ๆ หลวงวิจิตรวาทการ เขียนหนังสือขึ้นเล่มหนึ่งให้ชื่อว่า “การเมืองการปกครองของกรุงสยามฯ” ในหนังสือนี้บอกให้เห็นวิธีเล่นการเมืองของเจ้าประวัตินี้ความบางตอนมีว่า

“สยามทั้งประเทศ กำลังสรรเสริญน้ำพระทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และน้ำใจของคณะราษฎรอยู่ทั่วกัน การที่คณะราษฎรทำการมาโดยละม่อมละไมอย่างที่สุดก็ดี การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงประนีประนอมกับคณะราษฎร และพระราชทานของขวัญที่ชาวสยามต้องประสงค์มาเป็นเวลานาน คือ ธรรมนูญก็ดี ย่อมแสดงให้เห็นน้ำใจทั้งสองข้าง ที่มุ่งหวังแต่ความสงบของบ้านเมือง และสวัสดิภาพของประชาชนซึ่งบุคคลทุกชั้นทุกชาติ ที่อยู่พึงพระบรมโพธิสมภาร และฝากความรับผิดชอบไปโดยราบรื่น และแลเห็นอย่างแท้จริง ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงเป็นกษัตริย์ที่เห็นแก่พระองค์ และคณะราษฎรก็ได้กระทำไปโดยมิได้เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว

ถึงแม้ว่าระเบียบประเพณีการปกครอง จะได้เปลี่ยนแปลงไปแล้วก็ตาม คณะราษฎรและประชาชนชาวสยาม ยังบูชาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอยู่เสมอ แม้ว่าพระองค์จะได้สละพระเดชแล้ว พระคุณของพระองค์ก็ยังฝังอยู่ในหัวใจของคนทั่วไป ราษฎรทั้งประเทศยังคงถือว่า พระองค์ทรงเป็นพระบิดา การที่ได้พระราชทานอำนาจแก่ราษฎร ให้ปกครองตนเองนั้น ก็เป็นประหนึ่งบิดาที่แลเห็นบุตรเติบโต

พอจะคุ้มครองกันได้ ก็ปล่อยให้หัดปกครองกันบ้าง ถึงแม้พวกบุตรจะปกครองกันเอง และการที่ได้เห็นน้ำพระทัยในครั้งนี้ จะเพิ่มพูนความจงรักภักดียิ่งขึ้นกว่าเก่าเสียอีก ข้าพเจ้ามิได้มีเชื้อสายเป็นเจ้า และก็ยังมิได้เข้าเป็นสมาชิกใน “คณะราษฎร” แต่ในส่วนตัวข้าพเจ้าก็เป็นมิตรของบุคคลทั้งสองฝ่าย ข้าพเจ้าเคยมีนายที่เป็นเจ้า และเจ้าที่เป็นนายของข้าพเจ้า ก็เคยเป็นเจ้าที่ดี ส่วนในทาง “คณะราษฎร” นี้ ผู้เริ่มก่อการทั้งหลาย ถึงแม้ข้าพเจ้าจะไม่รู้จักและทราบตัวทั่วไป ก็มีอยู่บางคนที่เป็นเพื่อนของข้าพเจ้า หรืออย่างน้อยข้าพเจ้าก็นับถือเขา เพราะเขาได้เคยมีบุญคุณแก่ข้าพเจ้ามา ฉะนั้นเสียงของข้าพเจ้าที่จะกล่าวอะไรออกไป จึงต้องถือว่าเป็นเสียงของคนกลางที่สุด

ส่วนทางคณะราษฎรนั้นแล้ว ผู้ที่เห็นเดี๋ยวเสียงภัยทำการมาแล้วก็มีได้มุ่งหมายผลอะไร นอกจากการทำเพื่อชาติ ทราบกันแน่แล้วว่า ผู้ริเริ่มคิดตั้งคณะราษฎร มีความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ลักษณะอันนี้จะเห็นได้จากวิธีดำเนินการของคณะราษฎรที่กระทำอย่างละมุนละม่อมทุกอย่าง ในขั้นแรกเราพากันกลัวว่า คณะราษฎร จะทำการเลวดีไป แต่บัดนี้เราก็อุ่นใจ ที่ได้เห็นการกระทำอันรอบคอบและเที่ยงตรง พอให้เราหวังว่าทุกสิ่งทุกอย่างจะดีขึ้น”

(หลวงวิจิตรวาทการ : 2541 : 41-43)

และในงานเรื่อง “อำนาจของรัฐ” เขากล่าวว่ามีสองทฤษฎีที่เป็นพื้นฐานการปกครองรัฐ หนึ่งคือรัฐมีหน้าที่ต้องดูแลรับผิดชอบต่อทุกข์สุขของราษฎรและพัฒนาประเทศ อีกอย่างหนึ่งรัฐต้องเล่นบทบาทเป็นผู้นำด้านการเมือง เศรษฐกิจ และเขากล่าวว่า “ราษฎรที่ดีมีความสำคัญมากกว่ารัฐบาล แต่ชาติที่ดีมีความสำคัญกว่าปัจเจกชน” ฉะนั้นชาติที่ดีคือกุญแจสำคัญสำหรับหลวงวิจิตรวาทการ (Brame Scot : 1989 :83-83)

ต่อมาในภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองไม่นานนัก เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามได้มีโอกาสก้าวเข้าสู่อำนาจ ภายหลังกบฏบวรเดช หลวงวิจิตรวาทการจึงได้มีโอกาสก้าวเข้ามามีบทบาททางการเมืองอย่างเต็มตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเป็นมันสมองให้กับจอมพล ป. พิบูลสงครามในห้วงที่มีอำนาจทั้งสองสมัย

153924

๑๐๖.๒
๖๙๖๗
๑๐๖

บทที่ 3

ประวัติศาสตร์นิพนธ์ของหลวงวิจิตรวาทการในทศวรรษ 2470 – 2500

จากที่กล่าวมา นับแต่ประวัติของหลวงวิจิตรวาทการที่เข้าไปสัมพันธ์กับระบบราชการ ปรากฏกระทั่งเข้าสู่วงการเมือง โดยเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญในการสร้างสำนึกชาตินิยมให้กับชาติไทยในทศวรรษของการครองอำนาจของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ใน 2 ระยะ คือ นับตั้งแต่ปี 2481–2487 และ 2491 – 2500 อันเป็นช่วงก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่สอง

ดังนั้น หลวงวิจิตรวาทการในฐานะที่เปรียบเสมือนเป็นเสนาธิการให้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องชาตินิยม การพยายามสร้างอัตลักษณ์ไทย (โปรตุเกส สายชล สุวรรณรัตน์ : 2544) ซึ่งส่วนใหญ่ได้มีกิจการงานศึกษาจำนวนหนึ่ง

ในบทนี้ จะกล่าวถึงแนวคิดของหลวงวิจิตรวาทการ จากงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ในทศวรรษ 2470 – 2480 โดยผู้เขียนจะพิจารณาจากงานหลัก ๆ ใน 4 เรื่อง ด้วยกัน คือ

1. สยามกับสุวรรณภูมิ (2476)
2. ประวัติศาสตร์ไทยตอนเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส (2483)
3. งานค้นคว้าเรื่องชาติไทย (2505)
4. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ (รวบรวมคำบรรยายในมหาวิทยาลัยตั้งแต่ประมาณทศวรรษ 2490 และตีพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ.2505 ในงานระลึกงานศพของหลวงวิจิตรวาทการ)

3.1 แนวคิดของหลวงวิจิตรวาทการกับประวัติศาสตร์ไทย

ที่จริงแล้วหลวงวิจิตรวาทการไม่ได้มีงานเขียนเรื่องเชิงประวัติศาสตร์เท่านั้น แต่ยังมีงานเขียนที่เขียนพาดพิงประวัติศาสตร์อื่น ๆ เช่น ประวัติศาสตร์สากล 12 เล่มจบ ว่าด้วย ประวัติศาสตร์ของโลก , มหาบุรุษ เป็นสารคดี เชิงประวัติศาสตร์ ว่าด้วยประวัติบุคคลของโลก ไปพม่า เป็นสารคดีท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ และคำบรรยายเกี่ยวกับ ความยุ่งยากในปลายบูรพาภิศ ว่าด้วยเหตุการณ์ของประเทศจีน

ฉะนั้น แนวความคิดด้านประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการ จึงเป็นส่วนหนึ่งของอุดมคติของเขาในการสร้างสำนึกเรื่อง “ชาติไทย” ประวัติศาสตร์จึงเป็นวิธีการหนึ่งที่สามารถสร้างสำนึกร่วมให้คนในชาติได้ โดยเฉพาะเมื่อมีการใช้กลไกของรัฐในการสร้างสำนึกนี้ เช่น ผ่านระบบการศึกษา ผ่านการออกกฎหมายของรัฐ การประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่าง ๆ ของรัฐ เช่น วิทยุประชาสัมพันธ์ การจัดแสดงของกรมศิลปากรว่าด้วยละครอิงประวัติศาสตร์ เป็นต้น

แนวคิดของหลวงวิจิตรวาทการมองว่า ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องของการชำระอดีตที่เขาถือว่า

“นักเรียนประวัติศาสตร์ ย่อมเข้าใจสุภาษิต ประวัติศาสตร์ข้อหนึ่งดี คือ ข้อที่ว่า “ประวัติศาสตร์ย่อมอุบัติซ้ำ (History repeats itself)” (หลวงวิจิตรวาทการ : 2516 : 240)

ดังนั้น แนวคิดของหลวงวิจิตรวาทการจึงคิดว่ามนุษย์สามารถเรียนรู้ประสบการณ์ในอดีตเพื่อเป็นบทเรียนในปัจจุบัน และวางแผนในอนาคต หลวงวิจิตรวาทการสามารถใช้งานเขียนประวัติศาสตร์ทั้งในรูปแบบนวนิยาย บทละคร ปาฐกถา โน้มน้าวให้มนุษย์รู้จักอดีตเพื่อเป็นบทเรียนไม่ให้ประวัติศาสตร์ซ้ำรอย รวมทั้งเขาได้สร้างจินตนาการให้คนไทยรู้สึกฮึกเหิมและภาคภูมิใจจากการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ในสองประเด็นคือ

ประการที่หนึ่ง ประวัติศาสตร์ชาติไทย อยู่รอดมาได้ด้วยการต่อสู้กับศัตรูมานับตั้งแต่ในอดีต เช่น การต่อสู้กับกองทัพมองโกล นับแต่การสร้างอาณาจักรท้าวเจ้าในจินจกคนไทยต้องถอยร่นอพยพลงสู่ดินแดนตอนใต้ที่เรียกว่าสุวรรณภูมิ , การต่อสู้กับกองทัพพม่าในสมัยอยุธยา จนมีกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ เช่น พระนเรศวร หรือ คอมมิวนิสต์ในยุคสมัยใหม่

ประการที่สอง ประวัติศาสตร์ไทย มักจะมีวีรบุรุษกษัตริย์อยู่เสมอ เช่น พระนเรศวร ทรงประกาศอิสรภาพจากพม่า พระเจ้าตากสินทรงกู้ชาติจากพม่า ตลอดทั้งวีรสตรี เช่น ความเรียง จาก เลือดสุพรรณ เจ้าหญิงแสนหวีจาก เรื่อง เจ้าหญิงแสนหวี เป็นต้น

ทัศนคติของนักวิชาการต่อหลวงวิจิตรวาทการมีอยู่เป็นจำนวนหนึ่ง เช่น หลวงวิจิตรวาทการสามารถสร้างโครงเรื่องประวัติศาสตร์ไทย ตามมโนภาพของเขาในลักษณะพาฝัน (Romantic) ภาพของไทยในมโนภาพของหลวงวิจิตรวาทการเปรียบเสมือน “ขวานพิฆาตศึก” (สมเกียรติ วันทะนะ : 2531 : 102) ดังที่งานเขียนเรื่องประวัติศาสตร์สากลไว้ว่า

“...ไม่มีประกาศใดในโลกที่จะมีลักษณะเหมาะสมกับรูปร่างเหมือนอย่างประกาศสยาม กล่าวคือ ประกาศสยามมีรูปร่างเป็น “ขวาน” และพงศาวดารของสยาม ตั้งแต่ต้นจนปลายก็มีลักษณะสมเป็น “ขวาน” อยู่เสมอ กล่าวคือ ประกาศสยามได้พิฆาตฟาดฟันไม่แต่ศัตรูภายนอกเท่านั้น ยังได้พิฆาตฟาดฟันความทุกข์ยากต่าง ๆ ภายในในกระทำตนให้เป็นดินแดนแห่งบรมสุขอย่างไม่มีประกาศใดจะเปรียบปานได้ด้วย... สมัยใดน้ำในแม่น้ำสินธุหรือคงคาก็ได้ หวง โทหรือแยงซีก็ดี เกิดความร้อนขึ้นแล้ว ผูงชนก็หลังไหลเข้ามาสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเยือกเย็นอยู่เป็นนิตย์”

(หลวงวิจิตรวาทการ : 2473 : 20-21)

นอกจากนี้แล้วการกล่าวถึงประวัติของพระร่วงถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหงสมัยสุโขทัย เปรียบเสมือนพระอาทิตย์ขึ้นและส่องสว่างอันหมายถึงอำนาจของสยามในยุคต้น ที่ค่อย ๆ แผ่อำนาจขึ้นเรื่อย ๆ ภาพลักษณ์สุโขทัยจึงเป็นเสมือนยุคทองของประวัติศาสตร์สยามประเทศ (Golden Age) อาจกล่าวได้ว่าภาพ

ลักษณะของชาติไทยในทัศนะของหลวงวิจิตรวาทการ ประกอบด้วย 3 ความยิ่งใหญ่ คือ ความยิ่งใหญ่ของ วีรบุรุษ (Great Man) ความยิ่งใหญ่ของเชื้อชาติไทย (Great Pure Thai Race) และ ความยิ่งใหญ่ของอาณาจักรไทยในอดีต (Great Pure Thai Race) (Sopha Chanamool : 2002:6)

งานของหลวงวิจิตรวาทการที่เขียนขึ้นตั้งแต่ 2476 ในห้วงเวลาที่เขาเข้าไปอยู่ในระบบอำนาจรัฐสมัยใหม่อย่างเต็มตัว จากตำแหน่งที่เขาดำรงอยู่ในห้วงเวลานั้นเป็นตำแหน่งที่ช่วยเกื้อหนุนการเขียนและเผยแพร่การสร้างงานประวัติศาสตร์อย่างดียิ่ง นับแต่การมีตำแหน่งในกระทรวงการต่างประเทศ และในปี 2474 มีตำแหน่งเลขานุการคณะข้าหลวงใหญ่ปักปันเขตแดนแม่น้ำโขง ในปี 2475 เขาได้เป็นผู้สอนวิชาประวัติศาสตร์ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และปีที่เขา มีบทบาทในการสร้างสรรค์ความเป็น “ชาติ” ด้วยการสร้างทางวัฒนธรรมในปี 2477 ในฐานะอธิบดีกรมศิลปากร เลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน และผู้สอนประวัติศาสตร์การปกครอง ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ในยุคที่หลวงวิจิตรวาทการเขียนนวนิยายออกมามากมายนั้น เป็นระยะหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 คือประมาณปี พ.ศ. 2489 ท่านต้องออกจากราชการ ด้วยข้อหาเป็นอาชญากรสงคราม ร่วมกับรัฐบาลของฯลฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ถึงกระนั้นความคิดเรื่องรักชาติก็ยังคงหลั่งไหลออกมาทางนวนิยายของท่าน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอิงประวัติศาสตร์ ปรัชญาชีวิต หรือ เนื้อหาอื่นใดก็ตาม

นวนิยายเรื่องหนึ่งที่บ่งชี้ถึงความรักชาติ เสียแดนดินแดนที่เราต้องเสียให้แก่ฝรั่งเศส หลังจากที่ เราได้สู้รบกลับคืนมาได้ในระยะสั้น คือนวนิยาย เรื่อง “ดอกฟ้าจำปาศักดิ์” คำนำของเรื่องที่ท่านเขียนไว้ ได้บ่งบอกอย่างชัดเจนถึงความบอบช้ำที่หลวงวิจิตรวาทการได้รับ

“ในช่วงเวลาสี่สิบแปดชั่วโมง ภายหลังจากกองทหารไทยยึดนครจำปาศักดิ์ได้ ในกรณีพิพาทกับอินโดจีน ข้าพเจ้าได้ไปถึงนครจำปาศักดิ์ และเป็นครั้งหนึ่ง ที่ได้รับความปีติยินดีอย่างสูงในชีวิต การได้จำปาศักดิ์กลับคืนมา เป็นการ ลบรอยแผลแผลหนึ่งในอดีต ทำให้เกิดความชื่นชมยินดีสำหรับอนาคต และเป็นเกียรติยศแก่ประเทศชาติ

“ข้าพเจ้าเดินตรวจนครจำปาศักดิ์ ความคิดในเวลานั้นเพียงพร้อมด้วยแผนการ เจ้านครจำปาศักดิ์รับสั่งแก่ข้าพเจ้าว่า ที่ตั้งเมืองในปัจจุบันนี้ น้ำท่วมเกือบทุกปี และแม่น้ำโขงในฤดูน้ำหลาก มีสัตว์น้ำไหลลอย ทำให้การใช้น้ำหล่อแหลมคือโรคระบาด ข้าพเจ้ามองเห็นการที่จะย้ายเมืองในปัจจุบันขึ้นไปใกล้เชิงเขา ซึ่ง น้ำในแม่น้ำโขงจะท่วมไปไม่ถึง ข้าพเจ้ามีแผนการที่จะบูรณะ โบราณสถาน อันเป็นถาวรวัตถุสวยงามและเป็นบริเวณใหญ่หิมา ไม่ได้รับการเหลียวแล บำรุงรักษาจากผู้ปกครองเดิมแต่อย่างใดเลย

“ข้าพเจ้ากะวางผังเมืองใหม่ให้เหมาะแก่ความงามและอนามัยของพลเมือง เชื่อแน่ว่าในชั่วเวลา 5 ปี ที่จำปาศักดิ์กลับมาอยู่ในอ้อมกอกของไทย จำปาศักดิ์จะ

กลายเป็นเมืองใหม่ และได้รับการบำรุงอย่างดีทุกประการ

“ข้าพเจ้าได้รับการต้อนรับอย่างอบอุ่นจากองค์เจ้านครจำปาศักดิ์ และพระประยูรญาติเจ้านครจำปาศักดิ์ได้ประทานราชบุตรน้อย ๆ สององค์ แก่ข้าพเจ้า ผ่าคบบำรุงเลี้ยงและให้การศึกษา ข้าพเจ้าได้เชิญเสด็จเจ้านายน้อย ๆ ทั้งสององค์ลงมากรุงเทพฯ ให้ได้รับการศึกษาภายใต้การดูแลอย่างใกล้ชิดของข้าพเจ้า ข้าพเจ้ารักเจ้านายน้อย ๆ สององค์นี้เหมือนอย่างลูกของข้าพเจ้าเอง โดยที่ข้าพเจ้าเป็นชาตินิยม ข้าพเจ้าก็มีจุดประสงค์จะสร้างให้ทั้งสององค์เป็นเจ้านายที่รักชาติไทย ให้มีชีวิตจิตใจเป็นไทยอย่างแท้จริง ถ้าหากว่า องค์ใดองค์หนึ่งจะได้ขึ้นครองจำปาศักดิ์ในภายหน้า ก็จะเป็นเจ้านครที่ดีที่สุด ความสัมพันธ์ระหว่างพวกเรากับพี่น้องชาวจำปาศักดิ์จะสนิทสนมแน่นแฟ้นอย่างยิ่ง

นอกจากนั้น ข้าพเจ้ายังได้เชิญเสด็จเจ้านครจำปาศักดิ์ลงมากรุงเทพฯ ในฐานะเป็นแขกของรัฐบาล อยู่ในการต้อนรับของข้าพเจ้าซึ่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศในเวลานั้น ข้าพเจ้าได้เชิญเสด็จคุณพระนครและที่สำคัญหลายแห่ง เพื่อให้ทรงเห็นว่าไทยเราได้ก้าวขึ้นสู่ความเจริญไม่น้อยกว่าประเทศใกล้เคียง ข้าพเจ้าได้วางคำมั่นว่า ในการที่จำปาศักดิ์ได้กลับมาสู่อ้อมแขนและอ้อมอกของไทย ซึ่งเป็นพี่น้องสายโลหิตเดียวกันเช่นนี้ ชาวจำปาศักดิ์จะได้รับความผาสุกกว่าเดิม และจะประสบความสำเร็จก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว

ความหวังและความฝันของข้าพเจ้าในเรื่องของนครจำปาศักดิ์มีกำลังแรงที่สุดในบรรดาความหวังและความฝันทั้งหลายที่ข้าพเจ้าเคยมีมา แต่สงครามเอเซียบурพาได้ทำลายทั้งความหวัง และความฝันของข้าพเจ้าจำปาศักดิ์ที่รักของเราได้ถูกแย่งยื้อกลับคืนไป นอกจากจะทำให้รอยแผลที่ซึ่งเพิ่งเลือนหาย กลับเป็นรอยขึ้นมาใหม่แล้ว ยังเป็นแผลที่เจ็บช้ำแรงร้ายยิ่งขึ้น ข้าพเจ้าไม่เหลืออะไร นอกจากอนุสาวรีย์ของเรื่องที่แล้วมา ข้าพเจ้ายังจำภาพจำปาศักดิ์ได้ ไม่เฉพาะแต่ภาพที่เป็นอยู่แล้ว และเห็นด้วยนัยน์ตาตามปกติ แม้ภาพเมืองใหม่และแผนผังต่าง ๆ ที่ข้าพเจ้าคิด ก็ยังเป็นมโนภาพที่ไม่สามารถจะทำให้เลื่อนไปได้.

(วิจิตร รั้งสิยานนท์ : 2544 : 2-3)

นอกจากเรื่องการเสียดินแดนแล้ว หลวงวิจิตรวาทการยังได้ผูกเรื่องราวในนวนิยายของเขา ให้ดำเนินอยู่ในดินแดนที่เคยเป็นอาณัติกรของสยามมาแต่โบราณกาล เสมือนจะย้าให้ท่านผู้อ่านได้รำลึกถึง และภาคภูมิใจในความยิ่งใหญ่ของชาติไทยในอดีต เพื่อให้เรารับรู้ถึงแก่นรากแห่งเชื้อชาติไทยที่เคยผ่านความเจริญมาไม่แพ้ชาติใดในพิภพ

นวนิยายเรื่อง “ฟากฟ้าสาละวิน” เป็นเรื่องที่เขียนขึ้นเกี่ยวกับประเทศพม่า หลวงวิจิตรวาทการเขียนไว้ในคำนำของเรื่องว่า “ข้าพเจ้าตั้งใจ ผูกใจอยู่ในลุ่มแม่น้ำสาละวิน เช่นเดียวกับกับถิ่นที่ทั้งหลายที่มีความสำคัญในประวัติศาสตร์ของชาติไทย ลุ่มแม่น้ำสาละวินเป็นถิ่นแรก ที่ชนชาติไทยเราได้เหยียบย่างลงมาภายหลังที่ได้อพยพจากเขตแดนน่านเจ้า เป็นถิ่นที่ซึ่งได้ให้กำเนิดแก่อาณาจักรไทยเดิมของเรา เป็นอาณาจักรไทยใหญ่ เรียกว่า สิบเก้าเจ้าฟ้า และ ไทยของเราได้เคยแผ่อำนาจลงไป ถึงกับได้เคยครองเมืองตะไก๋ง หรือ ย่างกุ้ง เมื่อข้าพเจ้าบินอยู่เหนือลุ่มแม่น้ำสาละวิน แลมองดูแผ่นดินที่เป็นดงทึบเขียวสดอยู่เบื้องล่าง บางครั้งก็เกิดมโนภาพ มองเห็นพื้นที่นั้นแบ่งออกเป็นสิบเก้าส่วน เป็นบ้าน เป็นเมือง เป็น “สิบเก้าเจ้าฟ้าอาณาจักร” (วิจิตร รั้งสิยานนท์ : 2544 : 5)

หลวงวิจิตรวาทการได้มีโอกาสไปเยือนดินแดนแถบนี้ เมื่อเขาคำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร ท่านได้เขียนไว้ในนวนิยายอีกเรื่องหนึ่ง คือ “บัลลังก์เชียงรุ่ง” ว่า เมื่อเข้าเขตสิบสองพันนา หัวใจของท่านเต้น จนถึงกับกล่าวว่า “ดินแดนของไทยเราแท้ ๆ โอรสพ่อขุนบรมได้หักร้างกางพง ทำที่ป่าที่รก ให้เป็นไร่เป็นนา แต่แล้วก็กลายเป็นดินแดนของผู้อื่น ท่านได้น้อมจิตบูชาดวงวิญญาณของพ่อขุนบรม และพระโอรสด้วยความสำนึกในพระคุณสร้างเป็นบ้านเป็นเมืองให้ได้มาเห็น และเมื่อได้เข้าเฝ้าเจ้าครองนครเชียงรุ่ง ก็ได้รับคำตอบในข้อสงสัยที่ว่า คำว่า “สิบสองพันนา” มิได้หมายถึงเนื้อที่นาจำนวนหมื่นสองพันไร่ เพราะในสมัยโบราณอาณาจักรไทยตรงนี้ แบ่งออกเป็นสิบสองจังหวัด คำว่า “พันนา” จึงหมายความถึงจังหวัดหรือมณฑล ซึ่งไม่จำเป็นต้องมีนาพันไร่จริง บางจังหวัดอาจจะมีหลายพันไร่ บางจังหวัดมีป่าไม้ใหญ่ อาจมีนาไม่ถึงพันไร่” เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งว่า ในขณะที่เขาได้ไปเยือนดินแดนแถบนี้เมื่อ 60 กว่าปีมาแล้ว “สิบสองพันนา” คงเหลือ ไว้แต่ชื่อในประวัติศาสตร์ ดินแดนแห่งนี้ได้ถูกแยกกระจายกระจัดกระจายกันไปอยู่ในความปกครองของอังกฤษบ้าง ฝรั่งเศสบ้าง (วิจิตร รั้งสิยานนท์ : 2544:7)

ในนวนิยายเรื่อง “บัลลังก์เชียงรุ่ง” นี้ หลวงวิจิตรวาทการได้แสดงให้เห็นถึงความเป็นชาตินิยม โดยมีความปรารถนาอันแรงกล้า ที่จะรวมชนเชื้อชาติไทย ให้มาอยู่ในผืนแผ่นดินเดียวกัน ท่านได้อธิบายไว้ว่า รอบเมือง ฮานอยล้วนเป็นดินแดนของชนชาติไทย อัดแน่นอยู่ในตอนใต้ของมณฑลจีน 4 มณฑลด้วยกัน คือ ยูนนาน กวางซี กวางตุ้ง ตลอดจนไปถึงเสฉวน ถ้าเราเก็บมารวมกันเข้าจะได้จำนวนไม่น้อยกว่า 25 ล้านคน ซึ่งเป็นจำนวนไม่ใช่น้อย สำหรับระยะเวลาเมื่อ 60 กว่าปีมาแล้ว

เมื่อหลวงวิจิตรวาทการได้เดินทางไปถึงเมืองล้งซง เขาได้รับทราบด้วยความยินดีว่า ชื่อเมืองนั้นมาจากภาษาไทยว่า “หลังสัน” นั้นเอง เป็นการไปสำรวจความเป็นอยู่ของชนชาติไทย ในพรมแดนตั้งเกี่ยติดต่อกับมณฑลกวางซีของจีน เพราะมีชนเชื้อชาติไทยอยู่ในถิ่นนั้นมาก ความรักชาติของท่านเพิ่มพูนขึ้น เมื่อได้เห็นว่าคนไทยพื้นเมืองล้งซงนั้น ไม่เคยได้เห็นประเทศไทยเราจนครั้งเดียว และเกือบไม่รู้ว่ประเทศไทยอยู่ที่ไหน แต่เขาก็พูดภาษาไทย แม้จะมีสำเนียงและคำที่ผิดกับคำที่เราใช้กันอยู่ในปัจจุบัน การที่เชื้อชาติพี่น้องที่แยกกันอยู่ตั้งพันปี มีชนชาติอื่นกั้นอยู่กลาง ไม่มีทางติดต่อกัน และเกือบไม่รู้จักกันเสียด้วยซ้ำว่าพี่น้องสายโลหิตเดียวกัน ตั้งภูมิลำเนาอยู่คนละฟากของภาคพื้นดินแดนอินโดจีน การที่ขาดความสัมพันธ์กันตั้งพันปี สำเนียงและภาษาพูดย่อมผิดกัน แต่ถ้าได้อยู่ร่วมกันสักสามวันก็สามารถเข้าใจกันได้

ความแปลกประหลาดอันหนึ่งที่ทำให้ความประทับใจให้แก่หลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งเขาได้เขียนไว้ในนวนิยาย “ฟากฟ้าสาละวิน” ก็คือสิ่งที่ท่านได้พบตามฝั่งน้ำสาละวิน คือวัดและหมู่บ้านของชนที่ไม่ใช่ไทยใหญ่ แต่เป็นไทยลานนา มีภาษาพูดเหมือนเชียงใหม่ และใช้หนังสืออย่างเชียงใหม่ และด้วยเหตุนี้ในภูมิภาคแถบนี้ จึงมีหนังสือใช้สองชนิด คือทางไทยใหญ่แท้ ใช้หนังสือแบบพม่า แต่ในบางวัด และบางหมู่บ้านใช้หนังสือแบบไทยลานนา การที่เป็นเช่นนี้ เข้าใจได้ง่าย ลานนาไทยและลานช้าง ต้องประสบเคราะห์กรรมจากพม่ามากหลาย ถูกรุกราน ถูกกวาดต้อน ถูกทำให้ซัดเซพเนจร พลัดถิ่นฐานบ้านเมือง การที่มีชนเชื้อลานนามาอยู่ในภูมิภาคริมฝั่งแม่น้ำสาละวินเช่นนี้ ก็คงเป็นด้วยเหตุสองประการ ประการหนึ่งถูกกวาดต้อน หรืออีกประการหนึ่งต้องอพยพมาเองในเวลาวิกฤย เพราะแดนดินถิ่นนี้เป็นที่หลบภัยอย่างดี อย่างว่าแต่ในครั้งโน้น เมื่อเป็นสมัยบุเรงนอง อะลองพญา แม้ในสมัยปัจจุบันนี้ ฝั่งแม่น้ำสาละวินตอนบน ก็ยังเป็นที่หลบภัยสงครามอย่างดีวิเศษ ถ้าได้มาอยู่ในแถบนี้ จะไม่มีใครมารบกวนเราเลย

หลวงวิจิตรวาทการได้ให้ความเห็นเรื่องความแตกต่างระหว่างไทยใหญ่กับไทยลานนาต่อไปอีกว่า เห็นจะเป็นที่อยู่ปะปนมาหลายร้อยปี รูปร่าง ผิวพรรณของไทยใหญ่ และไทยลานนาทางลุ่มแม่น้ำสาละวินนี้ จึงไม่แตกต่างกัน ข้อแตกต่างกันอยู่ที่ภาษาพูด และนอกจากภาษาพูด ยังมีเครื่องให้เราสังเกตสองอย่าง ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แน่นอนว่าเป็นไทยใหญ่หรือไทยลานนา คือ ไทยใหญ่ใช้ผ้าโพกศีรษะ แต่ไทยลานนาสักเป็นสีดำ ที่กล่าวนี้สำหรับผู้ชาย ส่วนผู้หญิงนั้นหาเครื่องแตกต่างกัน ได้ยาก นอกจากจะได้ฟังคำพูด

ความรักชาติของหลวงวิจิตรวาทการนั้น ปรากฏเป็นข้อความที่ท่านได้เขียนไว้ในนวนิยายอีกเรื่องหนึ่ง คือเรื่อง “บัลลังก์เชียงรุ่ง” ว่า เมื่อเข้าเขตชนชาติไทย เขาเกิดความปีติอย่างประหลาด ที่ได้มาพบเพื่อนร่วมชาติ ในดินแดนที่ห่างไกลจากเมืองเรา ประเดี๋ยวหนึ่งเราผ่านคน 2-3 คน ได้รับคำอธิบายว่าบ้างก็เป็นคนไทย บ้างก็เป็นญวนหรือจีน ซึ่งเมื่อได้ขอเรียนรู่ว่ามีเครื่องสังเกตอย่างไรว่าเป็นคนไทย หรือมิใช่คนไทย ก็ได้รับคำตอบว่า มีเครื่องสังเกตง่าย คือคนไทยจะไม่แต่งตัวด้วยสีอื่นเลย นอกจากสีน้ำเงิน สีน้ำเงินเป็นสีประจำชาติไทยทุกหนทุกแห่ง ทั้งในแถบนี้ และในแดนจีน ชาวจีนมักแต่งสีดำ และญวนตั้งแต่มักแต่งสีน้ำตาลแก่

อย่างไรก็ตาม การได้มาเยือนดินแดนห่างไกล ซึ่งชนชาติไทยได้เคยอาศัยอยู่ เป็นการช่วยสร้างภาพในฝันของหลวงวิจิตรวาทการ เพราะบัดนี้ “อาณาจักรสิบเก้าเจ้าฟ้า” ได้ถูกฝังอยู่ภายใต้ความหนาทึบของดงรุกชาติ แต่ยังคงทิ้งอนุสาวรีย์ที่หวานใจอยู่ตลอดเวลา คำว่า “สิบเก้าเจ้าฟ้า สิบสองพันนา สิบสองจุไท” เป็นคำที่มีความหมายซาบซึ้งต่อเขาอยู่เสมอ เป็นที่ระลึกอันชุ่มชื่นหอมหวานอยู่ตลอดเวลา

น่าประหลาดที่ความเป็นชาตินิยมของหลวงวิจิตรวาทการนั้น ในบางครั้งก็ให้ผลร้ายต่อชีวิตของท่าน ความรักและความภาคภูมิใจในอารยธรรมของคนไทยแต่โบราณกาล ทำให้ท่านถูกกีดกันจากวงการตาม

กล่าวได้ว่าช่วงเวลาของการผลิตงานเขียนประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการเป็นช่วงที่เขาอยู่ในจุดที่มีอำนาจทางการเมืองค้าจุนสนับสนุน นอกจากนี้ “ภาษา” ที่หลวงวิจิตรวาทการใช้ เป็นสิ่งที่เรียกว่าส่งผลกระทบอารมณ์ ความรู้สึกของผู้คนได้มากกว่าในกระบวนการสร้างความรับรู้ประวัติศาสตร์ให้แก่

สาธารณะ เพราะ “ ภาษา” ที่หลวงวิจิตรวาทการใช้มีหลากหลายรูปแบบ เช่น “ ภาษา” ในบทเพลง “ ภาษา” ในละคร “ ภาษา” ทางวิทยุ “ ภาษา” ในการบรรยายความรู้ว่าด้วย ประวัติศาสตร์ ซึ่งแน่นอนว่า “ ภาษา” เหล่านี้อาจสื่อได้จับใจกว่าด้วยงานวิชาการอย่างเดียว โดยเฉพาะละครประวัติศาสตร์ ซึ่งถูกผลิตภายใต้กระบวนการสร้างชาตินิยม ซึ่งหลวงวิจิตรวาทการได้เรียงร้อยถ้อยคำ (Rhetorical Speech) ที่ส่งผลสะท้อนอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครดังเช่นบทละครเรื่อง “ น่านเจ้า” ซึ่งแต่งใน พ.ศ. 2482 ที่มีบทพูดดังนี้

“ กิ่งแก้ว : แต่เราก็จะได้ตั้งภูมิลำเนาของไทย ตั้งประเทศไทยได้ใหม่ ถึงเราไม่ทำอย่างนั้น และถ้าชาติไทยในน่านเจ้าสูญไป ชาติไทยก็จะสูญชาติไปทั้งหมด ถ้าพวกเราไป เราก็จะมีชาติไทยอยู่ทางโน้น หากว่าไทยในน่านเจ้าจะสูญไป ไทยทางโน้นก็ยังมีอยู่ คนชาติไทยในภายหน้าจะต้องยอมรับว่า เราทำถูกในการที่เราทิ้งน่านเจ้าไปสร้างชาติไทย”

(ประอรรัตน์ บูรณมาตร : 2528 : 109)

นอกจากนี้แล้ว หลวงวิจิตรวาทการยังแทรกความคิดที่ว่าเขมรกับไทยเป็นเชื้อชาติเดียวกันในบทละครเรื่อง “ พ่อขุนผาเมือง” กล่าวถึงตอนที่พ่อขุนผาเมืองเมืองกอบกู้เอกราชของชาติไทยจากเขมรได้สำเร็จ แต่ไม่ยอมขึ้นครองเมืองสุโขทัยเนื่องจากมเหสีเป็นชาวต่างชาติ ขณะที่นางคิดว่าไทยกับขอมเป็นเชื้อชาติเดียวกันตามความต้องการของผู้ประพันธ์ที่ฝังการชี้ให้เห็นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนี้ว่า

“ ควรจะเห็นว่าเขมรก็คือไทย เลือดขอมหมดไปเสียนานแล้ว ขอมโบราณปานนี้มีแต่ชื่อ เขมรคือไทยแท้ทั้งเชื้อแถว เพราะไทยแตกแยกไปเป็นหลายแนว ทั้งฉวนแควและเขมรล้วนเป็นไทย คูชี, หน้าตาและผิวพรรณ เราผิดแผกแปลกกันที่ตรงไหน นับตั้งหลายร้อยปีทีเลือดไทย เข้าอยู่ในเลือดเขมรเป็นชาติเดียว อันที่จริงไทยชาติทั้งสอง ก็คือพี่น้องที่ข้องเกี่ยว ควรผูกมิตรสนิทสนมให้กลมเกลียวเหมือนพี่น้องท้องเดียวกันโดยแท้”

(หลวงวิจิตรวาทการ : 2505 : 24)

ถ้าหากจะพูดว่าหลวงวิจิตรวาทการกำลังเล่นระหว่างจิตวิทยากับงานประวัติศาสตร์นิพนธ์โดยใช้การเล่นกับปัญหาหรือบาดแผลทางวัฒนธรรม หรือทางประวัติศาสตร์ ก็คงไม่ผิดเพราะในละครหลายเรื่องมีลักษณะเป็น traumatic เช่นเรื่อง “ บางระจัน” ที่ลักษณะการเล่าเรื่องที่จับใจต่อการสู้เพื่อรักษา “ ชาติไทย”

นอกจากนี้การเล่นทางภาษายังทำให้หลวงวิจิตรวาทการ สามารถสื่อสารได้กว้างขวางเช่นการกล่าวปฏิพจน์เรื่อง “ความสัมพันธ์ทางเชื้อชาติ ระหว่างไทยกับเขมร” ซึ่งออกอากาศทางสถานีวิทยุเมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน 2483 โดยเขาได้เริ่มต้นด้วยคำว่า “เพื่อนไทยที่รักทั้งหลาย” และได้หยิบยกข้อความที่แปลจากภาษาต่างประเทศเพื่อยืนยันความมั่งคั่งของชนชาติไทย เช่น งานของ Theodore Guignard ชาวฝรั่งเศสโดยหลวงวิจิตรได้กล่าวว่า “ความเป็นไปของชนชาติไทยแม้ในสมัยดึกดำบรรพ์โน้นก็ได้ มีความใหญ่หลวงรุ่งโรจน์มาในอศคคงคต (ซึ่งรวมทั้งฝรั่งเศสด้วย) ยังเป็นป่าเถื่อนอยู่เต็มทีนั้น ชาติไทยได้ตั้งอาณาจักรและจัดการปกครองเป็นระเบียบเรียบร้อยคืออยู่แล้ว” (หลวงวิจิตรวาทการ : 2483 :1-2)

หากพิจารณางานเขียนของหลวงวิจิตรวาทการทั้งหมด จะพบว่าหลวงวิจิตรวาทการได้ริเริ่มงานเขียนอย่างจริงจังเมื่อปี พ.ศ. 2470 คือการตั้งโรงพิมพ์วิริยานุภาพ โดยมีจุดประสงค์ที่จะสร้างนักประพันธ์ตามแบบตน ออกหนังสือรายทศชื่อ “ดวงประทีป” ซึ่งเป็นหนังสือเชิงวิชาการ หลวงวิจิตรวาทการได้ประพันธ์เรื่องราวต่างๆเอาไว้

3.2 งานประวัติศาสตร์นิพนธ์ของหลวงวิจิตรวาทการ

ในที่นี้จะนำงานเขียนด้านประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการมาพิจารณา 4 เรื่องด้วยกัน คือ

1) สยามกับสุวรรณภูมิ ภาคที่ 1 อดีต (พ.ศ. 2476)

หลวงวิจิตรเขียนประวัติศาสตร์เล่มนี้ ครั้งแรกในปี 2476 เมื่อเขาได้รับพรวันปีใหม่จากเพื่อนซึ่งกล่าวถึงความเจริญรุ่งเรืองของสยาม ทำให้เขาคิดไปถึงอดีตของชาติไทยและพยายามที่จะเขียนและเรียบเรียงขึ้น โดยเขากล่าวว่า

“...เมื่อลองนึกถึงประวัติของไทยเราตั้งแต่ต้นมาจนบัดนี้
พยายามนึกดูให้ดี และกระทำความเข้าใจให้ถูกต้องเที่ยงแท้แล้ว
จะเห็นว่าชาติไทยเราเป็นชาติที่น่าสงสาร ตั้งแต่ได้กำเนิดมา
เป็นชาติไทยก็ถูกรุกรานตั้งแต่ต้นมาจนถึงบัดนี้
ชั้นเดิมเรามีภูมิลำเนาอยู่ในที่อุดมที่สุดในประเทศจีน
ก็ถูกรุกจนต้องถอยร่นลงมา

บรรพบุรุษของไทย พวกเราได้พยายามดำรงอยู่ในถิ่นเดิม
และต่อสู้อริภัยสิทธิและความเป็นไทยอยู่ได้เพียง 900 ปี ก็ศูนย์ชาติขาดเชื้อ
เคราะห์ดีมีทางเหลือให้บรรพบุรุษของเราอีกพวกหนึ่งถอยร่นลงมาอยู่ใน
เขตต์สุวรรณภูมิ ที่เราอยู่ในวันนี้

ประวัติของชาติไทย ตั้งแต่ราว 1500 ปี ก่อนพุทธศักราชครั้งที่
เรายู่เมืองจีนจนกระทั่งบัดนี้ตลอดเวลาราว 4000 ปี ก็มีอยู่เรื่องเดียว
คือ เรื่องที่ไทยเราต้องกระทำการป้องกันตัวเพื่อให้มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้”

(หลวงวิจิตรวาทการ : 2476 : 3)

จากหนังสือเล่มนี้ หลวงวิจิตรวาทการได้ฉายภาพของอาณาจักรไทยตั้งแต่อดีตในนามอาณาจักร
น่านเจ้าที่ยิ่งใหญ่และรุ่งเรืองอยู่ในดินแดนตอนใต้ของจีน ครอบงำจนกระทั่งถูกรุกรานจากอาณาจักรจีนจน
ต้องถอยร่นสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ หลวงวิจิตรวาทการได้แบ่งหนังสือเล่มนี้ออกเป็น สามภาค คือ
ภาคอดีต ประวัติศาสตร์ชาติไทย พ.ศ.2500 ครอบงำจนกระทั่งอพยพสู่สุวรรณภูมิจนกระทั่งการกู้ชาติของ
สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
ภาคปัจจุบัน เริ่มตั้งแต่ พ.ศ.2325 ซึ่งเป็นเวลาที่สยามและประเทศต่าง ๆ เริ่มก่อตั้งในสุวรรณภูมิ เป็นช่วง
เวลาที่สยามได้เผชิญหน้ากับนานาประเทศ ตลอดจนปัญหาการพิพาทดินแดนกับต่างประเทศ
ภาคอนาคต กล่าวถึงฐานะของสยามและประเทศต่าง ๆ ในสุวรรณภูมิในทางการเมือง เศรษฐกิจ และความ
สัมพันธ์ระหว่างประเทศ

ในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศโดยเฉพาะประเทศตะวันตก เขากลับกล่าวว่า

“...ข้าพเจ้าไม่โกรธฝรั่ง ที่ทำให้เราต้องเสียดินแดนอันมีค่าไปมากมายใน
ชั้นหลัง มันเป็นความผิดของเราที่โง่กว่าเขา ข้าพเจ้าไม่โกรธเมืองชาวจีน
ที่แข่งขันชิงอาชีพของไทยไปได้มากมาย มันเป็นความผิดของเราเองที่เรา
อยากตั้งตัวเป็นนายและไม่สมัครใจทำงานหนัก งานเลย

ข้าพเจ้าไม่โกรธเคืองชาวอินเดียที่มามีที่ดินใหญ่หลวงอยู่ในเมือง
ไทยมันเป็นความผิดของเราเองที่เราไม่สามารถจะรักษาของเราไว้

ข้าพเจ้าไม่โกรธเคืองคนต่างประเทศโดยทั่วไป ที่ทำให้ของของ
ชาติไทยเสื่อมโทรมเกือบไม่มีเหลืออะไรเป็นของชาติ มันเป็นความผิดของ
เราเองที่เราไม่รักของ ๆ ชาติให้มากพอ และเราไม่นิยมของต่างประเทศ

(หลวงวิจิตรวาทการ : 2476 : 7)

ซึ่งชี้ให้เห็นว่า แม้ภาพลักษณ์หลวงวิจิตรวาทการจะเป็นชาตินิยม แต่หลวงวิจิตรวาทการกลับไม่
ต่อต้านต่างชาติ โดยเฉพาะชาติตะวันตก หลวงวิจิตรวาทการกลับคิดว่า การที่ไทยสู้คนอื่นไม่ได้เพราะคน
ไทยขี้เกียจ และไม่ช่วยกันรักชาติ

อย่างไรก็ตามประเด็นหลักของงานเขียนเรื่องนี้คือ การอธิบายอดีตของไทยว่า มีที่มาอย่างไร โดย
เฉพาะการสร้างมโนภาพเกี่ยวกับ ความยิ่งใหญ่ของอาณาจักรไทยแต่โบราณและเมื่อมีการอพยพลงสู่แคว้น

สุวรรณภูมิ หลวงวิจิตรวาทการได้บรรยายการอพยพของกลุ่มคนไทยว่าได้แตกออกเป็น 3 สาย คือ ไทยใหญ่ ลงไปสู่ลำนํ้าสาละวิน , ไทยน้อยและไปสู่ไทยสยาม ลงสู่ลำนํ้าโขง แคว้นสิบสองจุไท ดังนั้นหลวงวิจิตรวาทการจึงเชื่อว่าคนไทยทุกกลุ่มเป็นเผ่าไทยเดียวกัน (หลวงวิจิตรวาทการ : 2475 : 43-55)

2). ประวัติศาสตร์ไทยตอนเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส (พ.ศ. 2483)

ช่วงระหว่างปี 2478 หลวงวิจิตรวาทการได้มีการจัดพิมพ์ ประมวลเรื่องการเมืองต่างประเทศ ซึ่งรวบรวมจากข้อเขียนของหลวงวิจิตรที่เคยตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ไทยใหม่หลายเรื่อง ตั้งแต่ พ.ศ.2474 – 2475 ซึ่งเป็นบทความที่แสดงทัศนะของหลวงวิจิตรวาทการต่อสถานการณ์การเมืองระหว่างประเทศ เช่น เหตุการณ์ไม่สงบในจีน , แมนจูเรีย และบทบาทของฮิตเลอร์ ความไม่สงบในอินเดียนเป็นต้น

สำหรับ ปาฐกถารื่อง การเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส เป็นการแสดงปาฐกถาในท่ามกลางปัญหาความขัดแย้งดินแดนในอินโดจีนระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ซึ่งเป็นปัญหาที่ยืดเยื้อมานับตั้งแต่ฝรั่งเศสได้ยึดครองอินโดจีนเป็นอาณานิคม ในช่วงคริสต์ศตวรรษ ที่ 19 เหตุการณ์ครั้งนั้นได้กลายเป็นความทรงจำที่ดูเสมือนว่าได้สร้างความขมขื่นให้แก่ชาวไทย ครอบงวนกระทั่งความรู้สึก “ต้องการดินแดนคืน” ได้ถูกปลุกเร้าขึ้นในห้วงที่กระแสความรู้สึกชาตินิยมได้ถูกสร้างขึ้นในสมัยสหรัฐอเมริกา พ. พิบูลสงคราม

สำหรับที่มาของการเรียกร้องดินแดน พ.ศ.2483 นั้น กล่าวได้ว่าเป็นกรณีพิพาทที่ย้อนไปสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อถูกอธิบายด้วยภูมิแล้วทางประวัติศาสตร์ว่า ไทยมีสิทธิดั้งเดิมเหนือดินแดนกัมพูชาและลาวในฐานะเจ้าประเทศราช เมื่อฝรั่งเศสยึดครองอินโดจีนตอนใต้ของเวียดนาม ฝรั่งเศสจึงอ้างการยึดครองลาวและกัมพูชาในเวลาต่อมา โดยอ้างว่าดินแดนทั้งสองอยู่ภายใต้การอารักขาของเวียดนาม (ในฐานะที่ทั้งสองรัฐมีลักษณะเป็นดินแดนสองฝ่ายฟ้า คือ บางครั้งอ่อนน้อมต่อไทย บางครั้งหันไปอ่อนน้อมกับเวียดนาม)

ฉะนั้น การเรียกร้องดินแดนเหล่านี้คืนจากฝรั่งเศสเพราะดินแดนเหล่านี้เป็นของไทยมาก่อน ฝรั่งเศสได้เข้ามาบังคับกดขี่ข่มเหงจนไทยต้องเสียดินแดนโดยเฉพาะวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 ที่ฝรั่งเศสใช้เรือปืนปิดอ่าวไทย ฉะนั้นไทยจึงพร้อมจะชิงเอาดินแดนเหล่านั้นคืน (ธำรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ : 2533 : 24)

อย่างไรก็ตาม กระแสความรู้สึกต้องการดินแดนคืนนี้ คือ การกระเพื่อมความรู้สึก ชาตินิยม ตามความมุ่งมั่นปรารถนาของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ต้องการสร้างอำนาจและชื่อเสียงให้กับตนเองเพื่อจะเบนความสนใจของประชาชนไปจากปัญหาการเมืองภายในและการใช้อำนาจเผด็จการในการบริหารประเทศ ซึ่งหากสำเร็จก็หมายความว่ารัฐบาลได้รับเสียงสนับสนุนจากประชาชน (แถมสุข นุ่มนนท์ : 2523 : 137) ในงานของธำรงค์ศักดิ์ ได้อธิบายว่ารัฐบาลหลวงพิบูลสงคราม สมัยแรก (2481 – 2487) ได้เพิ่มดินแดนให้กับ “ชวานทอง” ถึงสองครั้งด้วยกัน ครั้งแรกระหว่าง พ.ศ.2483 – 2484 คือ “กรณีพิพาท ระหว่างไทยกับอินโดจีน ฝรั่งเศส , “ศึกอินโดจีน” หรือ “สงครามอินโดจีน” ผลคือไทยได้รับดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงข้างหลวงพระบางและปากเซของประเทศลาว ดินแดนตอนเหนือและตะวันตกของกัมพูชา คือ

เสียมราชู พระตะบอง และศรีโสภณ ส่วนครั้งที่สอง คือ ช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง พ.ศ.2486 ญี่ปุ่นตกลงยกมณฑลอินแดนให้ผนวกเข้าเป็นดินแดนส่วนไทยได้แก่ 4 รัฐมลายู “สี่มลายูรัฐ” ได้แก่ ไทรบุรี กลันตัน ตรังกานู ปะลิส และดินแดนรัฐเมืองเชียงดุง (ชำระศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ : 2523 : 26) อย่างไรก็ตาม หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง ไทยต้องคืนดินแดนทั้งหมดให้ฝรั่งเศสและกลายเป็นของประเทศเวียดนามประเทศกัมพูชา และประเทศลาวในท้ายที่สุด

สำหรับงานของ หลวงวิจิตรวาทการ เรื่อง ปาฐกถาเรื่องการเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส ในปี 2483 นั้น เมื่อครั้งหลวงวิจิตรวาทการได้เขียนเรื่องประวัติศาสตร์สากล (2473) โดยในเล่ม 7 ได้กล่าวถึงประวัติศาสตร์การเสียดินแดนไว้โดยยกผลงานของรัชกาลที่ 4 มากกล่าวอ้างแต่ยังคงคลุมเครือไม่ชัดเจนนัก ตราบจนได้แสดงปาฐกถาให้ครูอาจารย์ และนักเรียนกรมยุทธศึกษา ณ หอประชุมศิลปากร วันพฤหัสบดีที่ 17 ตุลาคม พ.ศ. 2483 ซึ่งได้แสดงข้อมูลที่ละเอียดมากขึ้น โดยได้เกริ่นนำในการปาฐกถาครั้งนั้นว่า

“...เรื่องที่ข้าพเจ้าควรจะพูดให้ท่านฟังในปัจจุบันนี้ คงไม่มีอะไรดีกว่า เรื่องที่ประเทศไทยเสียดินแดนให้แก่ฝรั่งเศส เพราะเป็นเรื่องที่ยังอยู่ในชีวิตจิตใจของชาวไทยทั้งประเทศ ... เราจะรู้สึกใจหาย ในเมื่อเราได้ลองคำนวณเนื้อที่ ๆ เราเสียไปให้แก่ฝรั่งเศสด้วยการคดขี้ข่มเหง เราเสียดินแดนให้แก่ฝรั่งเศส 5 ครั้ง เป็นเนื้อที่ถึง 467,500 ตารางกิโลเมตร ดินแดนทั้งหมดของประเทศไทย เราที่มีอยู่เวลานี้ เป็นเนื้อที่ 513,447 ตารางกิโลเมตร แปลว่าดินแดนที่เราเสียให้แก่ฝรั่งเศสนั้น มีเนื้อที่เท่า ๆ กันกับที่เราเหลืออยู่เวลานี้ แปลว่าเราเสียดินแดนไปครึ่งประเทศ ดินแดนเหล่านั้นเป็นของเราจริง ๆ ไม่ใช่เมืองขึ้น ไม่ใช่อาณานิคม ไม่ใช่ต่างแดน แต่เป็นถิ่นที่อยู่ของชนชาวไทย เลือดไทย ซึ่งเป็นหน่อเนื้อเชื้อเดียวกับเรา...”

(หลวงวิจิตรวาทการ : 2483 : 181-182)

ด้วยโครงเรื่องว่าด้วยการสร้างความรับรู้เรื่องการเสียดินแดน หลวงวิจิตรวาทการได้ย้อนอดีตนับแต่การสูญเสียเขมรในปี พ.ศ. 2406 ให้แก่ฝรั่งเศส เป็นครั้งแรก, ครั้งที่ 2 สูญเสียแคว้นสิบสองจุไทยใน พ.ศ. 2429 , ครั้งที่ 3 เสียฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ใน พ.ศ. 2430 อันเกิดขึ้นใน ร.ศ. 112 ที่ฝรั่งเศสส่งเรือรบ 2 ลำ ยิงป้อมไทยและปิดปากแม่น้ำเจ้าพระยา และยึดจันทบุรี , ครั้งที่ 4 เสียดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง ใน พ.ศ. 2445 – 2446 อันต่อเนื่องมาจากสัญญาที่เซ็น สงบศึกกับฝรั่งเศส ในเหตุการณ์ ร.ศ. 112 และครั้งที่ 5 เสียพระตะบอง เสียมราชู และศรีโสภณ เพื่อแลกกับการที่ฝรั่งเศสยอมถอนออกไปจากตราด (หลวงวิจิตรวาทการ : 2483 : 183 – 190)

งานของหลวงวิจิตรได้สร้างความรู้สึกร่วมให้กับผู้ฟังและในงานของเขาได้กล่าวต่อไปอีกว่า

“...เรื่องดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเป็นเหมือนหนามยอกอกอยู่
 ในอกของชาวไทยเราทุกคน ชาวไทยน้อยคนที่จะไม่รู้ศึกเสียด
 ในเมื่อแลเห็นแม่น้ำโขง ข้าพเจ้าเองเคยเป็นเลขานุการข้าหลวง
 แม่น้ำโขงมาตลอดเวลา 4 ปี ทุก ๆ ครั้งที่ข้าพเจ้าไป และเห็นแม่น้ำโขง
 ข้าพเจ้ารู้สึกเหมือนว่า น้ำที่ไหลอยู่นั้น คือ น้ำตาของชาวไทย”

(หลวงวิจิตรวาทการ : 2483 : 197)

หลวงวิจิตรวาทการได้ให้เหตุผลว่า สาเหตุสำคัญคือเรื่องเกียรติศักดิ์ ดังปรากฏว่า

“... ความคิดของชาติที่มีเกียรติศักดิ์ ชาติทุกชาติที่มีเกียรติศักดิ์ย่อม
 ไม่สามารถจะทนดูเพื่อนร่วมชาติของตนตกอยู่ในความกดขี่ของชาติอื่น
 ตัวเราเป็นไทย ตัวเราเป็นไทย เราก็ต้องการให้พี่น้องของเราเป็นไทย
 ปัญหาสำคัญในเรื่องดินแดนนั้นอยู่ที่เชื้อชาติ ดินแดนที่เราเสียไป
 ไม่ใช่เมืองขึ้น ไม่ใช่ต่างชาติ แต่เป็นเลือดไทยเชื้อไทย...”

(หลวงวิจิตรวาทการ : 2483 : 203)

หลวงวิจิตรวาทการเห็นว่าประเทศไทยมีทางเลือกอยู่ 2 ทาง คือ เป็นมหาประเทศเสียเอง หรือล้ม
 จมถูกกลืนหายเข้าไปในมหาประเทศใดประเทศหนึ่ง การปลุกระดมเร้าความรู้สึกรักชาติเช่นนี้กล่าวได้ว่า
 หลวงวิจิตรวาทการได้ใช้ประโยชน์ของประวัติศาสตร์ได้ตรงเป้าหมายจากการสรุปปิดท้ายปาฐกถาในครั้ง
 นั้นว่า “ชาติของเราจะเจริญ ชาติของเราจะแข็งแรง ชาติของเราจะรุ่งโรจน์ ชาติของเราจะบรรลุความสำเร็จ
 ชาติของเราจะได้ชัยชนะ” (หลวงวิจิตรวาทการ : 2483 : 208)

อาจกล่าวได้ว่า แบบแผนการอธิบายสังคมไทยของวิจิตรวาทการทั้งระบบไม่ถูกกระทบกระเทือน
 มากนัก เพราะข้อมูลปลีกย่อยนี้หลวงวิจิตรวาทการนำมาใช้มีจุดมุ่งหมายที่จะค้นหาและยืนยันสังจะทาง
 ประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะเรื่อง “ประวัติศาสตร์สากล” ซึ่งเขาจะบ่งจุดมุ่งหมายไว้ชัดเจนว่า “มุ่งหมายให้ท่าน
 ผู้อ่านหนังสือของข้าพเจ้าเกิดความรักชาติบ้านเมือง” (หลวงวิจิตรวาทการ : 2473 : 11)

ดังนั้น อาจสรุปได้ว่าเป้าหมายของการเขียนบรรยายเรื่อง “การเสียดดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส” จึง
 เป็นส่วนหนึ่งของอุดมการณ์ชาตินิยม ซึ่งเป็นทศวรรษของการสร้างชาติ เพื่อก้าวไปสู่ความเป็นมหาอำนาจใน
 ช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 จะอุบัติขึ้น ฉะนั้นการที่ผู้นำไทยภายใต้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้
 ยินยอมรับดินแดนที่เคยสูญเสียกลับคืนมา ตลอดทั้งให้ความตกลงยินยอมให้ญี่ปุ่นเดินทัพผ่านไปมลายูและ
 พม่า จึงไม่อาจปฏิเสธความจริงนี้ไม่ได้

ในงานของแถมสุขได้กล่าวถึง เหตุการณ์ช่วงนี้ว่า “พฤติกรรมและอุดมการณ์ของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในแผนสร้างชาติ ในช่วงที่กองทัพญี่ปุ่นอยู่ในประเทศ จอมพล ป. เชื่อว่า ในขณะนั้นประเทศไทยอยู่ในสภาวะสงครามและทหารญี่ปุ่นอยู่กันเต็มบ้านเต็มเมือง จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่คนไทยต้องช่วยกันสร้างชาติให้มีอารยะและวัฒนธรรมสูงส่งขึ้นในสายตาชาวโลก ทางเดียวที่จะช่วยให้คนไทยชนะสงครามคือ การดำเนินนโยบายสร้างชาติอย่างเด็ดเดี่ยว เข้มแข็งภายใต้ลัทธิเผด็จการแบบ จอมพล ป. พิบูลสงคราม (แถมสุข นุ่มนนท์ : 2544 : 19)

3). งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย (พ.ศ. 2505)

หนังสือเล่มนี้ถูกเรียบเรียงขึ้นในปี 2504 โดยอาศัยงานเขียนของชาวต่างประเทศโดยเฉพาะงานเขียนของชาวฝรั่งเศส แต่งานที่ดูจะมีอิทธิพลต่อความคิดของหลวงวิจิตรวาทการมากที่สุด คือ งานของ นายแพทย์ชาวอเมริกัน ชื่อ William Clifton Dodd, D.D. ซึ่งเขียนผลงานเรื่อง “**The Tai Race : Elder Brother of the Chinese, Results of Experiences, Exploration and Research**” ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 1886 โดยงานชิ้นนี้เปรียบเสมือนงานบุกเบิกทางมนุษยวิทยาที่นายแพทย์วิลเลียม ได้เดินทางสำรวจกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเลยขึ้นไปถึงตอนใต้ของจีน

ภายในเล่มนายแพทย์วิลเลียม ได้อธิบายเกี่ยวกับกลุ่มชาวไต ในดินแดนตอนใต้ของจีน เช่นยูนนาน ไหล่ลงมาตั้งเกีย , สิบสองพันนา , ฉาน, ลาวและสยาม (William Clifton Dodd;1996)

ในงานของหลวงวิจิตรวาทการได้อธิบายการศึกษาค้นคว้าเรื่องชนชาติไทยได้ 2 วิธี วิธีหนึ่งคือ ท่องเที่ยวไปในหมู่ชนเชื้อไทย ที่แยกย้ายกันอยู่ในประเทศจีน ตัวเกีย ลาว พม่า และอินเดีย อีกวิธีคือ หาความรู้จากหนังสือที่นักค้นคว้าทั้งหลายได้เรียบเรียงไว้ หลวงวิจิตรวาทการเชื่อตามนายแพทย์วิลเลียม ที่กล่าวว่า ชนเชื้อชาติไทยเจริญรุ่งเรืองเช่นเดียวกับชาติโบราณเช่น คาลาเดีย บาบิโลน และกล่าวว่าไทยเป็นพี่ชายของจีน ดังชื่อหนังสือของเขาว่า Elder Brother of the Chinese หมอดอดด์ หรือนายแพทย์วิลเลียมซึ่งเดิมเป็นผู้สอนคริสตศาสนาอยู่ทางเชียงใหม่ของเรา เรียนรู้ภาษาไทยเหนือจนพูดได้ดี เดินทางเข้าไปในแดนจีน ก็ได้พบความประหลาดใจอย่างยิ่ง ที่ภาษาไทยเหนือซึ่งตนเรียนรู้นั้น ใช้ได้มากหลายในแดนจีน หมอดอดด์เองได้เขียนไว้ว่า “ข้าพเจ้าเดินทางหลายพันไมล์ตลอดมณฑลต่าง ๆ ทางภาคใต้ของประเทศจีน โดยไม่มีล่ามเลย ข้าพเจ้าได้ใช้ภาษาลาวของสยามภาคเหนือ นอกจากในที่น้อยแห่งซึ่งพลเมืองเป็นจีนทั้งหมดแล้ว ข้าพเจ้าก็ได้พบว่า ภาษาลาวนั้น ใช้ได้ทั่วไป แม้ในดินแดนทางตะวันตกที่สุดของมณฑลยูนนาน ลองประมวลคำพูด 2 พัน ก็ได้พบเพียง 1 ใน 14 คำเท่านั้น ที่แตกต่างกับภาษาพูดทางเชียงใหม่ ถ้าไปทางภาคตะวันออกของยูนนาน ก็จะพบ 1 ใน 8 ที่ผิดไป ส่วนในมณฑลซานสี มีผิดกันมากออกไปหน่อย คือ 1 ใน 6 คำ” (William Clifton Dodd : 1996 : 250 – 275)

ผลของการค้นคว้าก็คือว่า หมู่ชนที่เชื่อแน่ว่าเป็นเชื้อชาติไทยนั้น ได้ตั้งถิ่นฐานเป็นรัฐเป็นประเทศอยู่ในดินแดนจีนแล้ว ก่อนที่จีนลงมา เพราะว่าประวัติศาสตร์ของจีนซึ่งเริ่มด้วยพระเจ้าवंชี่ เมื่อ

2094 ปี ก่อนพุทธศักราชนั้น จีนยังอยู่ทางทะเลสาบแคสเปียนหรืออยู่ในระหว่างเดินทาง ยังไม่ได้ตั้งอาณาจักรลงในดินแดนที่เป็นประเทศจีนเวลานี้ ประวัติศาสตร์จีนที่ขงจื้อเขียนเอง ซึ่งเริ่มต้นด้วยพระเจ้าเย่า เมื่อ 1814 ปีก่อน พ.ศ. ก็เป็นเวลาที่ยังไม่ได้ตั้งถิ่นฐานมั่นคง การสำรวจดินแดนซึ่งมาทำกันในรัชกาลพระเจ้าผู้ราว 150 ปีภายหลัง ตามประวัติศาสตร์ที่ขงจื้อเขียนเอง กลับปรากฏว่ามีอาณาจักรด้ามุง ซึ่งจีนก็ต้องยอมรับว่าเป็นอาณาจักรใหญ่ แสดงว่าอาณาจักรด้ามุงได้ตั้งมาก่อนอาณาจักรจีนเอง ทั้งนี้เป็นความคิดเห็นของ ศาสตราจารย์ แตรริง เคอ ลากูเปอรี (ชาติอังกฤษแต่มีชื่อเป็นฝรั่งเศส) ซึ่งนักค้นคว้าอื่น ๆ ก็เห็นด้วย ความสำเร็จหลวงของอาณาจักรไทยในครั้งนั้น นักค้นคว้าก็เอามาจากตำนานของจีนเอง หมอดอร์คเขียนว่า ถ้าอาณาจักรไทยในเวลานั้นไม่ใหญ่หลวงจริงแล้ว จีนจะไม่ยอมรับว่า “ใหญ่” เลย (หลวงวิจิตรวาทการ : 2504 : 9 – 10)

งานชิ้นนี้ของหลวงวิจิตรวาทการแบ่งออกเป็น 2 ภาคใหญ่ คือ

ภาคที่ 1 ว่าด้วยชนเชื้อชาติไทยทั่วไป

ภาคที่ 2 ว่าด้วยเรื่องราวของชนเชื้อชาติไทยแต่ละสาขา เช่น ไทยลานช้าง ไทยอาหม ไทยใหญ่

ประเด็นแรก หลวงวิจิตรวาทการตั้งคำถามว่า “ชนชาติไทยคือใคร” โดยพยายามเน้นความหมายที่นักเดินทาง นักวิชาการนิยามว่า กลุ่มเชื้อชาติไทยเป็นกลุ่มที่ใหญ่และสำคัญที่สุดในบรรดาหมู่ชนทั้งหลายที่พบในประเทศจีนตอนใต้ เป็นกลุ่มที่รวมหมู่มากมายหลายประเภท แต่มีลักษณะสำคัญที่เหมือนกันในทางภาษา ขนบธรรมเนียม ประเพณีและจารีต โดยกล่าวตามความเชื่อผิด ๆ ของพวกตะวันตกว่า “เชื้อชาติไทยแบ่งแยกเรียกชื่อตามเชื้อชาติไทยแบ่งแยกเรียกชื่อตามหมู่เหล่าหลายชื่อ แต่เป็นเชื้อชาติเดียวกันอยู่เสมอได้ ยึดครองเนื้อที่กว้างใหญ่ไพศาลกว่ามนุษย์เชื้อชาติอื่น ๆ ในแหลมอินโดจีน ในอัสสัม ซึ่งเรียกว่า อาหม, ตลอดแนวเขตแดนระหว่างพม่ากับจีน แบ่งแยกเป็นหลายพวก และบางพวกก็เป็นอิสระอย่างครึ่ง ๆ เรียกนามตามที่พม่าเรียกว่า “ฉาน” (หรือ ชาน) ชนเชื้อชาติเดียวกันนี้ได้แผ่ออกไปทางใต้ ไซ้ชื่อว่า “ลาว” ยึดครองประเทศระหว่างแม่น้ำสาละวิน และแม่น้ำโขง และได้ลงไปอีก ที่รู้จักกันมากที่สุด และเป็นสาขาเชื้อชาติที่มีอารยธรรมมากที่สุด คือ ไทยสยาม ซึ่งได้ตั้งอาณาจักรที่มีอำนาจอยู่ทางฝั่งทะเล (หลวงวิจิตรวาทการ : 2504 : 15 – 16)

ภายหลังที่ได้ขับไล่พวกชาวป่าชาวคอยเจ้าของถิ่นเดิมให้เข้าไปอยู่ในป่าดง และภูเขาแล้ว ชนเชื้อชาติไทยก็เข้าครอบครองดินแดน โดยเหลือแต่ที่ที่ยื่นออกตามชายฝั่งทะเลไว้ให้แก่ชนชาติอื่นที่เจริญแล้ว คือ ฉวน, จามปา, เขมร, มลายู, มอญ และพม่า เท่านั้น

ด้วยความคิดดังกล่าว หลวงวิจิตรวาทการจึงเชื่อว่า ชนชาติไทยนั้นยิ่งใหญ่ เขาได้สร้างภาพลักษณ์ของเชื้อชาติไทยโดยครอบคลุมเอากลุ่มชาติพันธุ์ของประเทศต่าง ๆ ว่าเป็นชาติเดียวกับเรา

เซอร์ ยอร์ช สก็อต ผู้เขียนประวัติศาสตร์พม่า ได้เขียนความตอนหนึ่งว่า เชื้อชาติไทยเป็นเชื้อชาติแผ่ไพศาลที่สุดในแหลมอินโดจีน ชาวอาหมแห่งอัสสัมเป็น ฉาน (ไทย) อย่างไม่มีทางโต้แย้ง ถึงแม้ว่าจะได้กลายเป็นฮินดูไปหมดแล้วก็ดี ชาวฮักก้าในกวางตุ้ง เป็นพวกที่ไปจาก ฉาน (ไทย) เกือบจะแน่นอน ถึงแม้ว่า

พวกนั้นเองจะปฏิเสธ อาจจะเป็นได้ว่า เชื้อชาติไทยได้ประกอบเป็นส่วนใหญ่ใน 4 มณฑลของจีน (หลวงวิจิตรวาทการ : 2504 : 24-25)

4). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย (พ.ศ. 2505)

ในบรรดางานเขียนประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการทั้งหมด ดูเหมือนว่างานเรื่อง “ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย” น่าจะเป็นชิ้นสำคัญของเขา เพราะตั้งแต่เจ้าพระยาสุริยานุวัตรเขียนเรื่อง เศรษฐวิทยา เมื่อสมัยรัชกาลที่ 6 และ งานเขียนเค้าโครงเศรษฐกิจของปรีดี พนมยงค์แล้วกล่าวได้ว่า ยังไม่มีงานเขียนประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเกิดขึ้นในสังคมไทย หากไม่นับความโด่งดังของ “โฉมหน้าศักดินาไทยในปัจจุบัน” ของจิตร ภูมิศักดิ์ ในปี 2500

ประการต่อมางานเขียนว่าด้วยประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทยนี้เป็นงานที่มีกลิ่นอายของการโฆษณาเรื่องชาตินิยมน้อยที่สุด อีกทั้งจะแลเห็นว่า หลวงวิจิตรวาทการได้จับจุดสำคัญของโครงสร้างระบบเศรษฐกิจไทยมาวิเคราะห์โดยเฉพะประเด็นเรื่อง การกล่าวถึงแรงงานในอดีต กล่าวถึงเรื่องที่ดิน และกล่าวถึงเรื่อง “ศักดินา” ซึ่ง จิตร ภูมิศักดิ์ ได้เขียนวิพากษ์ ถึงระบบศักดินาเช่นกัน แต่ด้วยลีลาการเขียนที่มุ่งโจมตีระบบศักดินาจนทำให้เขาถูกจับกุมในเวลาต่อมา และหนังสือเรื่อง “โฉมหน้าศักดินาไทยในปัจจุบัน” กลายเป็นหนังสือต้องห้ามในสังคมไทย ขณะที่หนังสือเรื่อง “เศรษฐวิทยา” ของเจ้าพระยาสุริยานุวัตรก็กลายเป็นหนังสือต้องห้ามเช่นกัน

แต่หนังสือของหลวงวิจิตรวาทการเล่มนี้ไม่ปรากฏว่ากลายเป็นหนังสือต้องห้ามแต่อย่างใด ทั้ง ๆ ที่ในงานชิ้นนี้หลวงวิจิตรวาทการได้เขียนไว้ค่อนข้างตรงไปตรงมาและ กล่าววิพากษ์วิจารณ์ระบบเศรษฐกิจไทยบางส่วน เช่น

“เศรษฐศาสตร์เป็นเรื่องปฏิวัติ เพราะการที่จะปรับปรุงชีวิตเศรษฐกิจของประชาชนให้ดีขึ้นนั้น ไม่สามารถทำได้ด้วยวิธีอื่นนอกจากการปฏิวัติ... การที่จะแก้ไขสภาพการณ์อย่างนี้ ก็จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก และการเปลี่ยนแปลงอย่างมาคนั้น จำต้องทำด้วยวิธีการซึ่งเรียกว่า “ปฏิวัติ” การปฏิวัตินั้น ไม่จำเป็นต้องเป็นเรื่องยุ่งยากไกลไกล หรือเสียชีวิตเลือดเนื้อเสมอไป การปฏิวัติบางเรื่องอาจทำสำเร็จได้ด้วยความสงบเรียบร้อย ถ้าหากว่างานปฏิวัตินั้น มาจากเบื้องสูง”

(หลวงวิจิตรวาทการ : 2505 : 35)

และประการต่อมา จากบทกล่าวนำของปาฐกถางานจีนสำคัญชิ้นนี้ดูเหมือนว่า หลวงวิจิตรวาทการ ยังเข้าใจบริบทของสังคมไทย นับตั้งแต่สมัย สมบูรณาญาสิทธิราชย์ จนกระทั่ง หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองอย่างดี จากการที่เขากล่าวไว้ในข้อความเบื้องต้นในหนังสือว่า

เขากล่าวว่าไว้ในงานเขียนเล่มนี้ว่า

“ ในบรรดาวิชาการสาขาใหญ่ ๆ ที่เราศึกษาเล่าเรียนกันในเมืองไทยนั้น ดูเหมือนว่าวิชาเศรษฐศาสตร์จะเป็นวิชาที่เราล่าช้าที่สุด หมายความว่าเราเพิ่งเริ่มเรียนกันจริงจังเมื่อมีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นี้เอง ในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อชาวตะวันตก เช่น จีนและญี่ปุ่น ได้ศึกษาเศรษฐศาสตร์ก้าวหน้าไปมากแล้ว ไทยเรายังไม่ได้เริ่มศึกษาวิชานี้ คำว่า Economics หรือ Political Economy ยังไม่มีใครคิดที่จะเรียกในภาษาไทยว่าอะไร เรายังไม่เข้าใจว่าเศรษฐศาสตร์จะเป็นวิชาสำคัญยิ่งใหญ่อันหนึ่งสำหรับชีวิตของชาติและประชาชนทั้ง ๆ ที่เราศึกษาวิชาอื่นอันก้าวหน้าไปมาก เช่น วิชากฎหมาย แพทยศาสตร์ อักษรศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ บางแขนงแล้ว เราก็ยังมีได้นึกฝันถึงวิชาเศรษฐศาสตร์เลย

มาถึงรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นปราชญ์ ซึ่งเราถวายพระสมัญญาว่า สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า การศึกษาเศรษฐศาสตร์ได้ถูกคิดกันทีเดียว มีท่านผู้หนึ่งซึ่งเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ คือ เจ้าคุณสุริยานุวัฑฒิต อธิบดีกรมราชทูตไทยประจำกรุงปารีส ได้เขียนตำราเศรษฐศาสตร์ในภาษาไทยเป็นฉบับแรก ให้ชื่อว่า เศรษฐวิทยามีคนสนใจกันมาก แต่ถูกพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชวิจารณ์ประณามหนังสือเรื่องนี้จนไม่สามารถจะเผยแพร่ต่อไปได้ ในพระราชวิจารณ์นั้น ทรงกล่าวว่า เศรษฐวิทยาไม่มีฐานะที่จะเป็นวิชาการ เพราะพวกนักปราชญ์ทางวิชานี้ เช่น อาดัม สมิท ก็ไม่เห็นมันจะมีเป็นเศรษฐกิจ เมื่อพวกเขาตำราเองก็ไม่ร่ำรวย จะตั้งเป็นวิชาสอนคนได้อย่างไร

เนื่องจากที่ตำราเศรษฐศาสตร์ หรือเศรษฐวิทยานับแรกได้ถูกประณามโดยสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าเช่นนี้ การศึกษาทางเศรษฐศาสตร์ ก็เกือบจะกลายเป็นอาณานิคมแผ่นดิน ไม่มีใครกล้าเขียนตำราหรือศึกษาอย่างเปิดเผย แต่ก็มีความสงสัยกันในเวลานั้นว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นปราชญ์ยิ่งใหญ่ ที่จะไม่ทรงทราบถึงคุณค่าของวิชาเศรษฐศาสตร์นั้น เห็นจะเป็นไปไม่ได้ การที่ทรงประณามวิชานี้ ก็เห็นจะเป็นเพราะเหตุอย่างเดียว คือ เป็นวิชาที่จูงใจไปในทางปฏิบัติมี เหตุการณ์บางเรื่องเกิดขึ้นในรัชกาลนั้น อาจทำให้ทรงประณามวิชาเศรษฐศาสตร์ ทั้ง ๆ ที่คงจะทรงทราบอยู่แล้วว่าเป็นวิชาที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง

ต่อมาถึงรัชกาลที่ 7 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองเข้าสู่ระบอบรัฐธรรมนูญ ได้เริ่มแลเห็นกันว่า เศรษฐศาสตร์เป็นวิชาที่จำเป็นต้องเรียน แต่จะเอาคำว่า เศรษฐศาสตร์ หรือ เศรษฐกิจ หรือ เศรษฐวิทยา มาใช้ก็ไม่ควร เพราะคำคำนี้ได้ถูกประณามมาแล้วใน รัชกาลก่อน จึงได้พยายามหาคำใช้กันใหม่ พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ ซึ่งเป็นกระทรวงที่ตั้งขึ้นใหม่ ทรงเป็นเจ้านายพระองค์แรกที่สนับสนุนการศึกษาเศรษฐศาสตร์ แต่ก็เกิดปัญหา ในการที่จะเรียกชื่อวิชานี้ว่าอะไร ได้ทรงหารือพวกนักปราชญ์ ในเวลานั้นมี ปราชญ์คนหนึ่ง คือ พระยาเมธาธิบดี ได้เสนอคำว่า “คหกรรม” สำหรับ แปลคำว่า Economics คือ แทนที่จะใช้คำว่า เศรษฐกิจ ให้ใช้ว่าคหกรรม พระเจ้า พี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงเห็นชอบด้วย ทรงรับใช้คำนี้ เสด็จใน เวลาใกล้ ๆ กันนั้น มีนักเรียนคนหนึ่งสำเร็จการศึกษาทางพาณิชย์ พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ได้ขอพระราชทานบรรดาศักดิ์ ตั้งราชทินนามให้ว่า หลวงคหกรรมบดี (ชม จารุรัตน์) โดยหมายจะให้ได้รับความในภาษาฝรั่งว่า Master of Economics ซึ่งเป็นการพยายามใช้คำ “คหกรรม” ในความหมาย ของเศรษฐกิจแต่ไม่เป็นผลสำเร็จ คนทั้งหลายยังชอบใช้คำว่า เศรษฐกิจ หรือ เศรษฐวิทยาอยู่เสมอ ภายหลังได้ยอมให้สอนวิชานี้ได้บ้าง โดยเริ่มสอนกันเป็น ส่วนหนึ่งของวิชาครูเรียกว่า เศรษฐวิทยา ครั้งเมื่อเปลี่ยนการปกครองเข้าสู่ ระบอบรัฐธรรมนูญ คำว่า “เศรษฐกิจ” ก็ได้ใช้กันมาอย่างเต็มที่ ส่วนคำว่า “คหกรรมนั้น” ได้สูญสิ้นไป เหลือแต่ที่ยังเป็นชื่อคุณหลวงคหกรรมบดี คำว่าเศรษฐกิจใช้สำหรับกิจการ ส่วนทางวิชาการใช้ว่า เศรษฐวิทยา จนกระทั่งคณะกรรมการบัญญัติศัพท์ได้วางหลักว่า ชื่อวิชาการที่มีภาษาฝรั่งใช้ logy ลงท้ายให้ใช้วิทยา เช่น Psychology จิตวิทยา Sociology สังคมวิทยา Criminology อาชญาวิทยา และชื่อวิชาการที่ภาษาฝรั่งไม่ใช่ logy ลงท้าย คือลงท้ายด้วยอย่างอื่นนอกจาก logy ให้ใช้ศาสตร์ เช่น Medical Science แพทยศาสตร์ Literature อักษรศาสตร์ Economics เศรษฐศาสตร์ คำว่า เศรษฐศาสตร์จึงใช้กันมาจนบัดนี้

เศรษฐศาสตร์เป็นเรื่องปฏิบัติ เพราะการที่จะปรับปรุงชีวิตเศรษฐกิจ ของประชาชนให้ดีขึ้นนั้น ไม่สามารถที่จะทำได้ด้วยวิธีอื่น นอกจากปฏิบัติ เมื่อประชาชนพลเมืองเพิ่มขึ้น ถ้าข้าวปลาอาหารและโภคทรัพย์ที่มีอยู่เท่าเดิม ความขาดแคลนก็ย่อมบังเกิดขึ้น และผู้ที่ต้องประสบเคราะห์กรรมก็เป็น คนส่วนใหญ่ เพราะว่าแรงงานของคนส่วนมากมักจะตกไปเป็นผลได้ของ คนส่วนน้อย การที่จะแก้ไขสภาพการณ์อย่างนี้ ก็จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลง

อย่างมาก และการเปลี่ยนแปลงอย่างมากนั้น จำต้องทำด้วย วิธีการซึ่งเรียกกันว่า “ปฏิวัติ” การปฏิวัตินั้นไม่จำเป็นจะต้องเป็นเรื่องยุ่งยากจรรยาจรด หรือเสียชีวิต เลือดเนื้อเสมอไป การปฏิวัติบางเรื่องอาจทำสำเร็จได้ด้วยความสงบเรียบร้อย ถ้าหากว่างานปฏิวัตินั้นมาจากเบื้องสูง คือผู้ที่กำลังถืออำนาจปกครอง อยู่ นั่นได้ทำการปฏิวัตินั้นมาจากเบื้องสูง คือผู้ที่กำลังถืออำนาจปกครอง อยู่ นั่นได้ทำการปฏิวัติเสียเอง ประเทศไทยเราได้เคยผ่านงานปฏิวัติ อันใหญ่ยิ่งโดยปราศจากความยุ่งยาก ไม่ต้องใช้กำลัง แม้แต่ที่เรียกว่ารัฐประหาร คือ การปฏิวัติที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช ได้ทรงกระทำ ได้แก่ การเลิกทาส เลิกใช้แรงงานไพร่ เปลี่ยนระบอบการภาชิอากร และเปลี่ยนวิธีการปกครองทั้งหมด ซึ่งต้องนับว่าเป็นการปฏิวัติอย่างใหญ่ ทรงทำสำเร็จได้โดยปราศจากเหตุร้ายในบ้านเมือง และที่ทรงทำได้อย่างนั้น นอกจากจะต้องยอมรับว่าเป็นความสุขุมรอบคอบของวิธีดำเนินการแล้ว ยังเนื่องมาจากเหตุสำคัญอีกประการหนึ่ง คือเป็นการปฏิวัติมาจากเบื้องสูง ซึ่งผู้มีเอกสิทธิ์ หรือ อภิสิทธิ์ ได้ยอมเสียสละเอง เพื่อผลดีอันยั่งยืนสำหรับคนทั่วไป”

(หลวงวิจิตรวาทการ : 2544:15-17)

ดังนั้นเราจะเห็นว่า หลวงวิจิตรวาทการไม่ได้ต่อต้านกลุ่มเจ้า โดยเฉพาะเมื่อรัชกาลที่ 5 ที่เขาชื่นชม เพราะรัชกาลที่ 5 สามารถหลุดรอดพ้นจากการเป็นอาณานิคมได้ แต่ถ้าเป็นการปฏิวัติที่ไปจากเบื้องต่ำ แล้ว เขาคิดว่ามักเป็นเหตุการณ์ร้ายแรงถึงกับเสียชีวิตเลือดเนื้อ

เป็นการแน่นอนว่า เรื่องของเศรษฐกิจนั้น เป็นเรื่องที่ต้องปฏิวัติ แต่ก็มีได้หมายความว่า การปฏิวัติ ทุก ๆ ครั้งจะเป็นเรื่องเศรษฐกิจ การปฏิวัติอาจมีจุดหมายอย่างอื่น ซึ่งมักจะไม่มีผลยั่งยืน และไม่ให้ประโยชน์เหมือนการปฏิวัติที่มีจุดหมายทางเศรษฐกิจ การช่วงชิงอำนาจการปกครองจากมือคนพวกหนึ่ง มายังมือของคนอีกพวกหนึ่ง ถ้าไม่ได้ทำอะไรให้เป็นประโยชน์ในทางเศรษฐกิจแล้ว ก็เป็นการปฏิวัติที่ล้มเหลว เพราะในไม่ช้าก็จะถูกปฏิวัติซ้อนให้กลับคืนเข้าสู่สภาพเดิม หรือมีฉะนั้น ก็จะเป็นความจลาจลยุ่งยากไป ไม่มีที่สิ้นสุด แต่ถ้าเป็นการปฏิวัติที่มุ่งผลทางเศรษฐกิจโดยแท้ คือ เพื่อให้การครองชีพของพลเมือง เข้าสู่ฐานะดียิ่งขึ้น และผู้ปฏิวัติได้จะมักเขม้นทำงานในด้านเศรษฐกิจอย่างแท้จริง การปฏิวัติอันนั้นก็จะได้ ผลदारและประสบความสำเร็จอย่างดีด้วย

เขากล่าวว่าเราได้เห็นการปฏิวัติมาหลายครั้งในประวัติศาสตร์ และการปฏิวัติที่เลวที่สุดนั้น ก็คือ เพียงแต่ช่วงชิงอำนาจการปกครอง แล้วก็ไม่ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไรในชีวิตความเป็นอยู่ของ พลเมือง การปฏิวัติชนิดนี้เป็นอาชญากรรม จะอ้างเหตุผลอย่างใดมาสนับสนุนก็ตามที ไม่สามารถจะทำให้การปฏิวัติครั้งใหญ่ในประเทศฝรั่งเศส ซึ่งจุดหมายดั้งเดิมก็เพื่อช่วยประชาชนพ้นจากความอดอยากยากแค้น พวกหัวหน้าปฏิวัติส่วนมากที่สุดเป็นนักกฎหมาย ได้สร้างความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ คือ ใ้รื้อฟื้นหรือ

เอาคืนมาซึ่งสิ่งที่เรียกว่า “สิทธิของคน” ทำให้มนุษย์ทุกคนมีความเสมอภาค ทำลายล้างอภิสิทธิ์หรืออภิสิทธิ์ของชนพวกพิเศษ คือพวกพระและขุนนาง แต่เผชิญพวกหัวหน้าปฏิวัติยังไม่สั่นหวั่นชัดเจนในทางเศรษฐกิจเพียงพอ จึงเป็นการปฏิวัติที่ล้มลุกคลุกคลานเรื่อยมา จนกว่าพวกนักปฏิวัติจะจับเคสคดีเรื่องเศรษฐกิจได้ จึงได้ทำงานให้เกิดผลได้อย่างแท้จริง

การปฏิวัติบางแห่งแม้หัวหน้าปฏิวัติจะไม่ใช้ผู้เชี่ยวชาญในทางเศรษฐศาสตร์ เพียงแต่รู้และเข้าใจว่าหัวใจของการปฏิวัติอยู่ที่เศรษฐกิจ และยอมรับนับถือความรู้ทางเศรษฐศาสตร์ที่สามารถจะหาได้จากนักธุรกิจในทางนี้ แล้วนำมาปฏิบัติ ก็สามารถจะสร้างผลดีอันยิ่งใหญ่และถาวร เช่น การปฏิวัติในประเทศอังกฤษ สมัยครอมเวลล์ ซึ่งเมื่อภายหลังการปฏิวัติก็ได้ออกกฎหมายฉบับหนึ่งเรียกชื่อว่า Navigation Act ข้อใหญ่ใจความของกฎหมายฉบับนี้คือ ห้ามเรือบรรทุกสินค้าเข้าเมืองอังกฤษ นอกจากจะเป็นเรือของอังกฤษเองหรือเป็นเรือของชาติที่กำเนิดสินค้านั้น กฎหมายฉบับนี้ได้ทำให้อังกฤษมีความจำเป็นต้องสร้างเรือสำภาระหรือวัตถุดิบ แม้แต่อาหารที่จำเป็นสำหรับจะเลี้ยงพลเมืองก็เกือบจะไม่พอ ส่วนประเทศที่กำเนิดสินค้าที่อาจจะนำมาสู่ประเทศอังกฤษได้นั้น ก็ไม่มีเรือเพียงพอ จึงเป็นการบังคับตัวเองให้อังกฤษต้องสร้างเรือเดินทะเล และฝึกฝนการเดินเรือทางทะเลอย่างใหญ่หลวงกฎหมายฉบับนี้ได้ใช้มาตลอดเวลาดั้ง 200 ปี ถึงแม้ระบอบการปกครองได้เปลี่ยนแปลงกลับไปกลับมา และครอมเวลล์ถูกถือว่าเป็นกบฏ ถึงกับเมื่อตายไปแล้วยังถูกเอาศพขึ้นมาแขวนคอ กฎหมายฉบับนี้ที่ครอมเวลล์ ทำไว้ก็ยังใช้ต่อมาอีกตั้งสองทศวรรษ และกล่าวได้ว่า กฎหมายฉบับนี้เองที่ได้สร้างความเป็นเจ้าโลกให้แก่ประเทศอังกฤษ ทำให้อังกฤษมีจักรภพซึ่งเขาพูดได้ว่าพระอาทิตย์ไม่รู้จักตก หรือพระอาทิตย์ส่องแสงไปถึงไหน ไม่ว่าในเวลาใด ก็จะมีคนเดินแดนซึ่งเป็นจักรภพของอังกฤษเสมอ

ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ เขาจึงคิดว่าการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย จึงมีประโยชน์ และการค้นคว้าในทางนี้จะทำให้เราได้พบความจริงหลายประการ ที่จะช่วยประกอบความคิดของเราในการศึกษาหลักเศรษฐศาสตร์ทั่วไป และในที่สุด เราอาจจะใช้ความรู้ในวิชาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทยนี้ เพื่อแก้ไขความบกพร่องเสื่อมโทรมทางเศรษฐกิจของประเทศชาติ อันเป็นจุดประสงค์ยิ่งใหญ่แห่งการศึกษาของหลวงวิจิตรวาทการ

อาจกล่าวได้ว่า งานชิ้นนี้เป็นผลงานประวัติศาสตร์ชิ้นสุดท้ายที่ หลวงวิจิตรวาทการ ผลิตขึ้นขณะที่ยังทำงานในรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ฉะนั้น เราจึงเห็นในเวลาต่อมาถึงแนวทางการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติของรัฐบาล ในสมัย สฤษดิ์ ธนะรัชต์

ในที่นี้จึงขอสรุปสาระสำคัญของหนังสือเล่มนี้ของหลวงวิจิตรวาทการ ประกอบด้วย

- ประการที่ 1 หัวใจสำคัญของการปฏิวัติที่จะยังผลสำเร็จ
- ประการที่ 2 งานที่ทำโดยถูกต้องตามวิชาการทางเศรษฐศาสตร์
- ประการที่ 3 งานเศรษฐกิจไม่ใช่เพียงให้ผลเห็นทันตาในปัจจุบัน
- ประการที่ 4 การดำเนินนโยบายเศรษฐกิจผิดพลาด
- ประการที่ 5 การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย

ในการบรรยายคำสอนเรื่อง ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ยังได้โยงถึง ปัญหากฎหมายไทย หลังจากที่ได้อธิบายถึงกฎหมายที่มีมาแต่โบราณหลายมาตรา ท่านได้ให้ข้อสรุปอย่างไม่เกรงใจนักกฎหมายท่านใดอีกเช่นกันว่า

“กฎหมายมิได้มีไว้สำหรับความยุติธรรม แต่มีไว้ สำหรับรักษาผลประโยชน์ของคนพวกหนึ่งพวกเดียว เป็นกฎหมายของนายทุนโดยแท้ ให้ประโยชน์และความได้เปรียบแก่นายทุนฝ่ายเดียว ไม่สงสารเวทนาคนจนเลย”

(หลวงวิจิตรวาทการ : 2504 : 172)

ความคิดในเชิงเศรษฐศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการ มีส่วนที่เกี่ยวข้องโยงถึงระบบนิติศาสตร์ไทยด้วย เขามีข้อคิดวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์ที่น่าขบคิดค้นคว้าใคร่ครวญต่อไปอย่างยิ่ง กล่าวคือ เขาเห็นว่าระบบนิติศาสตร์ไทยมีปัญหาที่ฝังรากลึกมายาวนานหลายร้อยปี คือ มิได้ให้ความเป็นธรรมกับราษฎรสามัญ โดยเฉพาะคนยากจน เป็นผลให้คนไทยทั่วไปนับเนื่องมาจนถึงปัจจุบันไม่ชอบการค้า เนื่องจากการค้าในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย เป็นการค้าที่ถูกผูกขาดอย่างสิ้นเชิงโดยรัฐ กรมพระคลัง หรือต่อมา ก็เป็น เจ้าภาษีนายอากร เขาได้ชี้ชัดว่า

“กฎหมายที่ไม่ยุติธรรมและกดขี่คนจนอย่างเหี้ยมโหดเช่นนี้เป็นเหตุให้คนไทยไม่ยอมค้า ไม่อยากขาย เป็นอย่างนี้มาหลายร้อยปี จนคนไทยหมดนิสัยในการค้า เราเพิ่งจะมารู้ตัวและเริ่มปลุกนิสัยการค้าให้แก่คนไทยเมื่อไม่กี่สิบปีมานี้เอง นิสัยและความชำนาญในการค้าไม่ใช่ของที่จะสร้างขึ้นมาได้ในวันในพริ้ว เราการเวลาอีกหลายสิบปี ที่จะสร้างให้คนไทยเป็นพ่อค้าขึ้นมาจริง ๆ ได้ ความคิดพลาดของกฎหมายที่ใช้กันมาหลายร้อยปี ยังจะเป็นความยากลำบากในทางเศรษฐกิจของเราไปอีกช้านาน”

(หลวงวิจิตรวาทการ : 2504 : 179)

สรุปแล้วงานของหลวงวิจิตรวาทการทั้งหมด 4 เล่มนี้สามารถชี้ให้เห็นแนวคิดในการเขียนประวัติศาสตร์ของเขาได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะคงไม่ต้องกล่าวถึงแนวคิดชาตินิยม ที่ค่อนข้างชัดเจนในเป้าหมายและวิธีการการเขียนงานประวัติศาสตร์ หากแต่อย่างไรก็ตาม เราก็ยังเห็นถึงแนวคิดที่ก้าวหน้า ของหลวงวิจิตรวาทการในงานว่าด้วยประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย

บทที่ 4

บทสรุป

จากการที่ศึกษาประวัติและผลงานของหลวงวิจิตรวาทการ จะพบว่าหลวงวิจิตรวาทการเป็นบุคคลที่มีความสามารถโดดเด่นเฉพาะตัวอาจเรียกได้ว่าเป็นปัญญาชนคนสำคัญในทศวรรษที่ 25470 – 2490 โดยเข้าไปมีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยหลายครั้ง โดยเฉพาะบทบาทเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเป็นอธิบดีกรมศิลปากร ช่วง พ.ศ.2477 จนกระทั่งได้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ.2483 ถือเป็นช่วงที่หลวงวิจิตรได้ทำให้อุดมการณ์นิยมมีบทบาทอยู่ในสังคมไทย โดยอาศัยกลไกของรัฐเป็นเครื่องมือ นอกจากนี้การได้เป็นรัฐมนตรีทั้งกระทรวงการต่างประเทศและกระทรวงการคลัง , กระทรวงเศรษฐการล้วนเป็นกระทรวงสำคัญที่ถือเป็นหัวใจของชาติทั้งสิ้น เพราะพ.ศ.2485 เมื่อหลวงวิจิตรวาทการว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ได้มีส่วนผลักดันให้ไทยเซ็นสัญญาความร่วมมือกับญี่ปุ่นให้ญี่ปุ่นใช้ไทยเป็นฐานทัพ

กล่าวได้ว่า ตลอดระยะเวลาสองสมัยแห่งการครองอำนาจของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทั้งสองครั้ง (พ.ศ. 2481 – 2487 และ พ.ศ. 2491 – 2500) ตลอดเวลาเหล่านี้เราจะเห็นบทบาทของหลวงวิจิตรวาทการเคลื่อนไหวอยู่ทั้งเบื้องหลังและเบื้องหน้าในฐานะเสนาธิการสำคัญของรัฐบาลในการดำเนินนโยบายต่างประเทศ หรือ การดำเนินนโยบายสร้างชาติเป็นต้น

ตราบนจนกระทั่ง จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำการรัฐประหารยึดอำนาจจากจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในปี พ.ศ.2500 หลวงวิจิตรวาทการก็ยังคงดำรงอำนาจทางการเมืองแม้จะมีการปลดเปลี่ยนกลุ่มอำนาจ ดังจะเห็นจากการรับตำแหน่งปลัดบัญชาสำนักนายกรัฐมนตรี พ.ศ. 2502 ให้แก่รัฐบาลสฤษดิ์ มีบทบาทต่อการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ในช่วงปี พ.ศ. 2503 – 2504

ดังนั้น จึงเป็นสิ่งที่ไม่น่าประหลาดใจ ที่งานเขียนด้านประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการจะมีส่วนสัมพันธ์อย่างแนบแน่นต่อบทบาททางการเมืองของเขา นับแต่ประวัติศาสตร์ชุดแรก คือ สยามกับสุวรรณภูมิ หลวงวิจิตรวาทการของอาณาจักรสุโขทัย ซึ่งเป็นการอาศัยงานที่รัชกาลที่ 6 และสมเด็จพระบรมราชินีนาถได้สร้างประวัติศาสตร์ชุดนี้ไว้ก่อนหน้านี้อแล้ว โดยยกย่องพระร่วงเป็นกษัตริย์องค์แรกของราชอาณาจักรสยามในยุคต้น ในเวลาต่อมาในช่วงที่อุทกภัยของการปลุกกระดม ความคิดเรื่องชาตินิยมพุ่งขึ้นสูงสุด ในการเรียกร้องดินแดน อินโดจีนคืนจากฝรั่งเศส ในปีพ.ศ. 2483 อันเป็นช่วงระยะก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2

ฉะนั้น การเคลื่อนไหวของรัฐบาลที่สนับสนุนการเรียกร้อง ปลุกกระดมประชาชนในการเรียกร้องดินแดนคืนจึงเป็นตามเป้าหมายและอุดมการณ์ของรัฐ ที่ต้องการสร้างความยิ่งใหญ่ให้แก่ชาติไทย รวมทั้งการสร้าง Pan - Asia ซึ่งเป็นความคาดหวังของหลวงวิจิตรวาทการ และจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่จะสร้างมหาอาณาจักรไทย เช่นที่ญี่ปุ่นได้พยายามสร้างจักรวรรดินิยมญี่ปุ่นขึ้นในทศวรรษ 2480 เช่นกันงานชิ้นที่

สาม คือ งานค้นคว้าเรื่องชาติไทย จึงยังคงอุดมคติแบบเดิม โดยเฉพาะการพยายามสร้างสำนึกร่วมของการเป็นสายเลือดบริสุทธิ์ของชนเชื้อชาติไทย โดยเชื่อว่า อุดมคติของชนชาติไทยนั้นยิ่งใหญ่ และ เผ่าพันธุ์ไทย คือ ทุกกลุ่มที่ได้อพยพลงมาจากทางตอนใต้ของจีน และแตกสาแหรกเป็นไทยกลุ่มต่าง ๆ เช่น ไทยใหญ่ ไทยใหญ่ ไทยสยาม เป็นต้น

งานชิ้นสุดท้ายเป็น งานเขียนที่สะสมจากประสบการณ์การทำงานในกระทรวงเศรษฐกิจและการคลัง ตรวจจนกระทั่งได้เข้ามาอยู่ในฝ่ายวางแผนเศรษฐกิจของชาติ ของสภาพพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ งานประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย จึงเปรียบเสมือนความคิดรวบยอดในการอธิบายความรุ่งเรืองและล้มเหลวของชาติว่าหัวใจสำคัญการเข้าใจพื้นฐานเศรษฐกิจและสังคมไทย ดังนั้น เราจะเห็นว่าหลวงวิจิตรวาทการจึงกล่าววิพากษ์วิจารณ์รากเหง้าของสังคมไทย ที่มีพื้นฐานจากระบบไพร่ ทาส ภายใต้ระบบศักดินา ซึ่งเขาเห็นว่าเป็นระบบที่เอารัดเอาเปรียบและทำให้ชาติล้าหลัง แม้หลวงวิจิตรวาทการจะไม่ใช้แนวคิดแบบมาร์กซิส วิพากษ์ระบบดังกล่าว แต่ก็กล่าวได้ว่า งานชิ้นนี้ได้แสดงทัศนะที่ก้าวหน้าที่สุดของเขา

นับแต่เด็กชายกิมเหลียงได้เติบโตจากครอบครัวชาวบ้าน อาศัยการรำเรียนทางพุทธศาสนาเป็นใบเบิกทาง ในการประกอบอาชีพเป็นข้าราชการตำแหน่งเล็ก ๆ ของกระทรวงการต่างประเทศ ใครจะเชื่อว่าบุคคลผู้นี้สามารถสร้างความสำเร็จสูงสุดให้กับชีวิตได้ คงเป็นดังเช่น หนังสือที่เขาเขียน และตีพิมพ์ครั้งแล้วครั้งเล่า แม้เวลาจะผ่านมานานหลายทศวรรษ คือ มั่นสมอง เพราะเป็นหนังสือที่เขียนให้คนประสบความสำเร็จได้ด้วย การใช้ประโยชน์สูงสุดจากมันสมองที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิดให้เป็นประโยชน์สูงสุด ไม่ว่าจะผู้นั้นจะเป็นใคร ไพร่ กรรมกร ชาวนา พ่อค้า หรือ ชนชั้นเจ้า เพราะต่างได้รับมันสมองมาเท่า ๆ กัน นั่นคือความเชื่อของหลวงวิจิตรวาทการ

บรรณานุกรม

เอกสารขั้นต้นที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

ศธ. 071.26.2/2 เรื่องการตั้งหน่วยศิลปากร (2500)

ศธ. 071.29/20 นโยบายสร้างชาติ (2480)

ศธ. 9.2/286 เรื่อง พระปวโรฬารวิทยาขออนุญาตพิมพ์หนังสือประวัติศาสตร์ไทยครั้งที่ 2 (19 มิถุนายน 2476-9 เมษายน 2477)

ศธ. (2) 15.3/10 การจัดตั้งที่ดินแดนที่ได้คืนจากฝรั่งเศส (9 ตุลาคม 2484)

หนังสือภาษาไทย

ชาญ นาคพงศ์. ประวัติศาสตร์ไทยมัธยมตอนปลาย ภาคสยามและต่างประเทศ พระนคร : ศึกษานุกูล 2481.

-----, เรียบเรียง ประวัติศาสตร์ไทย (ภาคสยามและต่างประเทศ) โรงเรียนกุลบุตรวิทยาลัย พระนคร 2490.

ชาญพิทยกิจ, หลวง. ประวัติศาสตร์สยามสังเขป เล่ม 1 พระนคร : บุญยะพานิชย์ 2480.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี บรรณาธิการ. ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย

กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำรามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ 2519.

ชุด มหำพันธ์ และคณะเรียบเรียง. ตำราคู่มือประวัติศาสตร์ บูรพาประเทศ ตอน ประเทศสยามภาค 1

พระนคร : ไทยเกษม 2472.

ชเนศ วงศ์ยานนาวา. รัฐศาสตร์สาร. 9:3 กันยายน-ธันวาคม 2526.

ช่างศักดิ์ เพชร เลิศอนันต์. 2475 และ 1 ปีหลังการปฏิวัติ กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา 2543.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475 กรุงเทพฯ : อมรินทร์วิชาการ 2540.

ปวโรฬารวิทยา, พระ. และคณะรวบรวม ประวัติศาสตร์สยาม ภาคพุทธศาสนา กรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กับภาคกรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ พระนคร : กระทรวงธรรมการ 2478.

ประอรรัตน์ บูรณมาตร. หลวงวิจิตรวาทการกับบทละครประวัติศาสตร์ กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำรา มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ 2528.

ปรีดี พนมยงค์. ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย : รวมข้อเขียนปรีดี พนมยงค์ กรุงเทพฯ : ธรรมศาสตร์ 2526.

- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, ความเป็นชาติ. กรุงเทพฯ : รวมสาส์น, 2520.
- ราม วัชรประดิษฐ์. พัฒนาการของประวัติศาสตร์ชาติในประเทศไทย พ.ศ.2411-2487 วิทยานิพนธ์ อักษร
ศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2539.
- วิจิตร รังสิยานนท์ (เรียบเรียง). ตามรอยความความคิดจากนวนิยายของหลวงวิจิตรวาทการ. กรุงเทพฯ
: สร้างสรรค์บุ๊คส์จำกัด, 2544.
- วิจิตรมาตรา, ชุน. หลักไทย พระนคร : บำรุงสาส์น, 2516.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. การเมืองการปกครองของกรุงสยาม. พระนคร : ม.ป.พ., 2575.
- . งานค้นคว้าเรื่องชาติไทย กรมประมวลข่าวกลาง 2504.
- . ชาตินิยม. กรุงเทพฯ : ดำรงการพิมพ์, 2528.
- . ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์จำกัด , 2544.
- . ปฏิพจน์พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ “ความสัมพันธ์ทางเชื้อชาติไทยกับเขมร” วัน
พฤหัสบดีที่ 21 พฤศจิกายน 2483.
- . ปาฐกถาเรื่อง “โชคชะตาของชีวิต” แสดงในที่ประชุมนายทหาร วันเสาร์ที่ 23
กันยายน 2493.
- . ปาฐกถาเรื่อง “วัฒนธรรมสุโขทัย” แสดงที่กรมโฆษณาการ วันที่ 6 มีนาคม
2482.
- . รำลึก 100 ปี พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ : บทคัดสรรว่าด้วยชื่อประวัติและผลงาน
กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์จำกัด 2541.
- . สยามกับสุวรรณภูมิ กรุงเทพฯ ; ไทยใหญ่ 2476.
- . สารคดีและสิ่งน่ารู้จากปาฐกถาและคำบรรยายของพลตรี หลวงวิจิตรวาทการ.
วิจิตรสาร เล่ม หนึ่ง กรุงเทพฯ : มงคลการพิมพ์, 2508.
- วิจิตรวาทการอนุสรณ์ เล่มสอง พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ
พระนคร : รัชดาการพิมพ์, 2506.

หนังสือภาษาอังกฤษ

- Benedict R.O.G. Anderson. *Imagined Communities : Reflections on the Origin and Spread of
Nationalism*. London Verson editions and NLB, 1993.
- Breme, Scot. *Luang Wichit Watakan : Official Nationalism and Political Legitimacy Prior
to World War II*. A Thesis presented for the degree of Master of Arts of the Australian National
University. 1989.
- . *Wichit Watakan and the Creation of a Thai Identity*. Institution of Southeast Asian

Studies, Singapore 1993.

Copland Matthew. **Contest Nationalism and the 1932 Overthrow of the Absolute Monarchy in Siam.**

A Thesis submitted for a degree for Doctoral of Philosophy of the Australian National University, 1993.

Reynolds J.Craig. in Wijewardene, Gehan and E.C Chapman. Edited. **Pattern and Illusion Thai**

History and Thought : In Memory of Richard Davis. Institutes of Southeast Asian Studies, Singapore, 1992.

Sopha Chanamool. "Discourse on the Thai National Identity by Progressive Intellectuals in the 1950s-1960s", paper presented for **the Association of Pacific Rim Universities Doctoral Students Network** at the National University of Taiwan. March 24-29, 2002.

Suwanthat, Kobkua, **Thailand's Durable Premier Phibun Through Three Decade 1932-1957.**

Oxford University Press, 1985.

William Clifton Dodd, D.D. **The Tai Race : Elder Brother of the Chinese, Results of Experiences, Exploration and Research.** Bangkok, White Lotus, 1996.